

**T.C.
ZONGULDAK BÜLENT ECEVİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
ANABİLİM DALI**

Yüksek Lisans Tezi

KUR'AN KISSALARINDA TEKRAR OLGUSU

Ertuğrul Aydın

Zonguldak 2023

**T.C.
ZONGULDAK BÜLENT ECEVİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
ANABİLİM DALI**

Yüksek Lisans Tezi

KUR'AN KISSALARINDA TEKRAR OLGUSU

**Hazırlayan
Ertuğrul Aydın**

**Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Ali Soylu**

Zonguldak 2023

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Hazırladığım Yüksek Lisans Tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, yazımda enstitü yazım kılavuzuna uygun davranıldığını taahhüt ederim.

Ertuğrul Aydın

/ /2023

T.C.
ZONGULDAK BÜLENT ECEVİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüzün Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında 1999010204001 numaralı Ertuğrul Aydın'ın hazırladığı “**Kur'an Kıssalarında Tekrar Olgusu**” başlıklı YÜKSEK LİSANS tezi ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 23/09/2023 günü saat 14:00'de yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda tezinin onayına OYÇOKLUĞUYLA/OYBİRLİĞİYLE karar verilmiştir.

Dr. Öğr. Üyesi Ali SOYLU
(Tez Danışmanı)

Başkan

Dr. Öğr. Üyesi Bedriye YILMAZ
Üye

Dr. Öğr. Üyesi Yunus ABDURAHİMOĞLU
Üye

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

/ /2023

Prof. Dr. Ertuğrul YILDIRIM
Enstitü Müdürü

ÖZET

Kurum : ZBEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri
Anabilim Dalı
Tez Başlığı : Kur'an Kıssalarında Tekrar Olgusu
Tez Yazarı : Ertuğrul Aydın
Tez Danışmanı : Dr. Öğr. Üyesi Ali Soylu
Türü, Yılı : Yüksek Lisans Tezi, 2023
Sayfa Adedi : 184

Kur'an-ı Kerîm, 23 yıl gibi bir zaman zarfında Hz. Muhammed'e peyderpey indirilmiştir. Bu süreçte özellikle tevhid, nübüvvet, ahiret gibi temel konular tekrar edilmiştir. Zira insanoğlunun unutma gibi bir zaafı bulunmaktadır. Bunun için ona söylenen veya anlatılan hayati meselelerin belli aralıklarla hatırlatılması gerekmektedir. Binaenaleyh Yüce Allah, önemli hususları kullarına iyice öğretmek ve kalıcı hale getirmek için tekrarları Kur'an'da bir metod olarak kullanmıştır. Kur'an'ın birçok yerinde kullanılan bu metodu peygamber kıssalarında da görmekteyiz. Kur'an'da bazı peygamberlerin kıssaları değişik surelerde birçok defa tekrarlanmıştır. Bu tekrarların Kur'an'da yer almalarının bazı sebepleri vardır. Araştırmada Kur'an'da aynı kıssanın farklı surelerde tekrar edilen ayetleri incelenmiş, bu surelerde yinelenen kısımların motamot bir tekrardan ibaret olmadığı ortaya konulmuştur. Herhangi bir kıssanın muhtelif surelerde tekrarlanan bölümü, hem lafzî hem de mana olarak diğer surelerdeki tekrarlarından bazı farklılıklar içermiştir. Ayrıca o kıssanın başka bir boyutuna dikkat çekildiği, bir yerde özet olarak temas edilen hadisenin diğer bir surede daha detaylı bir şekilde sunulduğu ve birbirlerini tamamladıkları görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an, Tekrar, Kıssa, Üslûb

ABSTRACT

Institution : ZBEÜ Institute of Social Sciences, Basic Islamic Sciences
Department
Thesis Title : The Nature of Repeats In the Quran
Thesis Author : Ertuğrul Aydın
Thesis Adviser : Dr. Teach, Ali Soylu
Type, Year : MSc Thesis, 2023
Number of Pages : 184

The Qur'an was revealed to Hz. It was revealed to Muhammad gradually. In this process, basic issues such as tawhid, prophecy and the hereafter were repeated. Humans have a weakness for forgetting. For this, it is necessary to remind him of the vital issues that are said or explained to him at regular intervals. Therefore, Almighty Allah has used repetitions as a method in the Qur'an in order to teach important issues to His servants and to make them permanent. We see this method, which is used in many parts of the Qur'an, in the stories of the prophets. The stories of some prophets in the Qur'an are repeated many times in different suras. There are some reasons why these repetitions are included in the Qur'an. In this study, these reasons are emphasized. However, the verses of the same story repeated in different suras in the Qur'an have been examined, and it has been revealed that the repeated parts in these suras are not just a literal repetition. The part of any story that is repeated in various suras has some differences from its repetitions in other suras, both literally and in meaning. In addition, it was seen that another dimension of that story was drawn attention, that the event, which was briefly touched upon in one place, was presented in more detail in another surah and they complemented each other.

Keywords: Tafsir, Quran, Repetition, Story, Style.

ÖN SÖZ

Kur'an kıssaları, geçmişten günümüze kadar eğitimden felsefeye, psikolojiden sosyolojiye, edebiyattan dine birçok farklı alanda çeşitli yönleriyle araştırılmıştır. Kıssalar üzerinde bu kadar çok çalışma yapılmasının sebeplerinden biri ondaki dil ve üslûptur. Zira kıssalarda geçen konular muhataplara çeşitli üslûplarla anlatılmaktadır. Kıssalarda yer alan bu üslûp özelliklerinden biri de tekrarlardır. Dikkatli bir okuyucu, Kur'an kıssalarını okuduğunda aynı kıssanın farklı surelerde tekrar etmesi dikkatinden kaçmamakta ve bunların neden tekrar edildiğini merak etmektedir. Hatta Kur'an'ın bu üslûbuna yabancı olan bir kimse bu durumu yadırgayabilmekte ve tekrarların gereksiz ve sıkıcı olduğunu düşünebilmektedir. Oysaki kıssalarda geçen bu tekrarlar üzerine bir araştırma yapıldığında konu bambaşka bir mahiyet kazanmaktadır. Zannedildiği gibi kıssalarda lüzumsuz bir tekrarın olmadığı fark edilmektedir. Bu çalışmada Kur'an kıssalarında tekrar edilen olay veya konular incelenmiştir. Bunun neticesinde kıssaların farklı surelerde yinelenen kısımlarında aynen bir tekrarın olmadığı, her bir surede çeşitli maksatlardan dolayı tekrarlandıkları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

“Kur'an Kıssalarında Tekrar Olgusu” adlı bu tezin sahasında kendi çapında belli bir boşluğu dolduracağına inanıyoruz. Bu çalışmanın hazırlanmasının her aşamasında değerli fikirleriyle yol gösteren ve maddi-manevi destek olan, yardımlarını hiçbir zaman eksik etmeyen değerli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Ali Soylu'ya gönülden teşekkürlerimi arz ederim. Ayrıca tezimi hazırlarken bana yardımcı olan diğer hocalarıma ve çalışmalarımda desteklerini hep yanımda hissettiğim aileme ve değerli eşime şükranlarımı sunarım.

Ertuğrul Aydın

Ağustos 2023

İÇİNDEKİLER

	sayfa
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
ÖN SÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1
1. KUR'AN KISSALARI İLE İLGİLİ UMÛMÎ BİLGİLER	3
1.1. Kıssa Kelimesinin Sözlük ve Terim Anlamı.....	3
1.2. Kur'an'da Kıssa ile İlgili Anlam İlişkisi Olan Kelimeler	6
1.2.1. Mesel	6
1.2.2. Nebe'	9
1.2.3. Haber	11
1.3. Kıssa-Hikâye İlişkisi	12
1.4. Kıssa-Mitoloji İlişkisi	16
1.5. Kıssa-Üstûre İlişkisi	19
1.6. Cahiliye Araplarında Kıssa	21
1.7. Eğitim-Öğretimde Bir Yöntem Olarak Hz. Peygamber'in Kıssa Anlatması	23
1.3. Kur'an Kıssalarının Kaynağı Meselesi	24
1.8. Kur'an Kıssalarının Tarihi Gerçekliği	31
2. ÇEŞİTLİ BOYUTLARIYLA TEKRAR KAVRAMI.....	38
2.1. Unutkan Bir Varlık Olarak İnsan ve Tekrarın Önemi.....	38
2.2. Eğitim-Öğretimde Bir Metod Olarak Tekrarlar	40
2.3. İletişimde Tekrarlar	44
2.4. Edebî Eserlerde Tekrarlar	46
2.5. Kitâb-ı Mukaddes'te Tekrarlar.....	50
2.6. Hadislerde Tekrarlar	54
2.7. Arap Dili ve Edebiyatında Tekrarlar.....	58
2.8. Kur'an'ı Kerîm'de Tekrarlar.....	60
3. KUR'AN KISSALARINDA TEKRAR OLGUSU	65
3.1. Kur'an-ı Kerîm'de Kıssaların Tekrar Edilme Sebepleri	65

3.1.1. Peygamberlerin Davalarının Bir Olmasından Dolayı Kıssaların Tekrarlanması.....	65
3.1.2. Kur'an'da Kıssaların Bir Yerde Bütün Halinde Değil de Parçalar Halinde Anlatılmasından Dolayı Tekrarlanması.....	67
3.1.3. Kıssaların Konu Edildiği Surelerde Bağlamlarının Farklı Olmasından Dolayı Tekrarlanması.....	69
3.1.4. Kur'an'da Bir Kıssanın Farklı Üslûplarla Anlatılmasından Dolayı Tekrarlanması.....	72
3.1.5. Kıssaların Nüzul-Sîret İlişkisi ile Olan Bağlantısından Dolayı Tekrarlanması.....	75
3.1.6. Kıssaların Hz. Peygamber'in ve Müslümanların Yaşadıkları Zorluklar Karşısında Teselli Etmek İçin Tekrarlanması	78
3.1.7. Tarihsel Olarak İnsan Davranışlarının Çizgisel Değil de Döngüsel Olarak Meydana Gelmesinden Dolayı Kıssaların Tekrarlanması.....	79
3.2. Kur'an'da Tekrarlanan Kıssalar	82
3.2.1. Hz. Âdem Kıssası.....	82
3.2.2. Hz. Nûh Kıssası.....	94
3.2.3. Hz. Hûd ve Âd Kavmi Kıssası	100
3.2.4. Hz. Sâlih ve Semûd Kavmi Kıssası.....	108
3.2.5. Hz. İbrahim Kıssası	115
3.2.6. Hz. Lût Kıssası	122
3.2.7. Hz. Şuayb Kıssası.....	130
3.2.8. Hz. Musa Kıssası.....	136
3.2.9. Hz. Dâvûd Kıssası	147
3.2.10. Hz. Süleyman Kıssası.....	150
3.2.11. Hz. Yûnus Kıssası	152
3.2.12. Hz. Eyyûb Kıssası	156
3.2.13. Hz. Zekeriyâ ve Hz. Yahyâ Kıssası.....	159
3.2.14. Hz. İsa Kıssası	166
3.2.15. Hz. Meryem Kıssası	168
SONUÇ.....	172
KAYNAKÇA	174
ÖZGEÇMİŞ.....	184

KISALTMALAR

a.k.t.	: Aktaran
Ank.	: Ankara
a.s.	: Aleyhisselam
b.	: Bin
bk.	: Bakınız
çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
h.	: Hicri
Hz.	: Hazreti
İFAV	: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
İst.	: İstanbul
krş.	: Karşılaştırınız
md.	: Maddesi
no	: Numara
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölümü
r.a.	: Radıyallahu anh
s.a.s.	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
ty.	: Basım tarihi yok
vd.	: Ve diğerleri
y.y.	: Yayıncı Yok
yay.	: Yayınları

GİRİŞ

Kur'an-ı Kerîm, kendisine meydan okuyanları mu'ciz kelimeleri ile âciz bıraktığı gibi aynı zamanda onları hayran bırakan ilahi bir kitaptır. Onu bu denli değerli kılan husus, muhtevasındaki ve metinsel yapısındaki manaenginliği ve üslûp zenginliğidir. Kur'an'ın metin yapısı incelendiğinde, ilahi hakikatleri muhataplarına tekdüze şeklinde değil, çeşitli üslûplarla sunduğu görülür. Mesela Kur'an'da mecazlar, teşbihler, meseller, kıssalar, hitaplar, yeminler, fasılalar gibi üslûp özellikleri bunlardan bazılarıdır. Kur'an'ın bu üslûp özelliklerinden birisi de tekrarlardır. Tekrarlar, Kur'an'ın en ehemmiyetli anlatım özelliklerinden birini oluşturmaktadır. Kur'an'daki tekrarlar bazen bir lafzın bazen de bir mananın veya konunun tekrarlanması şeklinde meydana gelir. Lafzî tekrarlar, Kur'an'da daha çok bir harfin, kelimenin, ibarenin veya ayetin aynen yinelenmesi biçiminde geçer. Mana tekrarları ise bir lafzın aynen değil de yine kendi anlamını barındıran başka bir kelimeyle ifade edilmesi şeklinde olur. Buna konu tekrarları da denir. Kur'an'da mana tekrarlarının kapsamına ulûhiyet, ubûdiyet, nübüvvet, sabır, şîrk, adalet, takva, cihad v.b. çeşitli konular girmektedir. Ancak bu tekrar türünün temelini kıssalar oluşturur. Kur'an kıssaları incelendiğinde bazı hadiselerin birçok defa yineleniği görülür. Ancak yinelenen hiçbir kıssa anlatıldığı yerlerde aynen geçmez. Her bir surede farklı şekillerde sunulur.

Araştırmanın Konusu ve Amacı

Bu tezin konusunu Kur'an kıssalarında geçen tekrarlar oluşturmaktadır. Kur'an'ın muhtelif surelerinde konu edilen kıssalar okunduğunda, bu kıssalarda anlatılan bazı hadiselerin tekrar edildiğine şahit olmaktadır. Ancak bu hadiseler dikkatle incelendiğinde aslında aynıyla bir tekrarın olmadığı görülmektedir. Bu doğrultuda araştırmamızın amacı; Kur'an kıssalarında tekrar olgusunu incelemek, tekrar edilen ayetlerin değişik surelerde aynen yinelenmediğini göstermek ve aynı zamanda tekrar edilen bu kıssalarda herhangi bir çelişkinin de bulunmadığını ortaya koymaktır.

Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi

Bu çalışmada, öncelikle farklı surelerde anlatılan kıssalarda tekrar edilen hâdiselerin geçtiği ayetler belirlenmiştir. Daha sonra ilgili ayetler mukayese edilerek aralarındaki benzer anlatımlar ve ifadeler tespit edilmiş ve bu ayetlerdeki gerek ifade ve üslûp gerekse bağlam ve muhteva farklılıkları tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmayı yaparken öncelikle Kur'an-ı Kerîm'den, genel olarak tekrarlar hakkında, özel olarak ise kıssalardaki tekrarlar hususunda yazılan makalelerden, tezlerden, ilmî eserlerden ve tefsir kitaplarında bu konuları ihtiva eden kısımlardan faydalanılmıştır.

Bu çalışmanın kapsamına Kur'an'da zikredilen peygamber kıssalarında tekrar eden hâdiseler ve konular girmektedir. Bu doğrultuda lafzen tekrar edilen ayetlerin yanında, lafzî olarak tekrar edilmeyen fakat konu itibariyle aynı husustan bahseden kısımlar da çalışmanın kapmasına dâhil edilmiştir. Kur'an'da bir kez anlatılan kıssalar ise bu çalışmanın dışında tutulmuştur.

Bu çalışma, giriş ve sonuç kısımları hariç üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; Kıssanın sözlük ve terim anlamı, Kur'an'da kıssa ile ilgili benzer kullanımlar, Kıssa-Mitoloji, Kıssa-Hikâye ilişkisi incelenmiştir. Yine bu bölümde Cahiliye Döneminde kıssa anlatımı, Hz. Peygamber'in bir metod olarak eğitimde kıssa anlatması konuları ele alınmıştır. Ayrıca kıssaların kaynağı ve tarihi gerçekliği meselesi de dile getirilmiştir.

İkinci bölümde; İnsanın tabiatında var olan unutma zaafiyeti ve tekrarın önemi açıklanmıştır. Ayrıca bu bölümde tekrar kavramının eğitim-öğretimde, iletişimde, edebiyatta, hadislerde ve kutsal metinlerdeki kullanımları araştırılmıştır.

Tezimizin üçüncü bölümünde ise; Kur'an'da geçen kıssaların tekrarlanma sebepleri üzerinde durulmuş ve kıssalarda tekrar edilen kısımlar incelenerek aralarında mutlak manada bir tekrarın olup olmadığı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

1. KUR'AN KISSALARI İLE İLGİLİ UMÛMÎ BİLGİLER

1.1. Kıssa Kelimesinin Sözlük ve Terim Anlamı

Kıssa kelimesi sözlüklerde “k-s-s” kökünden türemiş bir kelime olup “anlatmak, haber vermek, nakletmek, izi takip etmek”¹ gibi anlamlara gelir. Kelimenin aslından olan “el-kas” kelimesi ise “elbise, saç vb. şeyleri kesmek, kırmak, bir şeyin veya bir kimsenin izini sürüp takip etmek, hikâye anlatmak veya nakletmek”² anlamlarına gelmektedir. Mesela Arapların “saçını ve tırnağını kesti” cümlesinde geçen “el-kassu” fiili bu anlamdadır. Ancak Kur'an'da kıssa kelimesinin bu manada kullanımı yoktur. Aynı kökten türeyen “el-kâs” kelimesi ise “bir olayı anlatan, hikâye yazan, kıssa ve destan anlatan, dini öğütler veren vaiz”³ manalarında kullanılmıştır.

Kur'an'da “k-s-s” kökü ve türevleri yirmi bir ayette toplam yirmi beş defa geçmektedir. Kur'an'da “k-s-s” kökünden türeyen birçok kelime olmakla beraber kıssa kelimesi geçmemektedir. Fakat isim olarak “hikâye”, masdar olarak da “hikâye etmek” anlamında “kasas” ile aynı kökten türeyen fiiller kullanılmıştır. Mesela bu kökten türemiş olan “kassa” fiili iki yerde⁴ “bir kimsenin izini sürüp peşi sıra gitmek”; diğer yerlerde ise “peygamberlerin kıssalarını anlatmak, haber nakletmek, hakikati, ayeti, rüyayı açıklamak, anlatmak” gibi manalarda kullanılmıştır.⁵ Kur'an'da yirmi sekizinci surenin adı olan “el-kasas” kelimesi ise “anlatılan hikâye, rivayet, haber, iz” gibi manalara gelen bir isimdir.⁶

¹ Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, “kss”, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, thk. Safvan Adnan Dâvûdî (Dîmeşk: Dâru'l-Kalem, 2009), 522; Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, “kss”, *Lisânü'l-Arap* (Beyrut: Dâru's-Sâdır, ts.), 7/74.

² İbn Manzûr, “kss”, 7/73.

³ İbn Manzûr, “kss”, 7/73; Mütercim Âsım Efendi, “kss”, *el-Kâmûsü'l-Muhît Tercemesi*, çev. Mustafa Koç-Eyyüp Tanrıverdi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları 1, 2013), 3/2941.

⁴ *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, çev. Hayrettin Karaman vd. (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), el-Kehf 18/24; el-Kasas 28/11.

⁵ en-Nisâ 4/164; el-En'âm 6/57, 130; el-A'râf 7/7, 35, 101; el-Hûd 11/100, 120; el-Yûsuf 12/3, 5; en-Nahl 16/118; el-Kehf 18/13; et-Tâhâ 20/99; en-Neml 27/76; el-Mü'min 40/78. Bk. İdris Şengül, “Kıssa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/498-501.

⁶ İbn Manzûr, “kss”, 7/73; Âsım Efendi, “kss”, 3/2941.

Yine aynı kökten gelen “kısâs” kelimesi de “işlenen fiile denk bir fiille karşılık verilmesi” anlamına gelir.⁷

İstilahta ise kıssa; “Uydurma ve hayali unsurların karışması imkânsız şekilde tarihin derinliklerinde kalmış, insanlar arasında çok az bir biçimde hatırlanabilen veya tamamen unutulmuş olgu ve olayların, Kur’an-ı Kerim’in muhataplara vermek istediği ilahi mesajı ön plana alarak kendine özel üslûbuyla etkili bir şekilde bildirilmesi” şeklinde tanımlanmıştır.⁸ Kur’an, insanları karanlıklardan aydınlığa çıkaran ayetleriyle insanlığın önüne tutulan ışık konumundadır. Kıssalar da Kur’an’ın bu gayesini gerçekleştirme de bir araç vazifesi görmektedir. Bu açıdan kıssaları bilişsel temelden yoksun dolaylı bir anlatım unsuru olarak görerek, onları sadece işlevselliği açısından değerlendirmek, dinin bütünlüğüne verilmiş en büyük zarar olur.⁹

Bilindiği üzere insanoğlu, kavramları ve kavramların gösterdiği hakikati ancak olaylar zinciri ya da süreci içinde anlayabilir. Olaylar zincirinin devamlılığı, anlama olayını açık uçlu kılar, bundan dolayı insan asla hakikati kendi başına bütün olarak, tarihsel olaylardan bağımsız şekilde kavrama gücüne sahip değildir. Anlamanın açık uçlu olması, olaylar içinde anlaşılan kavramların sürekli revizyona tabi tutulmasını gerekli kılar. Böylece insanın Allah ile ilişkisi en temelde salt zihinsel (kavramsal) olmayıp, olayların cereyan ettikleri tarihsel ortam içinde şekillenir. Bu yüzden İslam, salt kavramlardan ziyade olaylar içinde anlaşılabilecek bir tür ‘eylem ve olay dini’dir. Bu açıdan bakıldığında Kur’an’daki kıssalar; Kur’an’da yer alan bir takım kavramların, emir ve yasakların, tavsiyelerin anlatılmasına yani havas tarafından doğrudan (kavramsal düzeyde) anlaşılan bir takım kavramsal gerçeklerin dolaylı ifade biçimleriyle avama da anlatılmasına hizmet eden bir pedagojik strateji unsuru değildir. Aksine onlar, İslam’ın her şeyden önce bir eylem ve olay dini olduğunu yine geçmiş olaylara ve eylemlere referansla temsil eden ve kavramların her zaman olaylara bağımlı olarak anlaşılabileceğine işaret eden hususlardır. Bu açıdan Kur’an’daki kıssalar,

⁷ Şamil Dağcı, “Kısâs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/488-494.

⁸ İdris Şengül, *Kur’an Kıssalarının Tarihi Değeri* (Ankara: Otto Yayınları, 2019), 54.

⁹ Turan Koç, *Din Dili* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2012), 127.

İslam kültür ve medeniyetinin başlangıç noktasında ‘olay ve eylem’in bulunduğunu ifşa ederler.¹⁰

Kur’an’da kıssalar mahiyetleri itibariyle üçe ayrılmıştır. Bunların ilki, tarihi kıssalardır. Tarihi kıssalar içerisine Hz. Âdem ve iki oğlu, Hz. Nûh, Hz. Hûd, Hz. Sâlih, Hz. Lût, Hz. İbrahim, Hz. İsmail, Hz. İshâk, Hz. Ya‘kub, Hz. Yûsuf, Hz. Şuayb, Hz. Musa, Hz. Dâvûd, Hz. Süleyman, Hz. Eyyûb, Hz. Yûnus, Hz. Zekeriyâ, Hz. Yahyâ ve Hz. İsa gibi peygamberlerin kıssaları girmektedir. Bu kıssalar arasında özellikle Hz. Yûsuf, Hz. İbrahim, Hz. Musa ve Hz. İsa’ya ait olanlar Kur’an’da detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Peygamberlerin dışında bazı şahsiyet ve olaylar da bu kıssaların kapsamına girmektedir. Bunlar da Firavun, Nemrûd, Üzeyir, Hz. Lokman, Zülkarneyn, Ashâbü’l-fil, Ashâbü’l-uhdûd, Kârûn, Ashâb-ı Kehf, Ashâbü’l-karye gibi kıssalardır.

İkincisi, Kur’an’ın nüzûlü esnasında vukû bulan hadiselerdir. Bu hadiselerde Kur’an’da kıssa formatında anlatılmıştır. Mesela İsrâ, Mi‘rac, Bedir, Uhud, Hendek, Hicret, Ahzâb, Huneyn, Tebük savaşı, Hudeybiye antlaşması gibi hadiseler bu muhtevada değerlendirilebilir.

Üçüncüsü ise gaybî kıssalardır. Bunlar da Hz. Âdem’in yaratılışı, kıyamet sahneleri, âhiret hayatı, cennet ve cehenneme gireceklerin durumu gibi kıssalardır. Bunlar, Kur’an’da ibret almak için kıssa şeklinde anlatılmıştır.¹¹

Kur’an kıssalarında ele alınan her bir olayın anlatılmasında çeşitli amaçlar güdülmüştür. Bu amaçlar Kur’an’da bazen bir kıssada ayrı olarak verilebildiği gibi, bazen de birçok amaç bir kıssada toptan verilebilmiştir. Kıssalar, Kur’an’ın genel olarak gözettiği amaçlardan farklı amaçlara sahip değildir.¹² Bu sebeple kıssaların amaçlarının Kur’an’ın indiriliş amaçları ile paralellik arz ettiği söylenebilir.¹³ Bu çerçevede kıssalarda ön plana çıkan amaçları şöyle sıralayabiliriz: İman esaslarına vurgu yapılması,¹⁴ Hz. Peygamber ve ona

¹⁰ Burhanettin Tatar, “Kur’an’da Kıssaların Temel Anlamları Üzerine Felsefî Notlar”, *Milel ve Nihal İnanc, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 6/1 (2009), 103-104.

¹¹ Şengül, “Kıssa”, 25/498-501; ayrıca bk. Şengül, *Kur’an Kıssalarının Tarihi Değeri*, 78-81.

¹² Muhammed Abay, *Kur’an Kıssaları* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007), 31.

¹³ İdris Şengül, *Kur’an Kıssaları Üzerine* (İzmir: Işık Yayınları, 1995), 277.

¹⁴ el-A’raf 7/59, 65, 73, 85; el-Hûd 11/25-26, 50, 61, 84.

inananların karşılaştıkları zorluklar nedeniyle teselli edilmeleri,¹⁵ din olgusunun tüm peygamberlerde ortak payda olduğunun vurgulanması,¹⁶ Hz. Peygamber'in hak peygamber olduğunu ispatlamak,¹⁷ şeytana karşı insanın uyarılması¹⁸ gibi noktalarda toplandığı görülmektedir.¹⁹

1.2. Kur'an'da Kıssa ile İlgili Anlam İlişkisi Olan Kelimeler

Kur'an'ı Kerim'de kasas kelimesi ve türevleri dışında bu anlamda başka kelimeler de kullanılmıştır. Bunlar mesel, nebe' ve haber kelimeleridir. Bu kelimeler, Kur'an'da bazen kıssa manasında kullanılsa da aralarında bazı semantik farklar bulunmaktadır. Burada bu kelimelerin Arap dilindeki anlamları ve kullanımları hakkında bilgi verilerek, kıssa ile aralarındaki benzerlik ve farklılıklar tespit edilmeye çalışılacaktır.

1.2.1. Mesel

Arapçada mesel kelimesi “benzemek, benzeri olmak” manasındaki müsül kökünden türemiş bir sıfat olup “benzeyen” anlamına gelmektedir.²⁰ Bu kelimenin cem'i (çoğul) “emsâl” şeklinde gelir. Etimolojik olarak “mesel, misl, mesîl” kelimeleri ile “şebah, şibh, şebîh” kelimelerinin aynı anlamda kullanıldığı belirtilmiştir. Bundan dolayı bu kelimeler arasında bir paralelliğin olduğu ve hepsinin “bir şeyin benzeri” manasına geldiği ifade edilmiştir.²¹

Bu kelimenin “benzer” anlamının dışında, “delil, kanıt, bir şeyin vasfı veya özelliği, vezin, ibret, hâl, sîret, durum, kısas, ibret almayı sağlayan bir ceza vermek”²² gibi çeşitli manaları da vardır. Mesel kelimesi ve türevlerinin anlam alanı dikkate alındığında “misal, örnek, benzer” manalarının en bilindik kullanımları olduğu söylenebilir. Çünkü her meselde açık veya gizli bir benzetme

¹⁵ el-En'âm 6/33; el-Hûd 11/12, 120; el-Hicr 15/97; et-Tâhâ 20/1-9.

¹⁶ el-Bakara 2/136, 138, 213; el-Âl-i İmrân 3/3, 33, 50, 84; el-Mâide 5/14, 46, 48, 59.

¹⁷ en-Nisâ 4/163-166; eş-Şûrâ 42/13.

¹⁸ el-Bakara 2/30-39; el-A'raf 7/11-25; el-Hicr 15/26-42; el-İsrâ 17/61-65; el-Kehf 18/50; es-Sâd 37/67-85; et-Tâhâ 20/116-123.

¹⁹ Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Abay, *Kur'an Kıssaları*, 31-37; Şengül, *Kur'an Kıssaları Üzerine*, 281-311.

²⁰ İbn Manzûr, “msl”, 11/610.

²¹ Mecdüddîn Ebû Tâhir Muhammed b. Ya'kûb Fîrûzâbâdî, “msl”, *el-Kâmûsü'l-muhît* (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2005), 1056.

²² İsfahânî, “msl”, 596-597; İbn Manzûr, “msl”, 11/610.

durumu vardır.²³ Halk ağzında yeri geldikçe kullanılan ve hikmet içeren ders niteliğindeki sözlere ise “darb-ı mesel” denilmiştir.²⁴

Mesel kelimesi ıstılahta ise “Gerçekte yaşanmamış, ancak tezkir (hatırlatma), va'z (öğüt), teşvîk, zecr (zorlama) ve ibret amacıyla, kastedilen anlamın akla yakın hale getirilmesi veya hissedilir bir tarzda tasvîri için ortaya konan örnek” şeklinde tarif edilmiştir.²⁵ Tanımdan da anlaşılacağı üzere, mesellerde, bazı mühim hadiselerin veya anlamların, gerçekte olmamış hayâli manzaralar ve benzetmeler yoluyla muhataba anlaşılır biçimde aktarılması söz konusudur.²⁶

Meseller, Arap edebiyatının en önemli anlatım biçimlerinden biridir. Arap edebiyatında meseller yapısına göre sâir, kıyasî ve hurafî mesel şeklinde üç kısma ayrılmıştır. Bunların içerisinde sâir meseller, bilindik ve vecîz olan kısmı teşkil ederler. Mesel denilince ilk akla bunlar gelir ve atasözü karşılığında kullanılır. Kıyasî meseller ise Kur'an'a ve hadise özgü emsal üslûplarındandır. Bu meseller, mücerret kavramları tasvir, teşbih, temsil gibi çeşitli yollarla açıklayan, fikir derinliği olan uzun tasvir ifadeleridir. Bu mesel türünde “meselü, kemeseli, keenne, kemâ” gibi teşbih edatları yer alır. Hurafî meseller ise daha çok hayvanlar olmak üzere insanların dışındaki varlıkların dilinden aktarılan mesel çeşididir. Bunlar, öğretme, ahlâkî bir ders ve nasihat vermenin yanında eğlendirme ve şaka yapma gibi çeşitli amaçlarla kurgulanmış küçük sembolik öykülerdir.²⁷

Meseller, uzun uzadıya açıklanabilecek hikmetleri vecîz bir biçimde içermesi ve akılda kalıcı bir şekilde sunması nedeniyle eğitimde sıkça başvuru olan bir yöntem olmuştur. Mesellerin, soyut fikirleri somut örnek ve benzetmelerle bir gerçek halinde sunması, bu fikirlerin muhatabın zihninde yerleşmesini sağlamıştır. Yine meseller, ikna etme, etkileme, toplumları iyiye ve güzele kanallandırmak gibi inkâr edilemez bir işlevselliğe sahip olmaları sebebiyle başta Kur'an-ı Kerîm

²³ Muhittin Uysal, “Hadis Meselleri (Mahiyet, Literatür, Örnekler)”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23/23 (2007), 78.

²⁴ İskender Pala, *Ansiklopedik Dîvan Şiiri Sözlüğü* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 1999), 100.

²⁵ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'an* (Beyrut: Dâru'l Kutubi'l-ilmiyye, 1971), 502; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü* (Ankara: TDV Yayınları, 2011), 174.

²⁶ Muhittin Uysal, “Bazı Hadis Kıssaları Üzerine Mülâhazalar”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22/22 (2006), 35.

²⁷ İsmail Durmuş, “Mesel”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/293-297.

olmak üzere kutsal kitaplarda, peygamberlerin öğüt ve dualarında da sıkça kullanılmıştır.²⁸ Mesela Kur'an-ı Kerîm'de Hz. Lokman'ın öğütlerinin yer aldığı ayetler buna örnek olarak gösterilebilir. Nitekim Hz. Lokman'ın hikmet içerikli bu sözlerinin, bilinen en kadim mesellerden olduğu söylenmiştir.²⁹ Kur'ân-ı Kerîm'de mesellere “bilgi vermek, ikna etmek, özendirme/caydırma, duygu ve düşüncenin eğitilmesi, övme ya da yerme, tefekkür edilmesini sağlama, örnek verme, edep ve hayâyı koruma” gibi çeşitli gayeleri gerçekleştirmek için yer verildiği görülür.³⁰ Kur'an dışında Tevrat'ta geçen “Süleyman'ın Meselleri” bölümü,³¹ yine İnciller'de Hz. İsa'nın mesel vererek konuşması da bu kabildendir. Tüm bunlar göz önüne alındığında, semâvî dinlerin dilinin yoğun bir sembol ve mesel dili olduğu ortaya çıkar.³²

Kur'an'da geçen meseller ile kıssalar arasında muhatabı hidayete erdirmeye, kötü alışkanlıklardan kurtarıp iyiye kanallere etme gibi hususlar da bir amaç birliğinden söz edilebilir. Ancak bununla birlikte bu iki tür arasında bazı epistemolojik farklılıklar da bulunmaktadır. Bu yüzden kıssa ile meseli ayrı kategoride değerlendirmek gerekmektedir.³³

Bu bağlamda mesellerde örnek gösterilen olayların varsayımsal (farazî) olup gerçekten yaşanmış olması şart değildir. Ancak yine de böyle bir olayın yaşanma ihtimali söz konusudur. Böyle bir durumda zihin, bu olayları yaşanmış gibi algılar ve birbirine benzedikleri söylenen iki olay arasındaki ilgiyi rahatlıkla kurarak, bu yeni olayı, önceki olayın kalıpları içerisinde yerleştirir. Kıssalar ise tarih içerisinde gerçekten yaşanmış olayların ibret verici yönlerini hikâyeye eder.³⁴

Mesellerde teşbih (benzetme) unsuru ön plandayken, kıssalarda bu unsur belirleyici değildir. Kıssalarda üslûp, vukû bulmuş bir hadisenin tabî sunumu şeklinde cereyan eder. Ancak olay veya olaylar, öylesine sürükleyici bir tarzda

²⁸ Âdem Ceyhan, “Muallim Nâcî'nin Emsâl-i Alî Tercümesi”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 9 (2001), 277-325.

²⁹ Bedrettin Çetiner, “Mesel”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/299-301; Pala, *Ansiklopedik Dîvan Şiiri Sözlüğü*, 272.

³⁰ Çetiner, “Mesel”, 29/299-301.

³¹ *Kitab-ı Mukaddes (Eski ve Yeni Ahit)* (İstanbul: Kitab-ı Mukaddes Şirketi, 2011), Süleyman'ın Meselleri, 664-694.

³² Uysal, “Hadis Meselleri (Mahiyet, Literatür, Örnekler)”, 23/74.

³³ Özcan, “Maturidi'ye Göre Kur'an'daki Kıssa ve Mesellerin Epistemolojik Amaç ve Önemi”, 103-117.

³⁴ Abay, *Kur'an Kıssaları*, 15.

sunulur ki, onları okuyan veya dinleyen kimse, kendini olayların akışına bırakır. Çoğu zaman da kendi karakterine yakın bulduğu bir kıssa kahramanıyla kendini özdeşleştirir.³⁵

Yine meseller, uzun tecrübeler sonucu ortaya çıkmış, kısa cümlelerden ibarettir. Söylenildikleri zaman onlar henüz mesel değildirler. Onların mesel haline gelişleri, halkın zevkine uygun düşmeleri sebebiyle, sonradan yaygınlaşmış olmalarıyla mümkün olmaktadır. Ayrıca çoğu zaman ilk söyleyenleri de unutulmuştur.³⁶ Kıssalar için bu durum söz konusu değildir. Çünkü kıssa anonim bir yapı arz etmemektedir. Ayrıca kıssalarda ibret alma asıl gayedir. Bundan dolayı sadece insanların zevkine uygun olma gibi bir edebî kaygı yoktur. Tabi bu kıssalarda edebî bir üslup kullanılmadığı anlamına gelmez. Bu yüzden kıssa ile meseli aynı konumda değerlendirmek doğru değildir.³⁷

Sonuç olarak mesellerin hedefleri itibariyle kıssalarla bazı benzerliklerinin olduğu söylenebilir. Ancak mesellerin, gerek mahiyet gerekse her zaman gerçekleri yansıtmayışları bu edebî türü kıssadan ayırmaktadır.

1.2.2. Nebe'

Nebe' kelimesi sözlükte “haber alma ve haber verme” anlamına gelen “n-b-e” kökünden türemiştir.³⁸ Çoğulu “enbâ” şeklinde gelmektedir. Peygamberler de Allah'tan haber getirdikleri için nebî adını almışlardır.³⁹ Nebe' kelimesi Kur'an'da isim olarak on yedi kez tekil (nebe'), on iki kez de çoğul (enbâ) formuyla toplam yirmi dokuz defa geçer. Bu kelime, Kur'an'da elli bir kere de fiil formatında kullanılmıştır. Ayrıca Kur'an'da “nebee” vezni mazi, muzari ve emir fiil kalıplarıyla kırk altı, “enbee” vezni dört, “istenbee” vezni ise bir defa yer almaktadır. Toplam olarak nebe' ve türevleri Kur'an'da seksen kez geçmektedir.⁴⁰

³⁵ Uysal, “Bazı Hadis Kıssaları Üzerine Mülâhazalar”, 36.

³⁶ Durmuş, “Mesel”, 29/293-297.

³⁷ Hatice Kelpetin Arpağuş, “Mitoloji, Kur'an-ı Kerim Kıssaları ve Kültürel Miras”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25 (2003), 13.

³⁸ İbn Manzûr, “nbe”, 1/162.

³⁹ İsfahânî, “nbe”, 622.

⁴⁰ Kur'an'da nebe' ve haber kavramı ile detaylı bilgi için bk. Sevgi Tütün, “Kur'an'da Nebe' ve Haber Kavramları”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/37 (2013), 267-294.

Kur'an'da nebe' kelimesi; gayb haberleri,⁴¹ geçmişin haberleri,⁴² peygamberlerin haberleri,⁴³ Hz. Âdem'in iki oğlunun haberi,⁴⁴ çeşitli konularla ilgili haberler,⁴⁵ şehirlerin haberleri⁴⁶ ve nebe'nin niteliğini anlatan haberler⁴⁷ gibi değişik bağlamlarda geçmektedir.⁴⁸ Kur'an'da nebe' kelimesinin geçtiği bu bağlamlar incelendiğinde bu kavramın, sözlük anlamları ve ayetlerdeki kullanımlarında ağırlıklı olarak "haber" manasının öne çıktığı görülür. Buna göre genel manada nebe'; bir konuda bilgi veren ve öğretici yönü olan haberin adı olmaktadır. Fakat bir terim olarak özellikle de nebî kavramı ile bağlantısı düşünüldüğünde nebe', "kaynağı Allah olan ve insanı bir konu hakkında bilgi sahibi kılan haber" şeklinde tanımlanabilir. Bu açıdan nebe' tabirinin genellikle gayb, peygamberler ve önceki milletlerin haberleri kapsamında insanın müşahade ve bilgisini aşan hususlar için söz konusu olduğu söylenebilir. Nebe' ile bağlantılı olan bu konularda Kur'an'da pek çok örneğe rastlamak mümkündür. Bu örneklerde nebe'nin ilahi bilgilendirmeye dayanan yönüne dikkat çekilmesi, insanın vahiy olmaksızın nebe' vasıtasıyla aktarılan haberlere ulaşamayacağını gösterir.⁴⁹ Yine nebe' kelimesinin haber manasının yanında yalandan uzak olma vasfı da bulunmaktadır.⁵⁰ Kelimenin bu vasfı ise ilahi yönünün yanı sıra haber verdiği olayın doğruluğunu ve yaşanmışlığını ifade eder.⁵¹ Nitekim Kasas⁵² ve Mâide⁵³ suresinde bu kelimenin "bi'l-hak" ifadesi ile beraber kullanılması da bu düşünceyi doğrular mahiyettedir. Çünkü bu ifade de Elmalılı'nın da belirttiği gibi, anlatılan hadisenin masal olmayıp, gerçek olması⁵⁴ söz konusudur. Dolayısıyla bir bilginin nebe' özelliği taşıması, o bilginin doğruluk oranının yüksek olduğunu gösterir.

⁴¹ el-Âl-i İmrân 3/44; el-Hûd 11/49; el-Yûsuf 12/102.

⁴² et-Tâhâ 20/99.

⁴³ el-En'am 6/34; el-Hûd 11/120.

⁴⁴ el-Mâide 5/27.

⁴⁵ el-En'am 6/5; el-A'raf 7/155; el-Kehf 18/13; eş-Şuarâ 26/6; el-Kasas 28/66; el-Ahzab 33/20; es-Sâd 38/ 21, 88; el-Hucurât 49/6; el-Kamer 54/4; et-Teğabün 64/5.

⁴⁶ el-A'raf 7/101; el-Hûd 11/100.

⁴⁷ el-En'am 6/67; en-Neml 27/22; es-Sâd 38/67; en-Nebe' 78/2.

⁴⁸ Tütün, "Kur'an'da Nebe' ve Haber Kavramları", 272-286.

⁴⁹ Tütün, "Kur'an'da Nebe' ve Haber Kavramları", 270.

⁵⁰ Isfahânî, "nbe'", 622.

⁵¹ Tütün, "Kur'an'da Nebe' ve Haber Kavramları", 291.

⁵² el-Kasas 28/3.

⁵³ el-Mâide 3/27.

⁵⁴ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, sad. Lütfullah Cebeci vd. (Ankara: Akçağ Yayınları, 2009), 3/330.

Netice olarak nebe' kelimesi, Kur'an'da genel itibariyle haber manasında kullanılmıştır. Ancak bu haber daha çok ilahi boyutla alakalı bir haber olup, bildirilen haberin kesinliğini ifade eder. Bundan dolayı nebe' kelimesi alelade bir haberi değil en azından zann-ı galip özelliği olan bir bilgiyi ifade etmektedir.

1.2.3. Haber

Arapçada kıssa anlamında kullanılan kelimelerden biri de haber kelimesidir. Bu kelime, sözlükte “hubr” kökünden türemiş bir isim olup, “bir nesneyi gereği gibi bilmek için yoklayıp sınamak, bir şeyin iç yüzünden haberdar olmak” gibi anlamlara gelmektedir.⁵⁵ Haber kelimesinin çoğulu ise ahbar'dır. Istılahta ise haber; “geçmişte meydana gelen veya gelecekte vuku bulacak bir olayı bildiren söz, mahiyeti itibariyle doğru veya yanlış olma ihtimali bulunan söz”⁵⁶ gibi farklı şekillerde tanımlanmıştır. Ayrıca haberin, geçmişe dair bir bilgiyi ifade ettiği gibi geleceğe yönelik bir mesaj da olabileceği, haberin geçmişe dair bilgilerinin yakın geçmişi kapsadığı da belirtilmiştir.⁵⁷

Kur'an'da ise haber kelimesi, “hubr” masdarı ve “haber” biçiminde iki ayette,⁵⁸ çoğulu olan “ahbâr” formunda ise üç ayette⁵⁹ olmak üzere toplam yedi defa yer alır. Bu kelimenin fiil şeklinde kullanımı ise Kur'an'da yoktur. Allah'ın isimlerinden olan ve “her şeyi bilen” anlamına gelen “Habîr” kelimesi ise kırk dört ayette geçer ve sadece bir yerde kula nispet edilir.⁶⁰

Kur'an'da geçen nebe' ve haber kelimeleri arasında genel olarak haber anlamında bir mutabakat sağlandığı söylenebilir. Ancak bu iki kelime arasında bazı farklılıklar da bulunmaktadır. Örneğin, nebe' kelimesinin muhtevasında “kendisinde büyük fayda olan, bir bilgi ya da zann-ı gâlip oluşturan haber”⁶¹ manasının olması, bir haberin nebe' olabilmesi için mühim bir konu hakkında olması gerektiğini ifade eder. Çünkü haberin faydalı olması için konunun önem arz etmesi şarttır. Aynı zamanda bu haber, kesin bir bilgi veya zann-ı gâlip

⁵⁵ Yusuf Şevki Yavuz, “Haber”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/346-349.

⁵⁶ Yavuz, “Haber”, 346-349.

⁵⁷ Şengül, *Kur'an Kıssalarının Tarihi Değeri*, 59.

⁵⁸ el-Kehf 18/68, 91; en-Neml 27/7; el-Kasas 28/29.

⁵⁹ et-Tevbe 9/94; el-Muhammed 47/31; ez-Zilzâl 99/4.

⁶⁰ Muhammed Fuâd b. Abdülbâkî, “hbr”, *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim* (Dımeşk: Dâru'l-Fikr, 1416), 388-389.

⁶¹ Isfahânî, “nbe”, 622.

oluşturacak bir özellik taşıması gerekir. Ancak haber kelimesi, nebe' kavramının aksine, bilinen veya bilinmeyen bir konu hakkında da olabilir. Yine haberde insan bilgisini ve tecrübesini aşan bir boyutta bulunmaktadır. Ayrıca haberin, bazı müdahalelerle yalan olma ihtimali de söz konusudur. Bu itibarla haberin doğruluğu, nebe'deki gibi kesinlik ifade etmemektedir. Bundan dolayı haberin araştırılması gerekmektedir.⁶²

Netice olarak nebe' ve haber kelimeleri, genel anlamda bir olay veya konu hakkında bilgi verme noktasında ortak bir özelliğe sahip oldukları söylenebilir. Ancak bu iki kelime, haber verilen olayın veya konunun mahiyeti ve özelliği bakımından birbirinden ayrılmaktadır. Bu nedenle her nebe'in haberi kapsadığı ancak her haberin nebe'i kapsamadığı söylenebilir.⁶³

1.3. Kıssa-Hikâye İlişkisi

Edebî bir tür olan hikâye sözlükte “h-k-v” kökünden türemiş bir masdar olup “anlatmak, nakletmek, aktarmak, tekrar etmek, benzetmek, taklit etmek” anlamlarında kullanılmaktadır.⁶⁴ Aynı zamanda hikâye isim olarak da kullanılır. Hikâye kelimesi bu anlamda kullanıldığında “bir olayın sözlü veya yazılı olarak anlatılması, bu şekilde anlatılan olay, aslı olmayan söz, hadise, öykü”⁶⁵ gibi manalara gelir.

Kur'an'da hikâye kelimesinin kullanımına bakıldığında “hekâ” fiil kökünün geçmediği görülür. Bu kullanımın Kur'an'da yer almayışı hikâye kelimesinin etimolojik manalarıyla ilgili olabilir. Çünkü “hekâ” fiilinin barındırdığı manalarda bir olayın, gerçekte yaşanmış ya da yaşanma ihtimalinin yanında “gerçek dışı olma” vasfı da vardır.⁶⁶ Bundan dolayı “hekâ” fiilinin

⁶² Tütün, “Kur'an'da Nebe' ve Haber Kavramları”, 289-290; Şengül, *Kur'an Kıssaları Üzerine*, 52-53.

⁶³ Tütün, “Kur'an'da Nebe' ve Haber Kavramları”, 290.

⁶⁴ Hüseyin Yazıcı, “Hikâye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/479-485; Şengül, *Kur'an Kıssalarının Tarihi Değeri*, 54-55.

⁶⁵ Şükrü Halûk Akalın vd., *Türkçe Sözlük* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011), 1100-11.

⁶⁶ İbn Manzûr, “hky”, 1/690; Mustafa Kara, “Kur'an Kıssalarını “Hikâye” Kavramıyla Tanımlamanın İmkânı”, *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 2/1 (2018), 69.

kullanımı Allah kelamı için uygun olmaz. Çünkü onun kelamı başka hiçbir söze benzemez.⁶⁷

Edebî türler içerisinde hikâye sanatı en etkili anlatım biçimlerinden birisini oluşturmaktadır.⁶⁸ Geçmiş asırlardan beri kıssa ve hikâyeler, fikirleri, olayları, edebî ve dinî konuları iletmek için bir araç olarak kullanılmıştır. Modern döneme gelindiğinde bu dilsel sanatı kullanma, bilgi iletişimi için bir alet, eğlence hatta eğitim için bir araç olmuştur.⁶⁹ Hikâye sanatının bu özelliği sayesinde en zor konular kolayca anlatılmış, hatırdakalacak bir etkiye kavuşmuştur. Çünkü insan fıtratı, anlayış ve kavrama yönünden mücerret ve kuru fikirleri dinlemekten çok, somut fikirlere yatkındır. Hikâyelerde fikirler adeta somutlaşır, dinleyenlerin anlaması kolaylaşır.⁷⁰ Böylece fikirler, zihinde daha iyi yerleşir ve kalıcı olur. Oysa salt gerçekler ve soyut anlamlar, hem daha çabuk unutulur, hem de akli yorarak dikkatleri dağıtabilir.⁷¹

Dini hikâyeler dendiği zaman, Kur'an kıssalarından tasavvufî menkıbelere kadar çok geniş bir yelpaze akla gelmektedir. İçerdikleri bilgilerin doğruluğu ve tutarlılığı açısından Kur'an kıssaları dışındaki hikâyelerin ciddi bir eleştiriye tabi tutulması ve buna göre değerlendirilmesi gerekir.⁷² Bundan dolayı Kur'an kıssaları ile hikâyeler arasında mahiyet ve yapı itibarıyla bazı farklar bulunmaktadır.

Bu bağlamda Kur'an kıssalarını masaldan ayıran önemli özelliklerden biri, hakikat faktörü ve gerçekliktir. Kıssalarda, özellikle de Kur'an kıssalarında gerçeklik unsuru, Kur'an kıssalarının meydana gelen olayları denetlediği gerçekliğini ortaya koymasının yanında, Yüce Allah'ın bazı olayları anlatarak açıklığa kavuşturmasını da ifade eder. Hâlbuki bir hikâye ya bir gerçeği ya da

⁶⁷ D. B. Macdonald, "Hikâye", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1970), 5/478.

⁶⁸ Beyza Bilgin, "Ahlak Terbiyesinde Dini Hikâyeler", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 1 (1994), 51.

⁶⁹ Akbar Salehi, "İslami Eğitim ve Öğretimde Kur'an Kıssa ve Hikâyelerinin Rolü", çev. Mustafa Kara, *Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 4/8 (2017), 183.

⁷⁰ Seyyid Kutup, *Kur'an'da Edebi Tasvir*, çev. İsmail Aslan (İstanbul: Ravza Yayınları, 1999), 177-190; M. Said Şimşek, *Kur'an Kıssalarına Giriş* (Konya: Kardelen Yayınları, 2013), 71.

⁷¹ İdris Şengül, "Kur'an Mesajını Ulaştırmada Kıssaların Önemi", *I. Kur'an Sempozyumu Tebliğler-Müzakereler* (Nisan 1994), 137.

⁷² Muhittin Okumuşlar, "Din Eğitiminde Etkin Bir Yöntem Olarak Hikâye", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 (2006), 246.

sadece bir kurguyu denetleyebilir.⁷³ Çünkü roman, hikâye gibi edebî türlerde konu, gerçek olaylardan ilham alınarak yazılmış olsa bile, eser sahibi, genel olarak varmak istediği sonuca doğru olayları yönlendirir. Bundan dolayı anlatılan olaylar, gerçekle birebir örtüşmez.⁷⁴ Bu, eser sahibinin, hikâyenin konusuna istediği zaman müdahale edebileceğini gösterir. Bundan dolayı hikâyeler yapısı gereği değişime açıktır ve devreye zaman zaman kurgu girebilmektedir. Ancak bu durum kıssalar için söz konusu değildir.

Kur'an kıssaları ile hikâyeyi birbirinden ayıran özelliklerden biri de kaynaklarının farklı olmasıdır. Çünkü Kur'an kıssalarının kaynağı vahiy iken hikâyeler de kaynak insandır. Hikâyede insan faktörünün etkin olması mutlak surette tarihi bir olaya dayanmayan ve onları gerçek olaylardan ayıran kendilerine özgü bir mantık örgüsünü meydana getirmiştir. Kur'an kıssaları ise vahiy mahsulü olduğu için geçmişte yaşanmış gerçek olayları anlatırlar.⁷⁵ Aynı zamanda kıssaların vahiy ürünü olması mesajlarını evrensel kılmaktadır. Fakat hikâyede insan faktörünün belirleyici bir etken olması onu evrensel bir anlatıma sahip olmaktan çıkarıp kültürel kılmaktadır.⁷⁶

Kur'an kıssaları ile hikâye arasındaki amaç farklılığı da onları birbirinden ayıran diğer bir husustur. Çünkü Kur'an kıssalarının gayesi, insanların geçmişten gerekli dersleri almasını sağlamak ve tevhîd merkezli bir hayat yaşamaya teşvik etmektir.⁷⁷ Hikâyelerin gayesi ise, gerçekleşmesi ihtimal dâhilinde olan kurgular üzerinden edebî bir maksatla bilgi vermektir.⁷⁸

Kur'an kıssaları ile hikâyeleri birbirinden ayıran noktalardan biri de işlenen konulardır. Kıssaların konusu, Kur'an'da kıssalardan söz eden ayetlerin ele aldığı konulardır.⁷⁹ Hikâyelerin konusu ise genellikle aşk ve kahramanlıktır.⁸⁰

⁷³ Salehi, "İslami Eğitim ve Öğretimde Kur'an Kıssa ve Hikâyelerinin Rolü", 185.

⁷⁴ Uysal, "Bazı Hadis Kıssaları Üzerine Mülahazalar", 22/36.

⁷⁵ Kara, "Kur'an Kıssalarını "Hikâye" Kavramıyla Tanımlamanın İmkânı", 69.

⁷⁶ Okumuşlar, "Din Eğitiminde Etkin Bir Yöntem Olarak Hikâye", 242.

⁷⁷ Şengül, "Kur'an Mesajını Ulaştırmada Kıssaların Önemi", 133-140.

⁷⁸ Kara, "Kur'an Kıssalarını "Hikâye" Kavramıyla Tanımlamanın İmkânı", 69.

⁷⁹ Kara, "Kur'an Kıssalarını "Hikâye" Kavramıyla Tanımlamanın İmkânı", 69.

⁸⁰ Ali Berat Alptekin-Çiğdem Kara (ed.), *Halk Hikâyeleri* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2018), 8.

Günümüz modern çağında bir edebî tür olarak görülen kısa hikâyede ise toplumsal konular hedef alınmakta ve burada dini bir kaygı güdülmemektedir.⁸¹

Kur'an kıssaları üslûp olarak da hikâye ve romandan ayrılmaktadır. Çünkü bu iki edebî türde olayın kahramanı, zaman ve mekân gibi unsurlar büyük önem taşımaktadır.⁸² Nitekim hikâye kelimesinin kökünde yer alan “bir olayı sırasıyla anlatma işi” onun, anlatılan olayları bütün ayrıntılarıyla nakletme özelliğini ön plana çıkarır. Kur'an kıssalarında ise “makasla kesmek”⁸³ manası daha belirgindir. Bundan dolayı kıssalarda zaman, birkaç istisna dışında söz konusu edilmediği gibi mekân ve kişi unsurlarına da rastlanmaz.⁸⁴ Kıssalarda detaylı anlatımlardan ziyade verilmek istenen mesajlar ve çıkarılması gereken dersler daha ön plandadır.⁸⁵ Zira Kur'an'ın amacı, tarihi olayları teferruatlı bir şekilde muhataba hikâye etmek değildir.

Şekilsel yapı itibariyle de Kur'an kıssaları ile hikâye arasında bir takım farklılıklar mevcuttur. Kur'an'ın diğer ayetlerinde olduğu gibi kıssalar da şekil yönünden şiire yahut nesire benzemezler.⁸⁶ Hikâyeler ise nesir-nazım karışımı bir yapıya sahiptir. Bu bağlamda hikâyenin duygu yoğunluğunun düşük olduğu yerler mensur kısmını, duyguların ve heyecanın arttığı yerler ise manzum kısmını oluşturur.⁸⁷

Netice olarak hikâye ile Kur'an kıssaları arasında yakın bir anlam ilişkisi kurulabilse de bu iki kelime arasında üslup, mana, konu, amaç ve kaynak açısından bazı farklılıkların bulunması,⁸⁸ bu kelimenin Kur'an kıssaları için kullanımının uygun olmadığını ve Kur'an kıssalarının mâhiyeti ve keyfîyeti ile bağdaşmayacağını ifade eder.⁸⁹

⁸¹ Orhan Oğuz, “Çok Kısa Hikâye Kavramı ile Kur'an Kıssaları ve Nevadir Arasındaki Benzerlik ve Farklılıklar”, *Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 14 (Mart 2019), 503.

⁸² Kara, “Kur'an Kıssalarını “Hikâye Kavramıyla Tanımlamanın İmkânı”, 63.

⁸³ İbn Manzûr, “kss”, 7/120-122; İsfahânî, “kss”, 522-523.

⁸⁴ Şengül, *Kur'an Kıssalarının Tarihi Değeri*, 204-210.

⁸⁵ Kara, “Kur'an Kıssalarını “Hikâye Kavramıyla Tanımlamanın İmkânı”, 63.

⁸⁶ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 160.

⁸⁷ Alptekin-Kara, *Halk Hikâyeleri*, 4-5.

⁸⁸ Kara, “Kur'an Kıssalarını “Hikâye” Kavramıyla Tanımlamanın İmkânı”, 70.

⁸⁹ Şengül, *Kur'an Kıssalarının Tarihi Değeri*, 54-55.

1.4. Kıssa-Mitoloji İlişkisi

“Mit” terimi Yunanca’dan türeyen bir kelimedir. Eski Yunanca’da söz kavramını ifade etmek için “mitos”, “epos” ve “logos” olmak üzere üç kelime kullanılmıştır. Söz konusu bu üç kelimeden biri olan epos, “ölçülü söz” anlamına gelirken, logos kelimesi “gerçeği dile getiren söz” manasına gelmektedir. Bu iki kelimeye mukabil “mit” kelimesi ise “olağanüstü kahramanlıkları ve doğaüstü güçleri anlatan hayâl ürünü söz” anlamında kullanılmıştır.⁹⁰

Mit, farklı bakış açılarına göre yorumlanabilen karmaşık bir kültürel olgu olduğu için üzerinde bilim insanları tarafından tam bir uzlaşşı sağlanamamıştır.⁹¹ Ancak mitle uğraşan hemen herkesin kabul edebileceği gibi, mitin yukarıdaki “olağanüstü karakterlere ve doğaüstü özelliklere sahip olması” mitin kutsala atıfta bulunma⁹² yönünü ön plana çıkarmıştır.

Mythos kelimesi, tarih içerisinde Yunan düşüncesiyle özdeşleşmiş gibidir.⁹³ Ancak mitlerin insanların ortak ürünü olması ve insanlık tarihi kadar eskilere dayanması, mitlerin belirli bir bölgeden çıkmış olduğu anlayışını doğrulamamaktadır. Çünkü birçok bölgede farklı mitler doğmuştur. Başka bir deyişle, her büyük kültür ve medeniyet, kendisini büyük bir kıssaya dayandırmak zorundadır.⁹⁴ Mesela Yunan, Hint, Mısır, Kalde, Çin, İran gibi milletlerin her birinin bir mitoloji geleneği bulunmaktadır.⁹⁵ Aynı şekilde cahiliye Arapları arasında da Belkıs, Zülkarneyn, Lokman b. Âd gibi insan mitleri, cin mitleri, gül, sel’ut, nesnâs gibi tabiatüstü mitler, ayrıca yılan, karga gibi hayvan mitleri ve kutsal yıldız ve gezegen mitleri de var olagelmıştır.⁹⁶ Bununla birlikte cahiliye Araplarında mucize, fal, büyü, sihirbazlık, put, uğursuzluk ve kutsallık atfetme feşitizmi gibi mitolojik unsurların yaygın olduğu görülmektedir.⁹⁷ Tabi farklı

⁹⁰ Orhan Hançerlioğlu, “Mit”, *Felsefe Ansiklopedisi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1978), 4/166-167.

⁹¹ Şehmus Demir, *Mitoloji Kur’an Kıssaları ve Tarihi Gerçeklik* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2003), 12-13.

⁹² Mircae Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, çev. Sema Rıfat (İstanbul: Simavi Yayınları, 1993), 12-13.

⁹³ Eliade, *Mitlerin Özellikleri*, çev. Sema Rıfat, 146.

⁹⁴ Tatar, “Kur’an’da Kıssaların Temel Anlamları Üzerine Felsefi Notlar”, 99-111.

⁹⁵ Mircae Eliade, *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*, çev. Mehmet Aydın (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990), 84.

⁹⁶ İbrahim Usta, “Arap Edebiyatında Mitoloji Kültürü”, *1.Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu* (Ekim 2016), 2859-2875.

⁹⁷ Süleyman Ateş, *Kur’an-ı Kerim’in Yüce Meâli ve Çağdaş Tefsiri* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2014), 390.

bölgelerde değişik mitolojilerin bulunması onların içerik olarak birbirine paralel yönlerinin olmasına engel de değildir.⁹⁸

Mitler, tarihin erken dönemlerinde çok tanrıcı, pagan ve putperest toplum geleneklerinden beslenerek varlığını devam ettirmiştir.⁹⁹ Daha sonraki çağlarda dinî ve tarihsel metinlerde yer almıştır. Her kültürel ve dinî gelenek kendini merkeze alarak kendine göre bir gerçeklik ve hakikat algısı oluşturmuştur. Böylece her toplum, kendi mitolojik gelenek ve tasavvurları ile kutsal metinleri anlamaya ve yorumlamaya çalışmıştır. İnsan, evrenin ve insanın ilk yaratılışını, insanlık tarihindeki büyük olayları, sahip olduğu gelenek ve mitolojik düşünce ve algılarla anlamıştır.¹⁰⁰ Mitoslar, antik çağlarda beşerî çabayla üretilmiş, günlük ayin ve törenleri anlatan toplumsal geleneklerinde kabul edilen, tabiatı ve tarihsel olayları açıklama, anlamlandırma işlevi görmüştür.¹⁰¹

Zaman içerisinde yaşanan olaylar ve anlatılan hadiseler, ilk anlatıldıkları gibi kalmamış bir takım uydurma, mitolojik anlatılar da eklenmiştir. Diğer bir ifadeyle olaylar, çoğu zaman ilk halleri ile kalmamışlardır. Kur'an'da anlatılan kıssalara bakıldığında ise herhangi bir mit unsurunun olmadığı görülür. Bu durum, Kur'an kıssaları ile mitlerin aynı kategoride değerlendirilemeyeceğini göstermektedir. Çünkü çok genel ve şümüllü olan mitoloji, standart doğruluk ölçütlerine uymayan her türlü hikâyeyi de mitoloji olarak yorumlama eğilimindedir. Mesela bunlar arasında -Yunan mitoloji geleneğinde olduğu gibi- sırf sanat kaygısıyla oluşturulmuş düzmece ve amacı sözde biten mitolojiler bulunduğu gibi, insanın arzu ve içgüdülerinin dolaylı anlatımı olan mitolojiler de vardır. Mitlerde bulunan bu anlamdan dolayı mitosun yansıttıklarına pek güvenilmez, zira insanlar gördüklerini, duyduklarını naklederken anlatımlarını birçok yalanlarla süslerler.¹⁰² Bu yüzden çok tanrılı din ve kültür bağlamında

⁹⁸ Demir, *Mitoloji Kur'an Kıssaları ve Tarihi Gerçeklik*, 22.

⁹⁹ Şinasi Gündüz, "Kur'an Kıssalarının Kaynağı Eski Ahit mi? Yapı, Muhteva ve Kaynak Açısından Torah Kıssaları", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (1998), 49-88.

¹⁰⁰ Ayrıntılı bilgi için bk. Gündüz, "Kur'an Kıssalarının Kaynağı Eski Ahit mi? Yapı, Muhteva ve Kaynak Açısından Torah Kıssaları", 49-88.

¹⁰¹ Günay Tümer, Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi* (Ankara: Berikan Yayınevi, 2009), 69-70.

¹⁰² Hançerlioğlu, "Mit", 4/166-167.

oluşturulmuş mitler ile tek tanrı inancını esas alan dînî kıssalar arasında ayırım yapmak gerekmektedir.¹⁰³

Mitler, netliğin ve belirli bir sistemliliğin olmaması nedeniyle, etkin ve kalıcı bir düşünce, bir inanç sistemine dönüşmemiştir. Mitlerin bu özelliği, onları dini yapılardan ayıran temel unsurlardan biri olarak görülebilir. Zira mit, bu yapısı nedeniyle, sürekli bir çerçeve dâhilinde bulunma, çerçeveyi aşamama ve kapalı bir sistem içinde bulunma durumunda kalmıştır.¹⁰⁴ Ayrıca mitlerin statik bir yapıda oluşu nedeniyle, sürekli değişim süreci içerisinde bulunan insanlığa bir örnek model olmaktan uzak olmuştur.¹⁰⁵

Mitlerde belirsizliğin yoğun bir şekilde ön plana çıkması, mitlerin ilerlemeye büyük ölçüde kapalı bir yapı arz etmesi, ayrıca mitolojik bir toplumda verilmiş ve daha önceden belirlenmiş bir modelin tekrarlanması,¹⁰⁶ insanları sürekli geriye doğru bağımlı hale getiren, geçmişe uymayı tamamıyla bir zorunluluk haline getiren bir yapıyı da beraberinde getirmiştir. Bundan dolayı mitlerin bazen, insanları üretken veya etkin bir pozisyondan pasif bir duruma düşürebildiği de olmuştur.¹⁰⁷ Ayrıca mitosların kaynağının tarihsel olması ve mitolojinin bu olayları efsaneleştirip kutsallaştırarak hikâyeye dönüştürmesi,¹⁰⁸ mitolojinin ve hurafelerin tarihsel bir zemine, zaman ve mekâna dayanmayan insan ve toplum tarafından kurgulanmış ve tasarlanmış bir anlatılar dizini olmasına sebep olmuştur.¹⁰⁹ Bu nedenle, tarihsel bir model olmaktan uzaktır.¹¹⁰ Ancak kıssalara göre tarih, hayalî ve ölü bir zaman dilimi değildir. Tarih, içinde barındırdığı tüm yaşanmışlıklarla canlı ve diridir. Tarihin canlanması, insan için “nereden geliyorum?” ve “nereye gidiyorum?” soruları ile şimdiki zamana ibret ve hikmetlerle ışık tutmaktadır. Bu yüzden tarih ve kıssalar, Kur’an’a göre insan ve toplumlar için devasa bir tecrübe mahzeni gibidir. Tarih, insanın kendisini, içinde yaşadığı toplumu ve toplumun gidiş yönünü bilmesini sağlamaktadır. Kur’an, kıssalarla, Kur’an’ın nazil olduğu çağa ve sonra da inananların çağına

¹⁰³ Arpağuş, “Mitoloji, Kur’an-ı Kerîm Kıssaları ve Kültürel Miras”, 14.

¹⁰⁴ Sadık Kılıç, *Mitoloji Kitab-ı Mukaddes ve Kur’an-ı Kerim* (İzmir: Nil yayınları, 1993), 58-60.

¹⁰⁵ Demir, *Mitoloji Kur’an Kıssaları ve Tarihi Gerçeklik*, 24.

¹⁰⁶ Kılıç, *Mitoloji Kitab-ı Mukaddes ve Kur’an-ı Kerim*, 58-60.

¹⁰⁷ Demir, *Mitoloji Kur’an Kıssaları ve Tarihi Gerçeklik*, 24.

¹⁰⁸ Ali Albayrak, “Mitolojinin Dini Hayattaki Yeri ve Önemi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10/54 (2017), 955.

¹⁰⁹ Arpağuş, “Mitoloji, Kur’an-ı Kerîm Kıssaları ve Kültürel Miras”, 16-17.

¹¹⁰ Arpağuş, “Mitoloji, Kur’an-ı Kerîm Kıssaları ve Kültürel Miras”, 16-17.

yeniden canlanarak gelmektedir. Tarihi şekillendiren, insan ve toplumların iradesidir. Ancak mitolojikleştirme ile Kur'an'ın tarihsel bir gerçeklik olarak bildirdiği, tarihin sahnelerini anlatan kıssalar, tarihin dışına itilmektedir. Böylece tarihin şimdiki zaman ile bağı kesilmiş ve vahyin buharlaşması sonucu etkisi azaltılmış olmaktadır.¹¹¹

Netice olarak Kur'an-ı Kerîm'de anlatılan kıssalardaki muhteva ile mitolojik unsurların zaman zaman paralellik arz etmesi mümkündür. Bu yüzden insanlığın binlerce yıllık kültürel birikimi olan mitolojilerin, bu süreçte ilâhî dinlerden bir takım unsurlar taşımaları da pek tabiidir.¹¹² Ancak bu durum, bunların hepsinin amaç ve vermek istedikleri mesaj bakımından aynı olduklarını göstermez.¹¹³ Bu yüzden Kur'ân-ı Kerîm'de anlatılan kıssaların “mit” boyutuna indirgenmesi veya bunların mitik bir muhtevaya sahip olduğunu söylemek mümkün değildir.¹¹⁴

1.5. Kıssa-Üstûre İlişkisi

Kıssalar ile ilgili doğrudan olmasa da dolaylı bir şekilde ilişkilendirilen kavramlardan biri de üstûre kelimesidir. Bu kelime, Arapça bir tabir olup “satr” kökünden türemiştir. Satr kelimesi, sözlükte “yazı yazma, Türkçe’de kullanılan satır, düzeni ve tertibi olmayan sözler, doğru olmayan batıla benzeyen söz, falan kişinin süslenmiş sözleri, aslı olmayan yazılmış sözler” anlamına gelmektedir.¹¹⁵ Üstûre kelimesinin çoğulu ise esâtîr’dir. Bu kelimenin Yunanca, Ârâmîce veya Süryânîce’de tarih anlamına gelen “historia” ve “storiadan” Arapçalaşmış “istâr” veya “istâre” kelimesinin çoğulu olduğunu söyleyenler de olmuştur. Buna karşılık “satr” kökünün Câhiliye şiirlerinde kullanıldığı belirtilmiştir.¹¹⁶

¹¹¹ İsmail Özçelik, *Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknikler* (Ankara: y.y. 1993), 1.

¹¹² Gündüz, “Kur'an Kıssalarının Kaynağı Eski Ahit mi? Yapı, Muhteva ve Kaynak Açısından Torah Kıssaları”, 41-75.

¹¹³ Koç, *Din Dili*, 129-130.

¹¹⁴ Mustafa Öztürk, *Kur'an Kıssalarının Mahiyeti* (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2017), 56.

¹¹⁵ İbn Manzûr, “str”, 4/363, 364; İsfahânî, “str”, 305.

¹¹⁶ Şerafettin Gölcük, “Esâtîr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/359-360.

Kur'an'ın nazil olduğu dönemde Arapların hurâfe, üstûre, esâtîru'l-evvelîn kelimelerini¹¹⁷ sözlük anlamıyla bildikleri, eskilerin anlattığı efsanelerden oluşan hikâyeler ve kendilerinin de doğru bulmadığı sözler için kullandıkları ifade edilmiştir.¹¹⁸ Bu dönemde esâtîr kelimesine yüklenen anlam ile günümüzde yerici bir anlam ve çağrışıma sahip olan “mit” kelimesi özdeş bir biçimde kullanılmıştır. Ancak bu kelimeler birbirini tam olarak karşılamamaktadır.¹¹⁹ Bu yüzden Kur'an kıssalarını çeşitli tasniflere ayırırken üstûre'nin, kıssaların bir çeşidi olarak tanımlanması ve esâtîr kelimesinin geçtiği ayetlere atıfla Kur'an'da mitolojik kıssaların bulunduğu¹²⁰ ifade edilmesi pek isabetli değildir.¹²¹

Kur'an'da ise “esâtîrü'l-evvelîn” tabiri, zikredildiği ayetlerde müşriklerin öldükten sonra dirilmeyi yalanlamaları¹²² ile Hz. Peygamber'in getirdiği mesajları yalanlama ve reddetme¹²³ şeklinde iki mana da dokuz yerde geçmektedir. Kur'an'da “esâtîrü'l-evvelîn” ifadesinin geçtiği bağlamlar dikkate alındığında bu ifade biçiminin müşriklerden sadır olduğu ve kıssalar için doğrudan kullanılmadığı görülür. Ancak çeşitli ayetlerde müşriklerin “...Hatta o kâfirler sana geldiklerinde; ‘Bu Kur'an eskilerin masallarından başka bir şey değildir’ diyerek seninle tartışırlar.”¹²⁴ “Kendilerine âyetlerimiz okunduğunda, ‘Duyduk duyduk! İstesek elbette bunun benzerini biz de söyleriz, bu eskilerin masallarından başka bir şey değil’ dediler.”¹²⁵ şeklindeki ifadeleri, doğrudan kıssaların inkârına yönelik bir ifade biçimi olmasa da Kur'an'ın büyük bir bölümünü oluşturan kıssaları da kapsamaktadır. Çünkü kıssaların bir kısmında müşriklerin inkâr ettiği öldükten sonra dirilme hadisesi gibi konular da yer alır. Nitekim Bakara suresinde anlatılan Hz. İbrahim kıssası buna örnek gösterilebilir.¹²⁶

¹¹⁷ İzzet Marangozoğlu, “İslam Öncesi Arap Edebiyatında Mitolojik Anlatı”, *Uluslararası Mitoloji Sempozyumu* (Mayıs 2019), 515-517.

¹¹⁸ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkandî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, thk. Ertuğrul Boynukalın (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2006), 5/47.

¹¹⁹ Öztürk, *Kur'an Kıssalarının Mahiyeti*, 56.

¹²⁰ M. A. Halefullah, *Kur'an'da Anlatım Sanatı*, çev. Şaban Karataş (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012), 226-239.

¹²¹ Öztürk, *Kur'an Kıssalarının Mahiyeti*, 56-57.

¹²² el-Mü'min 23/81-83; el-Ahkâf 46/17; el-Mutaffifin 83/11-13; en-Neml 27/68.

¹²³ el-En'am 6/25; el-Enfâl 8/31-32; en-Nahl 16/24; el-Furkan 25/5-6; el-Kalem 68/15.

¹²⁴ el-En'am 6/25.

¹²⁵ el-Enfâl 8/31-32.

¹²⁶ el-Bakara 2/260.

Netice itibariyle Kur'an'da yer alan bir ayeti yalanlama ile kıssayı reddetme arasında bir fark yoktur. Çünkü Kur'an, hem kendilerine tebliğ edilen ayetleri inkâr eden hem de kıssalarda anlatılan hadiseleri üstûre olarak değerlendiren müşriklere bu tavırlarından dolayı şiddetle karşı çıkmıştır. Dolayısıyla üstûre'nin, kıssaların kaynağı olabileceği şeklinde müşriklerden sâdır olan böyle bir düşünce gerçeği yansıtmamaktadır.

1.6. Cahiliye Araplarında Kıssa

İnsanoğlu, yaşadığı, tecrübe ettiği veya yaşamayıp başkalarından işittiği olayları veya durumları belli bir kurguyla birbirine anlatan bir varlıktır. Bundan dolayı anlatmak, insanoğlunun en temel ihtiyaçlarından biridir.¹²⁷ Bu olgunun insanlık tarihi kadar eski olduğunu Roland Barthes şöyle ifade etmektedir: “Anlatı, insanlık tarihinin kendisiyle başlar; dünyanın hiçbir yerinde anlatısı olmayan bir halk yoktur.”¹²⁸ Barthes, bu sözleri ile anlatmanın insanla başlayan bir vetire olduğunu vurgular. Ona göre anlatı, sonsuz şekillerde tezahür eder.¹²⁹

Her toplulukta eskiden beri birtakım masallar, menkıbeler ve hikâyeler anlatılmıştır.¹³⁰ Nitekim edebî bir tür olarak kıssanın ilk defa Hindistan'da ortaya çıkması, daha sonra İran'a oradan da Arap ülkelerine ve İslam dünyasına geçmesi ve nihayetinde Batı ülkelerine ulaşması¹³¹ da kıssanın bütün milletlerde bilinen bir anlatım tarzı olduğunu göstermektedir.

Diğer toplumlarda olduğu gibi Cahiliye Araplarında da kıssa anlatımına rastlanmaktadır. Cahiliye Araplarının, yaşadıkları coğrafyanın zorluğu, bitmek bilmez kabileler arası savaşları, yağmacılık ve çapulculuk gibi toplumsal bağları zayıflatan olayları, onları, başından geçen bu olayları kıssa formunda anlatmaya yönlendirmiştir.¹³² Bu yüzden Cahiliye Arapları arasında edebî, kültürel ve

¹²⁷ Necati Tonga, “Hikâyeye Terminolojik Bir Yaklaşım”, *International Periodical For the Languages Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 3/1 (2008), 371.

¹²⁸ Barthes Roland, *Anlatıların Yapısal Çözümlemesine Giriş*, çev. Mehmet Rifat-Sema Rifat (İstanbul: Gerçek Yayınları, 1988), 7.

¹²⁹ Roland, *Anlatıların Yapısal Çözümlemesine Giriş*, 7.

¹³⁰ Nihat M. Çetin, “Arap”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/ 276-309.

¹³¹ Nihat M. Çetin, “Ahbar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 1/486-489.

¹³² Çetin, “Ahbar”, 1/486-489.

toplumsal sahalarda şiir ve hitabetin yanında kıssa anlatımı da mühim bir yer tutar.¹³³

İslam öncesi Cahiliye Araplarının anlattıkları kıssaların içeriğini genellikle “eyyâmü’l-Arap” olarak bilinen Arap kabilelerinin kendi aralarında ve diğer toplumlarla yaptıkları savaşları, bu savaşlarda gösterdikleri kahramanlıkları ve çeşitli şecaat örnekleri oluşturmaktadır. Bunların yanında ayrıca onların, komşu kavimlerle yaptıkları antlaşmalar, bir kaynağa dayanmayan (âfâki) konuşmalar, hayal ürünü olaylar ve mizah içerikli masallar da kıssa konuları arasında yer alır.¹³⁴ Özellikle Araplar için “semer” olarak bilinen gece sohbetlerinin ayrı bir yeri vardır. Cahiliye Arapları arasında güzel ahlâkı ve davranışları telkin eden, kötü alışkanlıklardan sakındıran veya hoş vakit geçirmeyi sağlayan ahbâr ve kıssalar anlatmak özel bir meslek haline gelmiştir. Bu mesleği yapanlara ise kâss veya kassâs denilmiştir.¹³⁵

Mesela bunlardan biri, Kureyş’e mensup kıssacılarından olan ve Hz. Peygamber’e düşmanlığı ile ön plana çıkan Nadr b. Haris’dir. Nadr b. Haris, Kur’an ayetleri okunurken Kureyşlilere hitap ederek “Ben bunlardan daha iyi ve güzel sözler söyleyeceğim” diyerek eski İran hükümdarlarının ahbar ve kıssalarını anlatmıştır.¹³⁶ Aynı şekilde ticaret maksadıyla Hîre’ye gidip gelen Nadr b. Haris’in Fars kültürü ile yakın alâkası bulunan Hîre’den bazı “Fârisî kitaplar” satın aldığı da ifade edilmiştir.¹³⁷ Yine Cahiliye Arapları arasında bazı şairlerin şiirlerinde geçmişte yaşamış peygamberlerin ve kavimlerinin isimlerinin zikredilmesi de¹³⁸ onların kıssa uslûbuna uzak olmadıklarını göstermektedir. Mesela Hz. Peygamber’in çağdaşlarından olan Ümeyye b. Ebi’s-Salt’ın bazı şiirlerinde Hz. Âdem, Hz. Nûh, Hz. İbrahim, Hz. Lût, Hz. Lokman, Zülkarneyn ve Firavun’dan bahseden bazı mısraların mevcudiyeti buna güzel bir örnektir.¹³⁹

¹³³ Cevad Ali, *el-Mufasssal fî târîh’l-Arab kable’l-İslâm* (Beyrut: y.y. 1978), 8/371.

¹³⁴ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, 8/371-379.

¹³⁵ Çetin, “Ahbar”, 1/486-489.

¹³⁶ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye* (Beyrut: y.y. 2009), 137.

¹³⁷ Çetin, “Ahbar”, 1/486-489.

¹³⁸ Halil Aldemir, “Vahiy Öncesi Kur’an Kıssalarının Bilinebilirliği”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 11/1 (2011), 195-218.

¹³⁹ Öztürk, *Kur’an Kıssalarının Mahiyeti*, 98-99.

Netice itibariyle Cahiliye Arapları arasında kıssa anlatımının yaygın, bilinen ve uygulanan bir gelenek olduğu söylenebilir.

1.7. Eğitim-Öğretimde Bir Yöntem Olarak Hz. Peygamber'in Kıssa Anlatması

Eğitim-öğretim faaliyeti, Allah'ın peygamberlere yüklediği önemli vazifelerden biridir. Kur'an'da, Hz. Peygamber'in insanlara kitap ve hikmeti öğreten bir muallim olduğuna vurgu yapılması,¹⁴⁰ dinde üsve-i hasene kılınması¹⁴¹ muallimlik vasfının onun önde gelen özelliklerinden biri olduğunu ifade eder.¹⁴²

Hadislerde de onun, peygamberlik vazifesini ilk yüklendiği andan itibaren bir muallim olarak döneminin tüm imkânlarını kullanarak bir eğitim-öğretim seferberliği başlattığı görülür. Hz. Peygamber'in *"Allah beni zorlaştıran ve sıkıntı isteyen biri değil, muallim ve kolaylaştıran biri olarak gönderdi."*¹⁴³ sözü de onun üstlendiği bu görevi açıklar mahiyettedir. Bu eğitim-öğretim seferberliği söylem ile eylemi, zihin ile kalbi birleştiren bütüncül bir eğitim anlayışını temsil etmektedir.¹⁴⁴

Hz. Peygamber'in başlattığı bu eğitim seferberliği zaman içerisinde büyük bir başarıya ulaşmıştır. Bu başarıda, onun eşsiz belagati, gönüllere hitap eden samimiyyetinin yanında, insanların aklına ve tüm duyularına hitap etmeyi ihmal etmeyen üslûbu önemli bir yere sahiptir. Hz. Peygamber'in bu üslûbu son derece naîf, zamanı, mekânı ve muhatabın durumunu dikkate alan, farklı duyulara hitap eden bir özelliğe sahiptir.¹⁴⁵ Bu itibarla Hz. Peygamber'in eğitimde takip ettiği yöntemleri inceleyen araştırmalar, onun, eğitimin asırlar içinde şekillenmiş olan temel eğitim prensiplerini aktif ve etkin bir şekilde kullandığı kanaatine varmışlardır.¹⁴⁶

¹⁴⁰ el-Bakara 2/129; el-Âli İmrân 3/164.

¹⁴¹ el-Bakara 2/151; 282; el-Cum'a 62/2; el-Ahzâb 33/21.

¹⁴² Abdurrahman Ece, "Hadisler Bağlamında Hz. Peygamber'in Eğitim ve Öğretim Metodu", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/10 (2019), 293.

¹⁴³ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.), "Talâk", 29.

¹⁴⁴ Ece, "Hadisler Bağlamında Hz. Peygamber'in Eğitim ve Öğretim Metodu", 293.

¹⁴⁵ Nergis Karaaslan-Hasan Meydan, "Bir Eğitimci Olarak Hz. Peygamberim Mesel ve Şekil Kullanımı", *İslami İlimlerde Hadis Ve Sünnetin Yeri* (2021), 161.

¹⁴⁶ M. Faruk Bayraktar, *İslam Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münasebetleri* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2020), 60-77.

Hız. Peygamber'in eğitim-öğretim uygulamalarına bakıldığında bunların tekdüze olmadığı çeşitli şekillerde tezahür ettiği görülür. Bunlar arasında anlatım, soru-cevap, temsil, tartışma, model sunma, ikna etme, teşvik etme ve sakındırma gibi uygulamalar sayılabilir.¹⁴⁷ Onun, bir meseleyi muhataba öğretirken başvurduğu yöntemlerden biri de kıssalardır. Hız. Peygamber, Kur'an kıssalarında gözetilen maksatlara paralel olarak, belli zamanlarda müminlerin öğüt ve ibret almalarını veya birtakım soyut gerçeklerin daha iyi anlaşılmasını sağlamak amacıyla sohbetlerinde tarihî ve temsilî nitelikteki kıssalara yer vermiştir.¹⁴⁸ Bu bağlamda Hız. Peygamber, Allah'ın varlığı ve birliği,¹⁴⁹ güç ve kudreti, af ve mağfireti¹⁵⁰ gibi doğrudan Allah inancı ve bu inancın insan hayatındaki etkisinin konu edinildiği kıssaları anlattığı gibi meleklerin varlığı, peygamberlerin tevhit mücadelesi gibi diğer inanç esasları ile ilgili kıssaları da anlatmıştır.¹⁵¹ Yine Hız. İbrahim, Hız. İsmail,¹⁵² Hız. Âdem, Hız. Musa,¹⁵³ Hız. İsa¹⁵⁴ gibi geçmiş peygamberlerin kıssalarından; yağmurlu bir günde mağarada mahsur kalan üç kişinin kıssası,¹⁵⁵ beşikte konuşan üç çocuk,¹⁵⁶ Ashab-ı Uhdûd,¹⁵⁷ Âd kavmini helak eden rüzgâr¹⁵⁸ gibi geçmiş toplumların başından geçen çeşitli olayları da kıssa formunda anlatmıştır.

Sonuç olarak Hız. Peygamber'in, kıssalardan çokça istifade ettiğini ve müminleri eğitmek için bu metodu bir araç olarak kullandığını söyleyebiliriz.

1.3. Kur'an Kıssalarının Kaynağı Meselesi

Kur'an'da zikri geçen kıssalar ile ilgili olarak modern dönemde tartışmaya açılan konulardan biri kıssaların kaynağı meselesidir. Bu mesele de genel olarak iki yaklaşımın ağırlık kazandığı görülmektedir. Bunların biri, kıssaların

¹⁴⁷ Ramazan Güler, "Hız. Peygamber'in (s.a.v) Eğitim Öğretim Modelinde Belli Başlı İlke Ve Metotlar", *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 1/2 (Kasım 2015), 125-131.

¹⁴⁸ Hasan Cirit, *Halkın İslam Anlayışının Kaynakları Vaaz ve Kıssacılık* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2002), 75.

¹⁴⁹ Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre et-Tirmizî, *el-Câmi'u's-sahîh* (İstanbul, 1981), "Emsal", 3.

¹⁵⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh* (İstanbul: 1981), "Enbiyâ", 51; Müslim, "Tevbe", 46.

¹⁵¹ Cirit, *Halkın İslam Anlayışının Kaynakları Vaaz ve Kıssacılık*, 80-81.

¹⁵² Buhârî, "Enbiyâ", 9; "Müsâkât", 10.

¹⁵³ Buhârî, "Enbiyâ", 31; "Kader", 11.

¹⁵⁴ Buhârî, "Enbiyâ", 48.

¹⁵⁵ Buhârî, "Hars", 13; "Enbiyâ", 53

¹⁵⁶ Müslim, "Birr ve Sıla", 8.

¹⁵⁷ Müslim, "Zühûd", 73.

¹⁵⁸ Tirmizî, "Tefsiru'l-Kur'an", 51.

kaynağının, indiği Arap havzasının kültür birikimini yansıttığı görüşüdür. Diğer i se kıssaların kaynağının, Kur'an'dan önce indirilen Kitab-ı Mukaddes'te arama çabaları şeklindeki yaklaşımdır. Bu söylemler geçmiş dönemlerde zayıf bir şekilde seslendirilirken, modern dönemde Batı'da meydana gelen fikrî ve tepkisel gelişmelere paralel olarak İslam dünyasının, Batı ile etkileşimi neticesinde Müslüman ilim adamları tarafından da gündeme getirilmeye başlamıştır.

Batı'da yaşanan bu sürecin yirminci yüzyılda İslam dininin kutsal kitabı ve esas kaynağı durumundaki Kur'an'a yansması ise O'nu, Kitab-ı Mukaddes statüsüne indirgeme şeklinde tezahür etmiştir. Bu yaklaşım sahiplerinin en çok üzerinde durdukları ve ön plana çıkardıkları husus, tarihi öğelerin yer aldığı kıssalar olmuştur. Bu yaklaşım sahipleri kıssalardan hareketle, Kur'an'da tarihi tutarsızlıkların¹⁵⁹ bulunduğunu öne sürerek, görüşlerine haklılık kazandırmaya;¹⁶⁰ böylece müslümanların Kur'an'ın mevsûkiyeti ile ilgili zihinlerine soru işaretleri meydana getirerek, Kitab-ı Mukaddes'in başına gelenlerin Kur'an için de geçerli olduğu sonucuna varmaya çalışmışlardır.

Kur'an kıssalarının kaynağı meselesi, aslında Kur'an'ın tümünün kaynağını ilgilendiren bir meseledir. Çünkü kıssalar, Kur'an'ın önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Dolayısıyla onları vahiyden farklı bir yerde aramak, Kur'an'ın vahiy eseri olmadığını söylemektir.¹⁶¹ Bu durumun bilincinde olan bazı Batılı düşünür ve oryantalistler, Kur'an'ı Kerîm'in kaynağını Allah'ın kelâmı olarak değil de Hz. Peygamber'in ürünü, Kitab-ı Mukaddes veya cahiliye Araplarının bilgi ve tecrübesi sonucu meydana geldiği şeklinde açıklama çabaları içerisine girmişler ve tarih boyunca ona beşeri bir kaynak bulmak için ciddi anlamda mesai harcamışlardır.¹⁶²

Bu bağlamda bazı Batılı düşünür ve oryantalistler, Kitab-ı Mukaddes'in oluşum aşamasında Kur'an'a kaynaklık ettiğini iddia etmişlerdir. Bu görüş sahipleri, Kitab-ı Mukaddes ile Kur'an kıssaları arasında yer alan bazı anlatıların

¹⁵⁹ William Montgomery Watt, *İslami Hareketler ve Modernlik*, çev. Turan Koç (İstanbul: İz Yayınları, 1997), 127.

¹⁶⁰ Demir, *Mitoloji Kur'an Kıssaları ve Tarihi Gerçeklik*, 78.

¹⁶¹ Şimşek, *Kur'an Kıssalarına Giriş*, 9-11.

¹⁶² Mahmut Ay, *Kur'an Kıssalarını Sîret Bağlamında Okumak-Hz. Musa Örneği* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2019), 80.

birbirine paralel olduğundan hareketle Kitab-ı Mukaddes'in, Kur'an kıssalarının kaynağı olduğunu ileri sürmüşlerdir.¹⁶³ Bu düşüncenin mimarlarından biri olan Rudi Paret, Kur'an kıssalarının kaynağı ile ilgili şunları söylemiştir:

“O, yıllar süren didinmeleri sonucunda Mekkelilerin yalnızca küçük bir bölümünden hüsnü kabul görmüş, buna mukabil çoğunluktan sadece alay ve aşağılarına hasad etmiş, dahası amansız bir mukavemetle karşı karşıya kalmıştı. Bu durumda aradığı teselliye; daha önce de Allah elçilerinin sadece bir azınlık katında hüsnü kabul gördüğü, ama kavimlerinin büyük çoğunluğunun, kendilerine gönderilen kurtuluş çağrısına kulak asmadıkları için, ilahi bir cezaya kurban gittiklerini haber veren Kitab-ı Mukaddes kıssalarında ve diğer hikâyelerde buldu. Peygamber, zaman içerisinde bir düzine hikâye -bunları Josef Horovitz'in ifadesiyle kısaca 'helak kıssaları' olarak niteleyebiliriz- öğrendi ve bunları kendi mesajına kattı. Nûh ve Tufan; Lût ve (hiç bir yerde adıyla anılmayan) Sodom-Gomore'nin helakı; devamla Musa, (inanan azınlık olarak) İsrailoğulları, Firavun, (inkârcı büyük çoğunluk olarak) Mısırlılar ve bunların denizden geçerken helak edilmeleri hakkındaki hikâyelerin tamamı Kitab-ı Mukaddes kaynaklıdır. Bunlara Kadim Arap efsanelerinden alınma, aynı şekilde müthiş felaketlerle helak olan toplulukların hikâyeleri de katılmıştır. Bunlar Âd kavmi ve mesajını reddettikleri Allah elçisi Hûd; Semud kavmi ve peygamberleri Sâlih; son olarak da Medyen halkı ve peygamberleri Şuayb'ın kıssalarıdır.”¹⁶⁴

Gerek vahyin ilk muhatapları arasında gerekse günümüzde Kur'an'ın kaynağının Kitab-ı Mukaddes'e dayandığı görüşü bizzat Kur'an'ın kendisi tarafından kabul edilmemiştir. Çünkü hem tarihi veriler hem de Kur'an'ın ehl-i kitapla ilgili ifadeleri, Kur'an'ın, Kitab-ı Mukaddes kaynaklı olmadığını göstermektedir. Mesela Kur'an'da eh-i kitabın Tanrı tasavvuru ile ilgili şu sözleri buna örnek verilebilir: *“Yahudiler ‘Üzeyir Allah'ın oğludur’ dediler. Hristiyanlar da ‘Mesih Allah'ın oğludur’ dediler. Bunlar, daha önceki inkârcıların söylediklerine benzer biçimde ağızlarından çıkan sözlerdir. Allah onları kahretsin. (Gerçeklerden) nasıl da yüz çeviriyorlar. Allah'ı bırakıp da din âlimlerini, rahiplerini, özellikle Meryem oğlu Mesih'i rab edindiler. Oysa tek bir*

¹⁶³ Watt, *İslami Hareketler ve Modernlik*, 127.

¹⁶⁴ Rudi Paret, *Kur'an Üzerine Makaleler*, çev. Ömer Özsoy (Ankara: Bilgi Vakfı Yayınları, 1995), 99-100.

*Tanrı'ya kulluk etmekle emrolunmuşlardı. O'ndan başka tanrı yoktur; O yüceler yücesidir, onların yakıştırdıkları eş ve ortaklardan bütünüyle uzaktır.*¹⁶⁵ Ayrıca onların Hz İbrahim'in, eşi Sâra'yı mal karşılığında Firavun'a satması ile ilgili sözleri,¹⁶⁶ Hz. Süleyman'ın seçtiği hanımlarının ve özellikle Firavun'un kızı olan hanımının gönlünü almak için putlara taptığı¹⁶⁷ şeklindeki birçok iftira ve yanlış görüşleri, Kur'an'ın geçmiş kitapların ahvali ile ilgili açıklamaları¹⁶⁸ ve ehl-i kitabın kendi kitaplarına yönelik tahrif girişimlerinin belirtilmesi¹⁶⁹ Kitab-ı Mukaddes'in her ne kadar içerisinde hakikat kırıntıları bulunsa da Kur'an için kaynak olamayacağını ifade eder. Ayrıca Kitab-ı Mukaddes'te bulunan kıssaların muhteva, üslup ve amaçları bakımından Kur'an kıssalarından farklı olması, bununla beraber Kur'an'da bulunan bazı kıssaların Kitab-ı Mukaddes'te geçmemesi¹⁷⁰ de Kitab-ı Mukaddes'in Kur'an kıssaları için kaynak olamayacağını diğer bir göstergesi olarak zikredilebilir.

Kur'an kıssalarının kaynağı ile ilgili ileri sürülen iddialardan bir diğeri ise Cahiliye Araplarının hitap çevresi ve bilgi birikimi ile kıssaların Kur'an'a yazıldığı görüşüdür.¹⁷¹ Kur'an kıssalarının nüzul süreci ve öncesindeki durumunun tespit edilebilmesi için ilk olarak kıssaların o dönemde bilinip bilinmediği konusunun aydınlatılması gerekmektedir.¹⁷² Kur'an kıssalarının Cahiliye Arapları arasında bilinip bilinmediği ile ilgili genel olarak iki yaklaşımın olduğu söylenebilir. Bu yaklaşımlardan birini, Kur'an kıssalarının ilk muhatapları tarafından bilinmediği görüşü oluştururken, diğer görüşü Cahiliye Arapları arasında bu kıssaların bilindiği¹⁷³ görüşü oluşturmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de, Hz. Peygamber'in ve cahiliye toplumunun, geçmiş peygamberlerin kıssaları hakkında bir şey bilmediklerine dair bazı ayetlerin olduğu görülür. Mesela Hûd suresindeki şu ayet buna örnek verilebilir: *"Resûlüm! İşte bunlar sana vahyettiğimiz gayb haberlerindendir. Bundan önce onları ne sen biliyordun*

¹⁶⁵ en-Nisa 4/153; ayrıca bk. el-Mâide 5/17; el-Mâide 5/72.

¹⁶⁶ Tekvin 12/11-20.

¹⁶⁷ Krallar I 11/5-8.

¹⁶⁸ el-Bakara 2/79.

¹⁶⁹ el-Âl-i İmrân 3/78; et-Tevbe 9/34; el-Âl-i İmrân 3/71.

¹⁷⁰ Mesela Kur'an'da Hz. Sâlih ve Semûd kavmi kıssası, Hz. Hûd kıssası, aynı şekilde Hz. İsa'nın beşikte konuşması geçerken incillerde geçmemektedir. Bk. Şimşek, *Kur'an Kıssalarına Giriş*, 27.

¹⁷¹ Demir, *Mitoloji Kur'an Kıssaları ve Tarihi Gerçeklik*, 90.

¹⁷² Halil Aydemir, "Vahiy Öncesi Kur'an Kıssalarının Bilinebilirliği", 200.

¹⁷³ Kur'an kıssalarının cahiliye Arapları arasında bilinebilirliği konusu hakkında detaylı bir araştırma için bk. Aydemir, "Vahiy Öncesi Kur'an Kıssalarının Bilinebilirliği", 200-214.

ne de kavmin.”¹⁷⁴ Cahiliye Araplarının önceki peygamber kıssalarından haberdar olmadığı görüşünü savunan âlimler, bu ayette geçen “kavmuke” kelimesinin atfedilirken hem و harfi ile hem de ك harfi ile kullanıldığını ifade etmişlerdir. Bilindiği gibi Arap dilinde bir kelimenin başında iki atıf harfi bulunmaz. Eğer iki atıf harfi peşi sıra gelmişse bunların başka bir açıklaması olur. Burada و harfinden sonra ك harfinin kullanılması te’kit içindir. Dolayısıyla bu ayet, kesin bir şekilde Hz. Peygamber’in ve halkının Nûh kıssasının, Hûd suresinde anlatılan bu kısımlarından haberdar olmadıklarını ifade eder¹⁷⁵ demişlerdir.

Diğer görüş sahipleri ise Kur’an kıssalarında anlatılan hadiselerin Cahiliye Arapları tarafından bilindiğini ileri sürerek bunu birtakım delillerle kanıtlamaya çalışmışlardır. Bu görüşü savunun ilim adamları, Kur’an kıssaları içerisinde Yusuf kıssası dışında diğer kıssaların kronolojik bir düzene göre anlatılmadığını ve kıssanın ilgili bölümünün surenin içerisinde siyak-sibaka uygun olarak zikredildiğini belirterek, bir kimsenin kıssanın surede zikredilen kısmını okuduğunda herhangi bir tefsir veya sebab-i nüzul bilgisine başvurmadan bu kısımları anlamasının zor olduğunu söylemişlerdir.¹⁷⁶ Bu görüş sahipleri düşüncelerini ispatlamak için Sâd suresinde zikredilen Hz. Eyyûb kıssasındaki Yüce Allah’ın, Hz. Eyyûb’e yönelik hitabını örnek kabilinden zikretmişlerdir. Bu surede Allah Teâla, Hz. Eyyûb’e “*Eline bir demet sap al, onunla vur ki yemininden dönen kişi durumuna düşmeyesin.*”¹⁷⁷ şeklinde hitap etmiştir. Ancak bu hitabında Allah Teâla, Hz. Eyyûb’e bir demet sapı alması, kime ve niye vurması gerektiğini beyan etmemiştir. İşte bu gibi soruların cevabını bilmeyen kimsenin bu kıssadan bir anlama ulaşması güçtür. O halde Kur’an’ın ilk muhatapları tarafından bu kıssanın detayları biliniyordu. Şayet bilinmiyor olsaydı, bu şekilde konunun müphem bırakılması hikmet ve belağata aykırı olurdu.¹⁷⁸ Bu yüzden Kur’an’da kıssaların bazı parçaları zikredilerek mesaj verilmesi, kıssaların tamamının ilk muhataplar tarafından bilindiğini gösterir. Zira bilinmeyen bir hadisenin herhangi bir parçası üzerinden mesaj vermek, etkili olmaktan çok

¹⁷⁴ el-Hûd 11/49; ayrıca bk. el- Âl-i İmrân 3/44; el-Ankebût 29/48, el-Kasas 28/44-46.

¹⁷⁵ Ebû’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşaf ‘an hakâ’iki ğavâmizi’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvil fî vüçûhi’t-te’vîl* (Beyrut: Dâru’l-Marife, 2009), 2/386; Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envârü’t-tenzîl ve esrârü’t-te’vîl*, çev. Şadi Eren (İstanbul: Selsebil Yayınları, 2011), 1/459.

¹⁷⁶ Ay, *Kur’an Kıssalarını Sîret Bağlamında Okumak-Hz. Musa Örneği*, 38.

¹⁷⁷ es-Sâd 38/44.

¹⁷⁸ Ay, *Kur’an Kıssalarını Sîret Bağlamında Okumak-Hz. Musa Örneği*, 39.

insanların zihninde kıssaların detayı ile ilgili soru işaretlerine yol açar. Bu da ilahi mesajın insanlara ulaşmasına yardımcı olmak yerine, toplumda mesajı gündemden düşürecek yeni ve faydasız bir münakaşaya neden olur.¹⁷⁹

Yine Kur'an'da geçmiş milletlere dair bazı anlatımlar da Cahiliye Araplarının önceki toplumlardan haberdar olduğuna dair başka bir delil teşkil etmektedir. Mesela Kur'an'da, *"Görmedin mi Rabbin ne yaptı Âd'a?"*¹⁸⁰, *"Kendilerinden önce olan Nuh, Ad, Semud milletlerinin, İbrahim milletinin, Medyen ve altüst olmuş şehirler halkının haberleri onlara gelmedi mi?"*¹⁸¹, *"Bunlardan önce nice nesilleri helâk ettik; bunlardan daha güçlü idiler, yeryüzünü dolaştılar. Ama kaçıp kurtulacak yer ne mümkün/bulamadılar?"*¹⁸² şeklindeki ayetlerde geçen *"görmedin mi?"*, *"kendilerinden önce olan..."*, *"...helak ettik."* ifadeleri geçmiş milletlere ait bazı ahabârın Araplara daha önceden ulaştığını, onların geçmiş kavimlerin helaklerinden haberdar olduklarını bildirmektedir.¹⁸³ Aynı şekilde Kur'an'daki *"Fakat onlara tarafımızdan o gerçek (Kur'an) gelince, 'Ona da Mûsâ'ya verilenin benzeri verilmeli değil miydi?' dediler."*¹⁸⁴ ayeti de müşriklere ait bu sözlerin, onların geçmiş peygamberler ve onlara verilen mucizeler hakkında bilgi sahibi oldukları anlamına yorumlanabilir.¹⁸⁵

Yine Kur'an'da geçmiş milletlere ait kalıntıların Cahiliye Araplarının yolları üzerinde olması¹⁸⁶ ve buraların ibret için gezilip görülmesine¹⁸⁷ dair ayetlerdeki ifadeler de bu görüş sahiplerini destekler niteliktedir. Nitekim Râzî, Tevbe suresinde beyan edilen *"beldeler ahalisinin haberleri"*¹⁸⁸ ile ilgili ayeti yorumlarken Kur'an'ın böyle bir ifadeyi kullanması hususunda şunları söyler: *"Bu ayette anlatılan kavimlerin haberi onlara şu iki yolla ulaşmıştır: Birincisi, insanlardan bu kavimlere dair haberleri duyma yoluyla. İkincisi ise bu kavimlerin yaşadıkları yerler -ki buralar Şam beldeleridir- Araplara yakın olduğu"*

¹⁷⁹ Aydemir, "Vahiy Öncesi Kur'an Kıssalarının Bilinebilirliği", 215-216.

¹⁸⁰ el-Fecr 89/6.

¹⁸¹ et-Tevbe 9/70.

¹⁸² el-Kâf 50/36; el-A'raf 7/4.

¹⁸³ Ay, Kur'an Kıssalarını Sîret Bağlamında Okumak-Hz. Musa Örneği, 39.

¹⁸⁴ el-Kasas 28/48

¹⁸⁵ Ay, Kur'an Kıssalarını Sîret Bağlamında Okumak-Hz. Musa Örneği, 40.

¹⁸⁶ el-Âli İmrân 3/137; el-Ankebût 29/38.

¹⁸⁷ ez-Zâriyât 51/41.

¹⁸⁸ et-Tevbe 9/70.

için onlardan kalan eserleri bizzat görmeleri yoluyladır.”¹⁸⁹ Bu anlatılanlar, Cahiliye Araplarının yaşadıkları çevrede veya yakın komşu civarlarda bulunan geçmişe dair kalıntılardan haberdar olduklarını göstermektedir.

Müşriklerin, Kur’an dışında başka toplumlardan haberdar olduklarını gösteren diğer bir bilgi kaynağı ise şiirdir. Cahiliye Araplarının şiirlerinde ele alınan konularda Hz. İbrahim, Hz. İsmail ve Hz. Hacer’in kıssası,¹⁹⁰ Âd ve Semûd kavimlerinin kıssası, Hz. Süleyman ve cinlerle ilgili kıssaların yer alması da Cahiliye Arapları tarafından bu kıssaların bilindiğini gösteren başka bir delil olarak görülebilir.¹⁹¹ Buraya kadar ki açıklamalardan Arapların, Kur’an kıssaları hakkında bilgi sahibi oldukları sonucu çıkmaktadır. Ancak burada başka bir hususa da açıklık getirmek gerekmektedir. O da Cahiliye Araplarının, Kur’an’da zikredilen kıssaları hangi oranda bildikleri ve Kur’an’ın, Arapların bildikleri bu kıssaları, doğru-yanlış demeden olduğu gibi naklettiği¹⁹² şeklindeki görüştür. Zira Cahiliye Araplarının kıssa bilgisi ile ilgili bazı müsteşrikler, onların Kur’an’daki kıssaların hepsini veya yanlışlarıyla beraber bildiklerini iddia etmişlerdir. Bu iddia sahiplerinden birisi olan M.G. Watt bu hususla ilgili şunları söylemiştir:

“Kur’an’ın bizzat kendisi O’nun Arapça bir Kur’an olduğunu iddia etmektedir. Bu sadece Arap dili üzere olduğunu iddia etmekle kalmaz, ilk planda Hicaz Araplarına hitap etmesi nedeniyle, tüm yönleriyle onların dünya resimlerini ve dünya resimlerindeki yanlış olan hususları ihtiva eder. Buradan hareketle şu sonuca varılabilir: Amacın bu tür düşünceleri düzeltmek olmadığı yerlerde Allah, onlara bu yanlış düşünceler çerçevesinde hitap etmektedir.”¹⁹³

Watt’ın Kur’an’ın, Arapların kıssalarını doğru yanlış demeden tüm yönleriyle yansıttığı şeklindeki bu kabulü doğruyu yansıtmamaktadır. Çünkü Arap kültüründe anlatılan bazı kıssaların içerik olarak gerçekliği olduğu gibi, hayale ve kurguya dayalı bir yönü de bulunmaktadır. Mesela gûl, sel’ût, nesnâs gibi efsanevî karakter ve uydurma olayların varlığı, anlatılan kıssalarda kurgusal bir yapının varlığına işaret etmektedir. Ayrıca cahiliye Araplarında sözlü kültürün hâkim

¹⁸⁹ Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1981), 6/100.

¹⁹⁰ Buhârî, “Enbiyâ”, 8.

¹⁹¹ Halefullah, *Kur’an’da Anlatım Sanatı*, çev. Şaban Karataş, 233.

¹⁹² William Montgomery Watt, *Hiz. Muhammed’in Mekkesi*, çev. Mehmet Akif Ersin (Ankara: Bilgi Vakfı Yayınları, 1995), 12. Ayrıca bk. Watt, *İslami Hareketler ve Modernlik*, 127.

¹⁹³ Watt, *Hiz. Muhammed’in Mekkesi*, çev. Mehmet Akif Ersin, 12.

olması, anlatılan kıssaların içeriği ve sıhhati ile ilgili şüpheler meydana getirmektedir. Çünkü şifahî olarak anlatılan hadiselerde unutma, yanlışlık gibi öğeler olmazsa olmazdır. Bundan dolayı, “...önünden ve arkasından kendisine batılın asla yer almadığı...”¹⁹⁴ Kur’an’ın ve içerisinde yer alan kıssaların, Arap kıssalarından teşekkül ettiği iddiası ilmîlikten uzak olmaktadır. Ayrıca Sâd suresindeki ayette geçen “Biz bunu son dinde (en son dinî inanışlarda) duymadık. Bu ancak bir uydurmadır.”¹⁹⁵ ifadesinde tevhid inancına dair Kur’an’da anlatılanları daha önce hiç duymadıklarının belirtilmesi, Cahiliye Araplarının Kur’an’daki kıssalar ile ilgili bilgilerinin yüzeysel, bazı kulaktan dolma bilgilere sahip olduklarını, bununla beraber kıssaları detaylı olarak birebir Kur’an’daki sunumuyla bilemediklerini göstermektedir. Bundan dolayı Kur’an’da anlatılan kıssaların, hem olaylar hem de ihtiva ettiği mesajlar itibarıyla, bütün ayrıntılarıyla İslam öncesinde Araplar tarafından bilindiğini düşünmek isabetli değildir.¹⁹⁶

Netice olarak Kur’an, Cahiliye Araplarının bildikleri peygamberleri yine onların genel olarak fikir sahibi oldukları bazı hadiseler üzerinden anlatmış; ancak onların yanlış bildikleri konularda gerekli düzeltmeleri yaparak zikretmiştir.¹⁹⁷ Böylece cahiliye toplumunda geçmiş peygamberlerle ilgili yanlış bilgilerin düzeltilmesi sağlanmış, gerçek bilgiler ile muhataplara sağlıklı bir peygamberler tarihi bilgisi verilmiş ve kıssaların beşer mahsulü olamayacağı gösterilmiştir.

1.8. Kur’an Kıssalarının Tarihi Gerçekliği

Kur’an’da ele alınan birçok konu arasında kıssalara bu denli yer verilmesinin temel sebebi, insanoğlunun hayatını idame etmesinde, bir tarih eksen ve çerçevesine birinci derecede ihtiyaç duyulmuş olmasındandır. Bir geçmiş yorumuyla beraber, daha önemlisi şimdi ve gelecek açısının oluşturulmasıdır. Kur’an, kendi bütün inanç ve toplum esaslarını, kural ve kanunlarını oluştururken, bunları bir boşlukta bulunmaktan kurtaracak tarih felsefesi oluşturmaktan geri durmamıştır. Çünkü bu bir tarih, okuma ve yorumlama becerisidir. Her bireyin olduğu gibi, toplumların da bir varlık muhasebesi yapması kaçınılmazdır; toplum olarak “Nereden geliyorum? Neredeyim? Bu gidiş nereye?” sorusunun

¹⁹⁴ el-Fussilet 41/42.

¹⁹⁵ es-Sâd 38/7.

¹⁹⁶ Ay, Kur’an Kıssalarını Sîret Bağlamında Okumak-Hz. Musa Örneği, 45-46.

¹⁹⁷ Ay, Kur’an Kıssalarını Sîret Bağlamında Okumak-Hz. Musa Örneği, 46-47.

yöneltmesi zarûridir. Kıssalar, insanı bu soruların eşiğine getirirken, bir bakıma bu tarihsel sorumluluk yerine getirilmiş, insanların, sübjektif ve yanlış bakış açılarını benimsemelerinin önüne geçilerek gerçek olgular üzerinde yükselen yargılarla yüz yüze gelmeleri temin edilmiştir.¹⁹⁸

Bu sebeple kıssalardan amaçlanan sadece, insanların ahlaki davranışlarıyla alakalı birtakım sebep ve neticeler üzerinde durmak değildir. Kur'an'ın kendi sunuş mantığı ve yöntemi içerisinde kıssalar, bir nakil ve aktarımın ötesinde, toplumsal değişmelere paralel olarak ele alınması ve üzerinde derinliğine düşünülerek birtakım yorum ve prensiplere ulaşılması gereken tarihsel veriler konumundadırlar. Özellikle, ilahi bir tarih, yorum ve kavramı elde etmemiz için mevcutturlar. Kur'an-ı Kerim'i bir özel tarih veya özel kişilerin yaşam kronolojisi olmaktan çıkarak onu ümmetlerle birlikte tüm insanlığın bir tarih el kitabına dönüştüren de ondaki bu temel hususiyettir.¹⁹⁹ İşte bu temel hususiyetin etkinliği ve yetkinliği, ilahi bir tarih bakış açısına ulaşabilmesi Kur'an'da anlatılan geçmiş peygamber ve kavimlere dair hadiselerin gerçekliği ile mümkündür.

Bu gerçeklik Batı'da 18. yüzyıl ve sonrasında meydana gelmeye başlayan Rönesans, Reform, Aydınlanma ve akılcılık gibi hareketlerin dünyayı etkisi altına almaya başlaması ve maddeye bakış açısının değişmesi ile bazı düşünürlerin, bilim insanlarının, doğaya, tabiat kanunlarına, bilime, kutsala ve kutsal kitaplara bakışını değiştirmiştir. Batı dünyasında güçlenmeye başlayan Pozitivist ve Materyalist hareketler, evrende meydana gelen olayları maddeye indirgeme ve her şeyi deney ve gözlemle açıklama eğilimine neden olmuştur. Bu süreç, deney ve gözleme konu olan maddenin her şeyin esasını oluşturduğu görüşünün güç kazanmasına sebep olurken, metafizik alana dair konuların sorgulanmasını ve reddedilmesini gündeme getirmiştir. Batı'da meydana gelen bu değişim ve gelişim bazı Batılı düşünür ve oryantalistleri, Kitab-ı Mukaddesin muhtevası ile ilgili araştırmalara yönlendirmiştir. Bu durum, Batı'da Kitab-ı Mukaddes tenkidini ve

¹⁹⁸ Sadık Kılıç, "Tarih Felsefesi Açısından Kıssalar", *I. Kur'an Sempozyumu: Tebliğler, Müzakereler* (Nisan 1994), 91.

¹⁹⁹ Kılıç, "Tarih Felsefesi Açısından Kıssalar", 90.

kutsal kitapta yer alan kıssaları mitolojik unsurlardan temizleme sürecini doğurmuştur.²⁰⁰

Modern dönemde Batı’da Kitab-ı Mukaddes’e yönelik tenkit faaliyetlerini sistemli bir şekilde ele alan kişi Alman asıllı Protestan Teolog Rudolf Bultmann olmuştur. Tabi, Bultmann öncesinde demitolojizasyon kelimesi kullanılmasa da Kitab-ı Mukaddes tenkitçiliği Hristiyan tarihinde Pavlus tarafından başlatılmış, sonrasında Yuhanna tarafından devam ettirilmiştir.²⁰¹ Dolayısıyla Kitab-ı Mukaddes’e yönelik tenkit faaliyetleri Hristiyanlığın erken dönemlerine kadar gitmektedir. Bultmann’ın Kitab-ı Mukaddes’i mitolojiden arındırma düşüncesinin temelinde, Kitab-ı Mukaddes’te var olup da bugünün akılcı anlayışıyla bakıldığında aklî, tutarlı ve anlamlı gelmeyen bazı hikâye ve anlatımların, çağdaş insanın anlayabileceği şekilde yorumlanması çabasının yattığı görülmektedir.²⁰²

Batı’da meydana gelen Kitab-ı Mukaddes’e yönelik tenkit çalışmalarının, İslam dünyasındaki yankısı ise yaygın bir biçimde olmasa da özellikle on dokuzuncu yüzyıl sonları ile yirminci yüzyılda Müslüman ilim adamlarını, Kur’an kıssalarını veya bu kıssalardan bazılarını farklı bir yaklaşımla ele alma ve yorumlamaya sevk etmiştir. Modern dönemde meydana gelen bu fikirsel dönüşüm ile bazı Müslüman ilim adamlarının kıssalar çerçevesinde anlatılan olayların gerçekte yaşanmamış olabileceği veya vaki olmuş olsa bile, Kur’an’da olduğundan farklı şekillerde anlatılabileceği şeklindeki yaklaşımların gündeme getirilmesine neden olmuştur.²⁰³

Son dönemlerde İslam dünyasında meydana gelen kıssaların tarihsel gerçekliği meselesine dair bazı İslam âlimlerinin görüşleri, batıdaki çalışmalardan etkilendiklerine işaret eder mahiyettedir. Çünkü önceki asırlarda yaşamış olan Müslümanların Kur’an algısı, Kur’an’daki her bir nassın hakikat olduğu yönündedir. Zira Kur’an’da gerçek olmayan hiçbir şey yer almaz.²⁰⁴ Bu yüzden, Kur’an kıssalarının tarihsel gerçekliği konusu klasik dönemde tartışılan bir mesele

²⁰⁰ Kitabı Mukaddes kritisizmi ve bunun Kur’an kıssasına yansması ile ilgili geniş bir değerlendirme için bk. Demir, *Mitoloji Kur’an Kıssaları ve Tarihi Gerçeklik*, 46-69, 106-111.

²⁰¹ Mustafa Öztürk, *Kıssaların Dili* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015), 84-92.

²⁰² Ay, *Kur’an Kıssalarını Sîret Bağlamında Okumak-Hz. Musa Örneği*, 51-52; ayrıca bk. Ayşe Çil, “Rudolf Bultmann’ın Mitolojiden Arındırma Projesi ve Vahiy İle İlişkisi”, *Kelam Araştırmaları Dergisi [Kader]* 10/1 (2012), 194.

²⁰³ Demir, *Mitoloji Kur’an Kıssaları ve Tarihi Gerçeklik*, 72.

²⁰⁴ Ay, *Kur’an Kıssalarını Sîret Bağlamında Okumak-Hz. Musa Örneği*, 50.

olmamıştır.²⁰⁵ Dolayısıyla klasik dönemde bu mesele bazı müfessirlerce²⁰⁶ temsili olup tarihî gerçekliğinin olmadığı şeklinde ifade edilmişse de hiçbir ilim adamı, kıssaların tümünün temsili olduğunu söylememiştir.²⁰⁷ Ancak bununla birlikte klasik dönemde kıssaların tarihen gerçek olmayıp temsili olduğunu söyleyen kimseler de olmuştur. Bu dönemde ilk defa bir kıssanın tarihen vuku bulmayıp temsili olduğunu açık bir şekilde dile getiren kimsenin Niyaz-i Mısri olduğu ifade edilmiştir.²⁰⁸ Niyazi Mısri, “*Risale-i Hızırye-i Cedide*” adlı eserinde Musa-Hızır kıssasının tarihte yaşanmadığını, kıssanın temsili olduğunu belirtmiştir.²⁰⁹

Modern döneme gelindiğinde ise Kur’an kıssalarının tarihsel gerçekliği konusunda Mısır’da Muhammed Abduh’un, Hint alt kıtasında ise Seyyid Ahmet Han ve Muhammed İktal gibi düşünürlerin bu konuda demitolojizasyonu çağrıştıran görüş ve düşünceleri serdettikleri görülür.²¹⁰ Mesela Abduh’un, Hz. Âdem ile Havva, Hz. İbrahim, yaratılışa dair kıssalar ile ilgili yaptığı yorumlar da doğrudan demitolojizasyon kelimesini kullanmamakla beraber kıssaların, Abduh’un zihninde tarihsel bir olayın aktarımı olarak algılanmadığını göstermektedir. Nitekim o, Âdem kıssasıyla ilgili görüşleri arasında Allah’ın tarihi bilgi vermek gibi bir hedef gözetmediğinden söz etmiş ve bu kıssanın tarihi olmaktan öte temsili bir karakter taşıdığını özellikle belirtmiştir.²¹¹

Kur’an’ın kendi iç dinamikleri doğrultusunda kıssaların geçmişte yaşanmış hadiseler olduğuna dair ipuçları verdiği görülür. Nitekim bazı kıssa pasajlarında geçen “hak” ve “bi’l-hak” ifadelerinin kullanılması, anlatılan tarihî olayların geçmişte yaşandığına işaret etmektedir. Mesela, “*İşte bunlar gerçek haberlerdir.*”²¹² “*Biz sana onların başından geçenleri gerçeğe uygun olarak anlatıyoruz.*”²¹³ ayetlerini müfessirlerin çoğu “doğru haber”,²¹⁴ “doğru olarak ve

²⁰⁵ Ay, Kur’an Kıssalarını Sîret Bağlamında Okumak-Hz. Musa Örneği, 48.

²⁰⁶ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-Kur’ân* (Beirut: Müessesetü er-Risale, 1994), 1/504; 4/795.

²⁰⁷ Ay, Kur’an Kıssalarını Sîret Bağlamında Okumak-Hz. Musa Örneği, 48.

²⁰⁸ Ay, Kur’an Kıssalarını Sîret Bağlamında Okumak-Hz. Musa Örneği, 48-50.

²⁰⁹ Ay, Kur’an Kıssalarını Sîret Bağlamında Okumak-Hz. Musa Örneği, 48-49.

²¹⁰ Öztürk, *Kıssaların Dili*, 79-80.

²¹¹ Öztürk, *Kıssaların Dili*, 97.

²¹² el-Âl-i İmrân 3/62.

²¹³ el-Kehf 18/13; el-Kasas 28/3.

²¹⁴ Ebûl-Muhammed el-Hüseyn b. Mesud b. Muhammed el-Beğavî, *Meâlimu’t-tenzil fi tefsiri’l-Kur’ân* (Beirut: y.y. 1420), 2/49.

hakkında en ufak bir şüphe olmayan kesin bilgi”²¹⁵ ve “doğru bir şekilde”²¹⁶ olarak açıklamışlardır. Aynı şekilde Mâide suresinde ”*Onlara Âdem’in iki oğlunun haberini gerçeğe uygun olarak anlat*” ayetinde geçen “bil-hak” ifadesini de Zemahşerî dört manaya gelme ihtimalinden bahsederek: “Hak ve doğrulukla iç içe olarak anlatılma, doğrulukla iç içe ve evvelkilerin kitaplarında yazılanlara uygun olarak anlatma, doğru bir maksatla anlatma, hakkın ve doğrunun söylenerek anlatılması”²¹⁷ şeklinde tefsir etmiştir. Müfessirlerin çoğunun “hak” ve “bi’l-hak” ifadelerini hakikatte meydana gelmiş olaylar olarak yorumlamaları kıssalarda geçen tarihî hadiselerin yaşanmışlığını ifade eder. Bununla beraber kıssalar dışında “hak” ile “bi’l-hak” ifadelerinin geçtiği diğer konular incelendiğinde de iki kelimenin aynı kıssalarda olduğu gibi gerçekliğe tekabül ettiği görülür. Mesela Ahkâf suresinde “*Anne babasına, “Yeter be! Benden önce nice nesiller gelip geçmiş iken beni yeniden dirilip çıkmakla mı tehdit ediyorsunuz?” diyen kimseye anne babası, Allah’tan yardım dileyerek, “Yazıklar olsun sana! İnadi bırak da imana gel. Kuşkusuz Allah’ın vaadi haktır” demekteler. O ise, “Bu eskilerin masallarından başka bir şey değil” cevabını vermektedir.*”²¹⁸ ayetinde geçen “hak” ifadesinde kıyametin ve ölüm anının gerçek olduğu bildirilmektedir. Bu ve benzeri ayetlerde geçen ”hak” ve “bi’l-hak” kelimelerinin temsili veya kurgusal olduğunu ifade etmek nasıl ki kıyametin gerçekliğine gölge düşürecek ise aynı şekilde kıssalarda anlatılan olayların temsili veya kurgusal bir mesaj verdiği şeklindeki bir açıklama da kıssaların gerçekliğine gölge düşürecektir. Bu sebeple, kıyamet ile ilgili ayetlerde “hak” kelimesi gerçek kabul edildiği gibi kıssalarda geçen “hak” kelimesinin de aynı gerçekliğe karşılık geldiğini söylemek tutarlı olacaktır.

Kur’an’ın nazıl olduğu dönemdeki muhataplarının, geçmiş kıssalardan örnekler sunması, ayrıca Hz. Peygamber’in bir kısım sahabeyi peygamberlerin bazı hallerine benzetmesi de kıssaların geçmişte gerçekleştiğine işaret sayılabilir. Mesela Mikdad b. Amr adlı sahabe Hudeybiye’de Hz. Peygamber’e hitaben şöyle demiştir: “Ya Rasulallah! Allah’ın emri doğrultusunda yoluna devam et! Biz seninleyiz. Allah’a yemin olsun ki İsrailoğullarının Hz. Musa’ya dedikleri gibi

²¹⁵ Taberî, *Câmi’u l-beyân*, 16/229.

²¹⁶ Râzî, *Mefâtihu l-ğayb*, 24/224-225.

²¹⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 286.

²¹⁸ el-Ahkâf 46/17.

”Sen ve Rabbin gidin savaşın! Biz savaşmayıp burada kalacağız” demeyiz. Biz sana şunu deriz: “Sen ve Rabbin gidin savaşın! Bizde sizinle birlikte savaşacağız.”²¹⁹ sözleri ile geçmişte İsrailoğullarının Hz. Musa’yı savaşta yarı yolda bıraktıkları gibi kendisini yalnız bırakmayacaklarını söyleyerek Hz. Peygamber’e desteklerini bildirmişlerdir. Hz. Peygamber ile Mikdad arasında geçen bu diyalog, geçmişte yaşanan bu olaydan bazı sahabilerin haberdar olduğunu gösterir. Başka bir rivayette ise İkinci Akabe biatında, bazı Medineli Müslümanlar, biat esnasında Hz. Peygamber’e “İsrailoğullarından on iki nakip, Musa b. İmran’a ne üzere biat ettiyse ben de sana onun üzerine biat ediyorum” demişlerdir; bazıları ise “Ya Rasulallah! On iki havari, Hz. İsa’ya ne üzere biat ettiyse bende sana onun üzerine biat ediyorum” demişlerdir.²²⁰ Bu rivayet, bize sahabenin Hz. Musa ile Hz. İsa’ya inanlarının biatleri hakkında bilgi sahibi olduklarını göstermektedir.

Hz. Peygamber’in başından geçen bazı olaylarda, kendinden önce yaşamış Peygamberlerden örnekler nakletmesi de kıssaların vakiliğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Nitekim Hz. Peygamber’in Mekke’yi fethettiğinde Kâbe’de gerçekleştirdiği meşhur konuşması buna güzel bir örnektir. Hz. Peygamber (s.a.s) Mekke’yi fethettiğinde müşriklere şöyle hitap etmiştir: “Ey Kureyş topluluğu! Şimdi benim, sizin hakkınızda ne yapacağımı sanırsınız?” diye sordu. Kureyşliler: “Biz Sen’in hayır ve iyilik yapacağını umarak; “Hayır yapacaksın!” deriz. Sen, kerem ve iyilik sâhibi bir kardeşsin! Kerem ve iyilik sâhibi bir kardeş oğlusun!..” dediler. Bunun üzerine Hazret-i Peygamber (s.a.s): “Ben de Hz. Yûsuf’un kardeşlerine dediği gibi: “...Size bugün hiçbir başa kakma ve ayıplama yok! Allâh sizi affetsin! Şüphesiz O, merhametlilerin en merhametlisidir” diyorum. Haydi, gidiniz, artık serbestsiniz!”²²¹ buyurarak genel af ilan etmiştir. Hz. Peygamber’in, Mekke’nin fethinde gerçekleştirdiği bu konuşmasında, Hz. Yûsuf’un, kardeşlerine söylediği ayeti zikretmesi, Mekke toplumunun bu olaydan haberdar olduğu şeklinde yorumlanabilir. Çünkü haberdar olunmayan bir konu hakkında örnek sunmak, verilmek istenen mesajın anlaşılmasına engel teşkil edebilir.

²¹⁹ Buhârî, “Meğazi”, 64/4; “Tefsir”, 65/4.

²²⁰ M. Âsım Köksal, *İslam Tarihi* (İstanbul: Işık Yayınları, 2008), 1-2/613.

²²¹ el-Yûsuf 12/92.

Yine Kur'an'da *“Azim ve kararlılık sahibi peygamberlerin sabrettikleri gibi sen de sabret”*²²², *“İşte o peygamberler, Allah'ın hidayete erdirdiği kimselerdir. Şu halde onların rehberliğine uy”*²²³, *“Rabbinin hükmüne sabret, balık sahibi gibi olma. Hani o öfkeye boğulmuş da nida etmişti”*²²⁴ ve benzeri ayetlerin Hz. Peygamber'e hitaben söylenmesi de kıssaların gerçekten vuku bulunduğunu gösteren diğer bir veridir. Çünkü eğer ayetlerde geçen peygamberler ve yaşadıkları olaylar gerçeği yansıtmıyorsa o zaman Allah'ın örnek alması için Hz. Peygamber'e bu kıssalarda tavsiyelerde bulunmasının bir anlamı kalmazdı. Zira gerçekten yaşanmamış bir olay üzerinden tavsiye vermek Allah'ın Hâkim sıfatına aykırıdır.

Netice itibarıyla şunu belirtmek gerekir ki, Kur'an'da tarih dışı hadiselerin yer alması düşünülemez. Çünkü gerçekler, ancak gerçek olgular yardımıyla yargılanabilir ve yönlendirilebilir. Böyle olduğu içindir ki dünya tarihinde, esaslı bir toplumsal değişim gerçekleştirmiş ya da gerçekleştirebilecek hiçbir ideolojik, ütopyik ve mitolojik düşünce sistemi olmamıştır. Ancak kıssaların meydana getirdiği tarih şuuruyla şekillenen Müslüman toplumlar büyük değişimler başarmışlardır. Bu açıdan kıssaların anlatım tarzları, zikredilen karakterlerin sunulmaları, temel değer ve yargı biçimleri, rölatif bir olgular silsilesinin ötesinde, bütün zaman dilimlerine yayılmış belgeler olarak elimizdedir. Bu nedenle, bazı harikulade olaylardan, şahıs veya doktrinden, kimi kahramanlardan bahseden bu ayetler, tarihe aykırılıkları şöyle dursun, tam aksine gerçeğin birer ifadesidirler.²²⁵

²²² el-Ahkâf 46/35.

²²³ el-En'am 60/90.

²²⁴ el-Kalem 68/48.

²²⁵ Kılıç, “Tarih Felsefesi Açısından Kıssalar”, 89-90.

2. ÇEŞİTLİ BOYUTLARIYLA TEKRAR KAVRAMI

2.1. Unutkan Bir Varlık Olarak İnsan ve Tekrarın Önemi

“İnsan kimdir?” sorusu tarih boyunca her zaman değerini korumuştur. Zira insanın, varlığının farkına varmasıyla birlikte üzerinde en çok durduğu konulardan biri, kendisini sorgulaması ve kim olduğunu araştırması olmuştur. Zaman ve mekân farklılık gösterse de bu konu önemini kaybetmeden dikkatleri üzerine toplamayı başarmıştır. Eski Yunan felsefesinden günümüzdeki modern felsefi düşünce akımlarına kadar, en ilkel dinlerden, son indirilen İslam dinine kadar her türlü düşünce sistemi ve din “insan kimdir?” ve “mahiyeti nedir?” gibi soruların üzerinde durmuş ve kendilerine göre çeşitli cevaplar ortaya koymuşlardır.²²⁶ Kur'an-ı Kerîm'de insanın nasıl bir varlık olduğu sorusuyla ilgilenmiştir. Çünkü insan, Kur'an-ın temel konularından birisini oluşturmaktadır. Kur'an'ın insanın mahiyetini tanıtıcı ayetlerine bakıldığında insanı beden ve ruhtan müteşekkil bütün bir varlık olarak değerlendirdiğini görmekteyiz. Bu yüzden Kur'an, ruhu ihmal edip, maddeyi öne çıkaran veya yalnız ruhu ele alıp maddeyi ihmal eden bir felsefeyi kabul etmemiştir.²²⁷

Kur'an-ı Kerîm'de, insanın bu bütüncül yapısı ile ilgili ayetler incelendiğinde onun olumlu taraflarına işaret eden ayetler olduğu gibi²²⁸ olumsuz yönlerine temas eden ayetler de²²⁹ bulunmaktadır. Kur'an'ın insanın tabiatı ile ilgili olarak bahsettiği olumsuz yönlerinden biri onun “unutkan” olmasıdır. Kur'an, unutkanlığın insanın tabiatında mündemiç bir özellik olduğunu belirtmektedir. Unutma, Kur'an'da “nesiye” kelimesiyle ifade edilmiştir. Kur'an'da bu kelime, “bir işi kasıtlı olarak terk etmek, gafil olmak, gereken önemi vermemek” manasında kullanıldığı gibi; “elinde olmayan sebeplerden dolayı

²²⁶ Muhittin Bağçeci, “İnsanın Mahiyeti ve Ruh”, *Bilimname Dergisi* 8/2 (2005), 33.

²²⁷ Mehmet Şanver, “Dini Tebliğ ve Eğitim Açısından Kur'an'da İnsan Psikolojisi ve Özellikleri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (2001), 141.

²²⁸ es-Secde 32/9; el-Hicr 15/29; el-Mülk 67/23; el-Beled 90/8-9; el-Bakara 2/30-34; et-Tin 95/4; et-Teğabün 64/3; el-İsrâ 17/70.

²²⁹ el-Enbiyâ 21/37; el-İsrâ 17/2; el-Meâric 70/19-21; el-Âdiyât 100/6-8; el-Fecr 89/15-16; el-Abese 80/17; eş-Şura 42/48; ez-Zuhruf 43/15; el-Fussilet 41/50-51; ez Zümer 39/8, 49; el-Ankebût 29/10, 65; er-Rûm 30/33; el-Furkan 25/50; el-Hac 22/11, 66; el-İsrâ 17/67; el-İbrahim 14/34; el-Hûd 11/9-10; el-Yûnus 10/12, 21.

²²⁹ el-Âdiyât 100/6-8; el-Kıyâmet 75/20-21; el-Âl-i İmrân 3/14; el-Kehf 18/46; el-Münafikûn 63/9.

²²⁹ el-İsrâ 17/100; et-Teğabün 64/16-17.

zihinden silinmek, aklında kalmamak, hatırlamamak” anlamında da kullanılmıştır.²³⁰

Kur’an’da nesiye filinin hatırdan çıkma anlamında kullanımına Hz. Musa’nın yol arkadaşı olan gencin ifadesi olarak geçen şu ayet örnek gösterilebilir: “Gördün mü? Kayaya sığındığımız sırada balığı unuttum. Onu hatırlamamı bana şeytandan başkası unutturmadı dedi.”²³¹ Hz. Musa’nın birlikte olduğu Allah’ın ilim verdiği sâlih kula söylediği şu söz de bunun örneğidir: “Musa, ‘unuttuğum şeyden ötürü beni kınama, işimde bana güçlük çıkarma’ dedi.”²³² Kur’an’da bu çeşit unutkanlık, iç ve dış etkilere kaynaklı her insanın başına gelebilecek “hatırda tutamama” anlamında kullanılmıştır. İnsanda hâsıl olan bu tür bir unutkanlığın tedavisi öğrenilen bilgilerin tekrar edilmesi ile mümkün olur. Öğrenilen bu bilgilere tekrar başvurmak ve birçok defa bunları hatıradan canlandırmak suretiyle bu çeşit unutkanlığın önüne geçilebilir.²³³

Kur’an’da unutmanın kasıtlı olarak “terk etme, önemsememe” anlamında kullanımına ise Yâsîn suresinde Übey İbn Halef hakkında nazil olduğu belirtilen “Kendi yaratılışını unutarak bize karşı misal vermeye kalkışıyor.” ayeti örnek gösterilebilir. Bu ayette insanın unutması; “önemsememe, umursamama, dikkate almama, göz ardı etme, nankörlük etme”²³⁴ manasında kullanılmıştır. Bu türden unutma, Kur’an’da daha çok inkâr edenlerle ilgili olarak geçer.²³⁵ Kalbin Allah’ı anmaktan gaflet etmesi anlamındaki bu unutkanlık türü ise ancak devamlı olarak Allah’ı, onun nimet ve ikramını, yarattıklarındaki ayetlerini, ahiret ve hesap gününü anmakla giderilebilir. Kur’an, bu çeşit unutkanlığın tedavisi için Allah’ı zikretmenin önemini dile getirmektedir.²³⁶

Hâsılı “hâfıza-ı beşer nisyan ile mâlûldür” özdeyişinde de ifade edildiği gibi insanoğlu unutma illeti ile her zaman karşı karşıyadır. İnsanoğlunun bu

²³⁰ Ebu’l-Huseyn Ahmed İbn Fâris, “nsy”, *Mucemu Mekâyîsi’l-Luğa*, tah. Abdusselâm Muhammed Hârûn (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1979), 5/421.

²³¹ el-Kehf 18/63.

²³² el-Kehf 18/73.

²³³ M.Osman Necati, *Kur’an ve Psikoloji* (Ankara: Fecr Yayınları, 2017), 189.

²³⁴ Süleyman Gümrükçüoğlu, *Kur’an’da İletişim Dili* (İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2014), 160.

²³⁵ Kur’an’da unutma ile ilgili geniş bir çalışma için bk. Ahmet Erdinçli, *Kur’an-ı Kerîm’de ‘Nisyan/Unutma Kavramı’* (Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 11-20.

²³⁶ Necati, *Kur’an ve Psikoloji*, 188.

illetten kurtulması, belli aralıklarla yapacağı tekrarlar ile mümkündür. Bu açıdan insanoğlunun hayatında tekrarların önemli bir yeri vardır.

2.2. Eğitim-Öğretimde Bir Metod Olarak Tekrarlar

Kur'an'ı Kerim'e göre insan, fitratı gereği diğer birçok canlıdan üstün olmasına²³⁷ rağmen biyolojik ve psikolojik olarak zayıf yaratılmıştır. Nitekim bir ayette “Allah yükünüzü hafifletmek ister; çünkü insan zayıf yaratılmıştır.”²³⁸ buyurularak insanın bu zayıf tabiatına işaret edilmiştir. Başka bir ayette ise “Sizler hiçbir şey bilmez bir durumdayken Allah sizi analarınızın karnından dışarı çıkardı; şükredesiniz diye size kulaklar, gözler, kalpler verdi.”²³⁹ buyurularak insanın ana karnında ‘hiçbir şey bilmez’ oluşuna dikkat çekilmiştir. Taberî, bu ayette geçen “*ef'ide*” kelimesini “ukûl” (akıllar) olarak manalandırarak ayeti şöyle yorumlamıştır:

“Hiçbir şeye aklınız ermezken, hiçbir şey bilmezken Allah Teâlâ analarınızın karnından dışarı çıkardıktan sonra size bilmediğinizi öğretti; kendisiyle bilgi elde etmeniz, iyiyi kötüyü ayırabilmeniz için size akıllar verdi... Allah size fuâdlar, yani sayesinde eşyayı tanıyıp zihninize yerleştirmeyi sağladığınız, düşüncenizi işletip derin bilgilere ulaştığınız akıllar (kulûb) verdi.”²⁴⁰

Taberî'nin bu yorumu; insanın doğuştan bilgiden yoksun olarak yaratıldığını; fakat Allah'ın, insanı bu hal üzere bırakmayıp, ona çeşitli organlar vererek bilgi edinme yollarını öğrettiğini ifade etmektedir. Bu durum, insanoğlunun eğitime ve eğitime muhtaç bir varlık olduğunu göstermektedir.

Canlıların çoğu daha doğdukları anda veya çok kısa bir süre sonra kendi türüne has birçok davranış kabiliyeti ile dünyaya gelmektedir. Ancak insan, doğar doğmaz yürüyemez, kendi başına yiyemez, içemez, konuşamaz bir halde dünyaya gelir.²⁴¹ Bunun için hazır olmayan bu ham kabiliyetlerle dünyaya gelen insan, hayatının sonuna kadar öğrenmek, kendisinin ve başkalarının tecrübelerini toplamak, onları değerlendirmek, onlardan faydalanmak zorunda olan bir

²³⁷ el-İsrâ 17/70.

²³⁸ en-Nisa 4/28.

²³⁹ en-Nahl 16/78.

²⁴⁰ Taberî, *Câmi' u'l-beyân*, 4/543; Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003), 3/424-425.

²⁴¹ Bayraktar, *İslam Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münasebetleri*, 25.

varlıktır.²⁴² Ayrıca insan, kendi olumlu taraflarını ilerletme, olumsuz yönlerini ise azaltma konusunda kendi kendini geliştirme yeteneğine de sahip değildir. Onların gelişmesi için eğitime ihtiyacı vardır. Çünkü kabiliyetler öğrenimle gelişir. İşte insan, bu yönü ile başkalarının yardımına her zaman muhtaçtır.²⁴³ Eğer insan, hayvan gibi doğuştan bütün organ ve kabiliyetlerini kullanabilseydi, o zaman eğitime ihtiyaç duymazdı. Oysaki insan, doğuştan ne fizikî ne de manevî potansiyellerini kullanmaya müsait değildir. İşte eğitim, bu eksikliği gidermektedir.²⁴⁴

İslam dininin eğitim-öğretim metoduna bakılacak olunursa bütünüyle insan fitratına ve insan şahsiyetine uygundur.²⁴⁵ Çünkü diğer eğitim sistemleri insanın bir boyutunu dikkate alırken Kur'an, insanı bir bütün olarak değerlendirir. Bu sebeple Kur'an'ın eğitim sistemi diğer eğitim sistemlerinden farklılaşmaktadır.²⁴⁶ Bu açıdan Kur'an'ın, diğer eğitim sistemlerine göre üstün bir terbiye metodunun olduğu söylenebilir.²⁴⁷ Kur'an, insanı eğitirken onun bu yapısını dikkate alarak, tadrîcîlik (parça parça aktarma), soru-cevap, örnekleme, ibret, öğüt, kıssa, darb-ı mesel, teşvik ve sakındırma²⁴⁸ gibi farklı metotları kullanmıştır. Bu açıdan Kur'an'ın kullandığı eğitim metotlarında tekdüzelik yoktur.

Kur'an-ı Kerîm'in insanı eğitirken kullandığı yöntemlerden birisi de tekrar metodudur. Kur'an'da bu metod sıkça kullanılmaktadır. Çünkü Kur'an'ın nazil olduğu ortam, şifahi kültürün egemen olduğu bir toplum özelliği taşımaktadır. Toplumun mevcut yapısındaki bu durum, söylenen sözlerin belli aralıklarla tekrar edilmesini gerekli kılmıştır. Çünkü insan, ruhsal olarak söylenenlerden etkilenir. Fakat bu durum geçici olduğundan öğüdün sık sık tekrar edilmesi gerekir.²⁴⁹ Bundan dolayı Yüce Allah, indirdiği mesajlarını, toplumda kalıcı hale getirebilmek için tekrarlara sıklıkla başvurmuştur.

²⁴² Takiyyettin Mengüşoğlu, *İnsan Felsefesi* (İstanbul: Doğubatı Yayınları, 2015), 43.

²⁴³ Bayraktar Bayraklı, *İslamda Eğitim* (İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2009), 18.

²⁴⁴ Bayraklı, *İslamda Eğitim*, 17.

²⁴⁵ Bayraktar, *İslam Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münasebetleri*, 37.

²⁴⁶ Bu konu hakkında daha detaylı bilgi için bk. Bayraklı, *İslam'da Eğitim*, 50-94.

²⁴⁷ Bayraktar, *İslam Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münasebetleri*, 37.

²⁴⁸ Bayraktar, *İslam Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münasebetleri*, 38-59.

²⁴⁹ Bayraktar, *İslam Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münasebetleri*, 46.

Günümüz eğitim sistemlerinde de tekrar metodunun sıkça kullanıldığına şahit olmaktadır. Eğitimciler, öğrencilerin okullarda gördükleri dersi evde tekrar etmenin anlamaya katkı sağlayacağını ve anlatılan konunun akılda kalıcılığının artacağını söylemişlerdir. Bu yüzden eğitimciler, öğrenilmiş her türlü davranışın niteliğini artıran en önemli unsurun ilgili davranışın tekrar tekrar yapılması olduğunu belirtmişlerdir.²⁵⁰ Yine öğrenilen konunun üzerinde yeniden çalışılmasının ve gözden geçirilmesinin unutmayı azaltacağı ve öğrenmede tekrarın, özellikle becerilerin kazanılmasında ve öğrenilenlerin kalıcılığının sağlanmasında önemli rol oynayacağını ifade etmişlerdir.²⁵¹ Nitekim Zernûcî, eğitimde tekrarın önemine dikkat çekerek şunları söylemiştir: “Öğrenci öğretmenden aldıklarını dikkat, tefekkür ve çok tekrarlarla anlamaya çalışmalıdır.”²⁵² Yine Zernûcî, derste tekrarın belli sayıda yapılmasının hafızada kalıcılığı sağlamaya katkısı olacağını belirterek şunları demiştir: “Öğrenci dersi tekrar hususunda bir sayı takdir etmelidir. Zira tekrarda takdir edilen sayıya ulaşmayınca ders hafızaya yerleşmez.”²⁵³ Zernûcî’nin bu tespiti, belli sayıda tekrar yapmanın öğrencinin dersini iyice bellemesi için gerekli olduğunu ortaya koymaktadır.

Meşhur tarihçi ve sosyolog İbn Haldûn ise ders tekrarı konusunda sayının önemine dikkat çekerek bu konu ilgili şunları demiştir:

“Her çocuğun kapasitesine göre bir eğitime tâbi tutulması gerekir. Çünkü her çocuğun anlama kapasitesi bir değildir. Bu sebeple eğitimi yapılacak ilmin konularının tümü üç farklı seviyede özetlenmeli ve konuların anlatımı üç kez tekrar edilmelidir. Eğitim basitten karmaşığa, özetten detaya, yüzeyselden derine ve kolaydan zora doğru ilerleyen bir yolculuktur. Dolayısıyla eksikliklerin giderildiği ve bilginin öğrenciye azar azar/tedricî bir biçimde verildiği doğru ve etkin eğitim metodu budur.

²⁵⁰ Mehmet Taşpınar, *Kuramdan Uygulamaya Öğretim İlke ve Yöntemleri* (Ankara: Pegem Akademi, 2022), 58.

²⁵¹ Ali Murat Sünbül, *Öğretim İlke ve Yöntemleri* (Konya: Eğitim Yayınevi, 2011), 30-31; Zülfikar Durmuş, “Âyetlerin Eğitsel İlkeler Yönüyle Yorumlanması”, *Kuram ve Eylem Yönüyle Din Eğitiminin Teolojik ve Felsefî Temelleri Sempozyumu* (Konya: Konya İlahiyat Derneği Yayınları, 2010), 284-286.

²⁵² Burhaneddin Zernûcî, *Ta’lîmü’l-Müteallim*, çev. Ömer Faruk Kasadar (İstanbul: Ravza Yayınları, 2021), 54.

²⁵³ Zernûcî, *Ta’lîmü’l-Müteallim*, 61.

Birinci seviye özet olup bilginin genel bir çerçeve içerisinde hikâye edildiği ve aynı zamanda her çocukta bulunması gereken temel eğitimin belirlendiği seviye olduğundan, yüzeysel bir yapıda birkaç ders sürmeli ve istisnasız tüm öğrencilere verilmelidir. Bu özet her çocuk tarafından anlaşılacak biçimde yapılandırılmalıdır. Çünkü bu seviye ile yetinecek çocukların da böylece alana ilişkin zayıf ve cüz'î de olsa bir bilgi sahibi olması sağlanır. Bundan sonra ikinci seviye özetle yeniden başa dönülür, konular bir miktar derinleştirilir ve birinci seviye özetin ötesine geçilerek konular biraz daha derinlemesine işlenir.

İkinci seviye özet/tekrar, birinci seviyeden fazlasını almaya kabiliyetli çocuklara yönelik olmalıdır. Öğrencinin düşüncesinin geliştiği ve bilgisinin biraz daha yetkinleştiği bu ikinci tekrarda, konular ilkinden biraz daha geniş ve derin bir çerçeveye oturtularak giderek detaylandırılmalı ve yine baştan sona tüm konuları içermelidir.

Üçüncü ve en derin tekrarsa en uzun süreli ve en yüksek seviye eğitimi içerir. Son kez tekrarlanan konular bilgiyi en derin bir biçimde aktarmayı amaçlamalıdır. Böylece bilginin aktarımı en az üç kere tekrarlanmalı, nihayet bilgi tümüyle, giderek derinleşir biçimde ve aşama aşama aktarılmalıdır. Bu yaklaşım, ilimlerin/sanatların tekrarlanarak alışkanlığa dönüşüp ruha yerleşmesi düşüncesiyle de uyumludur. Bilginin azdan çoğa doğru giderek artırılması, öğrencide öğrenme merakını uyandıracaktır. Ancak özetlerin seviyesi yükseldikçe katılımcı öğrenci sayısı da doğal olarak azalacaktır. Her tekrar aynı zamanda öğrencilerin kapasitelerine göre seviyelerini belirleyen bir ölçüm aracıdır. Dolayısıyla kolaylıkla öngörülebileceği gibi ilk tekrarlarda bir kısım öğrenci zihinsel kapasitesinin sınırlarına ulaşabilir, fakat son ve en detaylı tekrarla, bilgi, onu tümüyle almaya hazır ve yetenekli öğrencilere sınırsızca verilir. En yüksek eğitim en az sayıda öğrenciye verilebilir.²⁵⁴

Sonuç olarak eğitim-öğretim faaliyetlerinde tekrar metodunun, öğrenilen bilgilerin pekiştirilmesinde ve kalıcı hale getirilmesinde etkin bir rol üstlendiği söylenebilir.

²⁵⁴ İbn Haldûn, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1988), 2/986. Ayrıca bk. Murat Erten, "İbn Haldûn'un Eğitim Felsefesinde Üç Mesele Hadâret, Tekrar Kuramı ve Üç Özet Metodu", *Al-Farabi International Journal on Social Sciences* 4/3 (2019), 114-115.

2.3. İletişimde Tekrarlar

İletişimin farklı sosyal bilimlerde kullanılması, birbirinden çok farklı anlamlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur.²⁵⁵ İletişimin bu çok yönlü özelliği²⁵⁶ iletişimle ilgili birden fazla tanım yapılmasını beraberinde getirmiştir. İletişim kavramı ile ilgili genel bir tanım yapmak gerekirse; bütün canlıların yaşamlarını sürdürmelerinde ihtiyaç duydukları iki taraflı mesaj aktarım sürecidir denebilir.²⁵⁷ Bu süreç hayatın vazgeçilmez bir parçasıdır. Çünkü yaşamak başlı başına iletişim ağını, iletişim etkinliklerini içeren bir olaydır.²⁵⁸

Canlılar içerisinde ayrı bir konuma sahip olan insan için ise iletişim, tabii ve fıtrî bir durumdur. Çünkü insanların gerek türdeşleriyle, gerekse diğer varlık kümeleriyle iletişimsel faaliyetlerde bulunup hayat sürmeleri, var olmanın gereğidir. Bundan dolayı insanoğlu doğduğu andan itibaren çevresiyle sürekli iletişim, etkileşim halindedir. Bu iletişim ile biz bilmeden çevremizi etkiler, etkilenir ve değiştiririz. Bu iki yönlü alışveriş ömür boyu sürer gider. Bizi diğerlerinden ayıran benliğimizi bu iletişim alışkanlıklarımızla ortaya koyarız. Bu açıdan iletişimin temel gayesi veya işlevi herhangi bir konuda veya alanda bağ kurmaktır. İşte bu bağ, mesaj alış-verişiyle gerçekleşmektedir. İletişim sürecinde varılmak istenen amaç, kurulmak istenen bu bağın gerçekleşip gerçekleşmemesidir. Yani iletişimin etkinliğinin ölçütü, bir iletişim sürecinde karşımızdakine ya da hedef kitleye yönelttiğimiz bildirinin karşılığında, amaçladığımız sonucun alınıp alınmamasıdır.²⁵⁹ Bu bakımdan iletişim sürecinde hedef, karşı tarafta değişikliğin meydana gelebilmesidir. Hedeflenen bu gayenin başarılı olabilmesi birtakım faktörlerin etkili kullanımına bağlıdır.

İletişimin başarılı olup mesajın aktarılmasını ve kalıcılığının sağlanmasını²⁶⁰ belirleyen faktörlerin başında pekiştirme ve ikna gelmektedir. Bu yüzden pekiştirme ve ikna, günümüzde üzerinde yoğun olarak durulan bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Reklamlar, halkla ilişkiler ve politika çalışmaları

²⁵⁵ Nursel Telman vd., *İnsan İlişkilerinde İletişim* (İstanbul: Epsilon Yayınevi, 2005), 19-22.

²⁵⁶ Gümrükçüoğlu, *Kur'an'da İletişim Dili*, 26.

²⁵⁷ Gümrükçüoğlu, *Kur'an'da İletişim Dili*, 15.

²⁵⁸ Ece Karadoğan Doruk, *İletişim Bilimi* (İstanbul: Uzaktan ve Açık öğretim Fakültesi Yayınları, 2017), 260.

²⁵⁹ Doruk, *İletişim Bilimi*, 260-262.

²⁶⁰ Gümrükçüoğlu, *Kur'an'da İletişim Dili*, 261.

aracılığıyla, hedef kitlenin tutumunu değiştirebilmek için ikna etmek gerekmektedir. Dolayısıyla ikna edici iletişim yöntemlerini iyi bilmek²⁶¹ burada önem kazanmaktadır. İşte bu hedefin gerçekleştirilmesinde tekrarın önemli bir rolü vardır. Çünkü hedef kitleyi etki altına almak ve onda istenen yönde bir değişiklik meydana getirmek mesajın tekrarı ile gerçekleşir.²⁶² Özellikle heterojen topluluklar mesajın muhatabı olduklarında iletinin sık sık tekrarlanması önemi ortaya çıkmaktadır.²⁶³

Çağdaş psikologlar da gerçekleştirdikleri çalışmalar sonucu, öğrenme faaliyetinde tekrarın çok büyük bir ehemmiyete sahip olduğunu görmüşlerdir. Bu çalışmaların bulguları pek çok sanayi ve ticari müesseseler tarafından değerlendirilmiş, insan zihninde fikirlerin yerleşmesi işleviyle tekrarların bu alanda da mühim olduğu gözlenmiştir. Bunun doğal bir sonucu olarak, insanların ticari mallara olan taleplerini artırma konusunda etkili olmak amacıyla, belirli düşünceleri tekrar tekrar arz edecek ticari reklamlara büyük paralar harcanması yoluna gidilmiştir. Böylece bir iletiyi aynen ya da farklı şekillerde birkaç defa yinelemekle, mesajın bireye ulaşma olasılığı artmış, onun dikkatinin iletiye odaklanması ve aynı şekilde iletinin daha iyi kodlanması ihtimali yükselmiştir.²⁶⁴

Yine ilan tahtalarındaki reklamların peş peşe sıralanmasında da bu mantık ve beklenti gözetilmiştir. Zira mesajı bir defa görececek kişinin onun tamamını bütünüyle hatırlaması beklenemez. Böyle olunca mesajı hatırlamayan kişide istenen tutum değişim sürecine giremeyecek, dolayısıyla istenen davranışı gerçekleştiremeyecektir. Aynı şekilde bir süpermarketin indirim kampanyasını ya da bir firmanın iş reklamını, bir araba satıcısının yılsonu indirim fırsatlarını sadece bir kez dinleyen tüketicinin bu reklamlara ve mesajlara talep göstermesi, tekrar edilen bir mesaja muhatap olan tüketicilerden çok daha az olacaktır.²⁶⁵ Bundan dolayı reklamlarda geniş bir izleyici kitlesini bir anda etkileyip, onları yeni üretilen bir ürünü satın alma ya da satımı yavaşlamış yahut da unutulmaya yüz

²⁶¹ Ferinde Kaya, “Reklam ve Pazarlama Stratejileri: Bir Reklamda Olması Gerekenler”, *Mecmua Uluslararası Sosyal Bilimler Enstitüsü* 3 (2018), 100.

²⁶² Arsev Bektaş, *Kamuoyu İletişim ve Demokrasi* (İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2000), 169.

²⁶³ Emre Kongar, *Toplumsal Değişme* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1972), 272.

²⁶⁴ Necati, *Kur'an ve Psikoloji*, 153.

²⁶⁵ Ayşegül Şen, *Kur'an-ı Kerim'de Tekrarlar, Yeminler ve Mesellerin İletişim Açısından Değerlendirilmesi* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 118.

tutmuş bir ürünü yeniden hatırlama gibi bir davranışa yöneltmede²⁶⁶ tekrar tekniğinin etkin bir role sahip olduğu söylenebilir. Yine reklamlarda bir ürünün hafızalarda kalıcılığını sağlamak için müzik kullanımı da bu sektörün olmazsa olmazı haline gelmiştir. Çünkü reklamlarda, müzik ile ikna gücünü artırmak hedeflenmektedir. Bunlar seçilirken, hafızada kalıcılığı ve tekrar tekrar söylenmesi amaçlanmaktadır. Bu da markanın akılda kalmasını sağlamaktadır.²⁶⁷

Günümüzde tekrar yönteminin özellikle propaganda alanında da kullanıldığı görülmektedir. Tekrar ve pekiştirme yöntemi, propagandanın vazgeçilmez unsurları arasında zikredilmiştir. Bu yönüme göre; hedef kitleyi etkilemek ve onda istenen yönde bir değişiklik meydana getirmek için sunulan mesajı bıkıp usanmadan tekrar etmek gereklidir. Bir anlamda, propagandanın etkin olması az sayıda düşünceyle sınırlanmasına ve bunların bıkıp usanmadan yinelenmesine bağlıdır. Böylece tekrarlar, sunulan konunun muhatabın zihnine yerleşmesi açısından önem arz ederek, konuların iyice anlaşılmasını, mesajın ise tam olarak zihinde kalmasını sağlayacaktır.²⁶⁸

Neticede tekrar yönteminin, iletişim biliminde gönderilen iletinin alıcının zihninde uzun süreli kalabilmesinde veya kalıcı olarak yerleşebilmesinde önemli bir işleve sahip olduğu anlaşılmaktadır.

2.4. Edebî Eserlerde Tekrarlar

İnsan inanan, düşünen bir varlık olmasının yanında estetik, zarafet, güzellik gibi duygulara sahip bir varlıktır. Bu açıdan insan; doğru, gerçek ve iyi kadar; güzelin de peşindedir. Nitekim “Allah güzeldir; güzeli sever.”,²⁶⁹ “Kur’an’ı seslerinizle güzelleştirin.”²⁷⁰ vb. hadis-i şerîfler de insanın tabiatında var olan bu duygunun ne kadar fitrî olduğuna ve bu yönünün en az dinî, ahlakî ve beşerî yönü kadar önemli olduğuna işaret etmektedir.²⁷¹ İnsanın güzele ve güzelliğe olan bu istidadı, onun ürettiği eserlerine de yansımıştır. Zira o güzele

²⁶⁶ Erden, “Televizyon Reklamlarında Türkçe: Önceden Belirlenmiş Bir Toplumsal Amaca Uygulanan Dile Örnek”, 178.

²⁶⁷ Kaya, “Reklam ve Pazarlama Stratejileri: Bir Reklamda Olması Gerekenler”, 107.

²⁶⁸ Bektaş, *Kamuoyu İletişim ve Demokrasi*, 175.

²⁶⁹ Müslim, “İman”, 147.

²⁷⁰ Buhârî, “Tevhid”, 52; Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî, *es-Sünen* (İstanbul: 1981), “Vitr”, 20.

²⁷¹ Murat Sülün, “Din, Sanat ve Estetik”, *Bütün Boyutlarıyla Din* (2016), 310.

tutkudur. Bundan dolayı birçok yazar, şâir bu edebî zevke ulaşabilmek dileğiyle eserlerinde çeşitli anlatım teknikleri kullanmışlardır. Zira bir mesajı en iyi şekilde ulaştırmanın yolu onu güzelleştirmekten geçer.²⁷² Çünkü kelimeleri ve cümleleri sıradan olan metinlerin mesaj iletiminde başarılı olduğu söylenemez. Ayrıca söz konusu metin ve lafızların muhatabı bıktırdığı ve insanlar üzerinde müspet bir etki meydana getirmediği de bilinen bir gerçektir. Bu sebeple edebî eserlerde temsiller, hikâyeler, tekrarlar, müjde ve uyarılar, sorular, vurgular ve şiir gibi çeşitli anlatım tarzlarıyla düşüncelerin daha aktif aktarımı sağlanmaktadır.²⁷³ Bundan dolayı roman, hatıra, şiir, hikâye ve düşünce yazıları gibi birçok edebî türde uyumu ve vurguyu sağlamak için tekrarlara yer verilmiştir.²⁷⁴

Edebî eserlerde tekrar (tekrîr) sanatının çeşitli gayeleri bulunmaktadır. Bunlardan biri, ifadeyi güçlendirmek ve pekiştirmektir. Tekrîr sanatında ifadeye açıklık getirmenin yanı sıra okuyanın ya da dinleyenin dikkatini çekme ve bu yolla sözün tesirini artırma gayesi de bulunmaktadır. Bu eserlerde tekrarlardan faydalanılmasının bir amacı da nazım veya nesirde uyumu sağlayabilmektir.²⁷⁵ Edebî eserlerde tekrîr sanatı, ağırlıklı olarak şiirlerde görülmektedir. Şiirde tekrîre, âhengi yakalamak ve anlama vurgu yapmak için başvurulmuştur.²⁷⁶ Bu üslûp, şiir türleri arasında divan şiirinde kullanıldığı gibi Cumhuriyet şiirinde de beğenilerek kullanılmıştır.²⁷⁷ Tekrîr sanatında yineleme eğer anlamı etkilemiyorsa buna “kesret-i tekrar” ya da “tekerrür” denilmiş ve yazı kusuru sayılmıştır. Kulağı rahatsız etmeyen ve mananın etkisini arttıran tekrîrlere ise “hüsn-i tekrar” denilmiştir. Yine tekrîr sanatı, soru anlamı taşıyan sözcüklerle yapılıyorsa buna istifham denilmiş, ünlemlerle yapılıyorsa nida adını almıştır.²⁷⁸

Edebî eserlerde geçen tekrîr sanatına şunlar örnek verilebilir:

Örnek:

²⁷² Sülün, “Din, Sanat ve Estetik”, 325.

²⁷³ İsa Kanik, “Kur’an’ın Edebî Anlatım Üslûbundaki Çeşitlilik”, *Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi* 6/1 (2018), 72.

²⁷⁴ Kanik, “Kur’an’ın Edebî Anlatım Üslûbundaki Çeşitlilik”, 73.

²⁷⁵ M. Ali Yekta Saraç, *Eski Türk Edebiyatına Giriş: Söz Sanatları* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2019), 54-55. Ayrıca bk. Ayşe Çevirici, *Tevfik Fikretin Şiirlerindeki Edebi Sanatlar* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 281.

²⁷⁶ Salih Tur, “Çağdaş Arap Şiirinde Tekrîr Sanatı”, *Ekev Dergisi* 33 (2007), 291.

²⁷⁷ Hasan Aktaş, *Modern Türk Şiirinde Edebi Sanatlar* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2002), 112-113.

²⁷⁸ Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1983), 452.

Nedir o hüsn-i ilahi cihan-ı bâlâda

Nedir o nakş-ı mübâhi sipihr-i mînâda

Nedir o nâmütenâhi letâfet eşyada

Recaizâde Ekrem

Şair, bu beytinde “nedir?” soru zamirini istifham manasında²⁷⁹ üç kez tekrar etmiştir.

Örnek:

Her zulmü, kahrı boğmağa bir parça kan yeter

Ey şark uyan yeter, ey şark uyan yeter

Ali Cânîp

Ali Cânîb, bu mısraında “ey” nidasını iki defa kullanarak tekrîr sanatını gerçekleştirmiştir.²⁸⁰

Örnek:

Nedir bu handeler bu işveler bu nâz u istiğnâ

Nedir bu cilveler bu işveler bu kâmet-i bâlâ

Bâkî

Divan şâiri Bâkî, sevgilinin tavırlarının ve halinin nedenini öğrenmek isterken “bu” işaret sıfatını altı defa tekrarlayarak tekrîr sanatı yapmıştır. Ayrıca şiirde “nedir?” soru zamiri de iki defa tekrarlanarak ayrı bir tekrîr sanatı yapılmıştır.²⁸¹

Örnek:

²⁷⁹ Numan Külekçi, *Açıklamalar ve Örneklerle Edebî Sanatlar* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2011), 163-164.

²⁸⁰ Külekçi, *Açıklamalar ve Örneklerle Edebî Sanatlar*, 164.

²⁸¹ Aktaş, *Modern Türk Şiirinde Edebi Sanatlar*, 112.

Kaldırımlar çilekeş yalnızların annesi;

Kaldırımlar içimde yaşamış bir insandır.

Kaldırımlar, duyulur ses kesilince sesi;

Kaldırımlar, içimde kıvrılan bir lisândır.

Necip Fazıl Kısakürek²⁸²

Necip Fazıl şiirinde “kaldırımlar” kelimesini tam dört defa yineleyerek tekrîr sanatı yapmasının yanında “kaldırımlar”ı ızdırap çekenlerin annesi ve içinde yaşayan bir insan olarak tasvir etmiştir.²⁸³

Örnek:

Akşam, yine akşam, yine akşam,

Bir sırma kemerdir suya baksam;

Üstümde semâ kavs-i mutalsam!

Akşam, yine akşam, yine akşam

Göllerde bu dem bir kamış olsam!

Ahmed Haşim

Ahmet Haşim bu şiirinde “akşam” kelimesini altı defa tekrar etmiştir. Çünkü onun hayatında “akşam”ın özel bir yeri vardır. Bu sebeple şiirlerinde “akşam” a sıkça yer vermiştir. Burada tekrar edilen “akşam” lafzı, onun geçmişine ve ruh hâline açılan küçük ama önemli bir kapıdır.²⁸⁴

Tekrîr sanatı, Türk edebiyatının dışında Batı edebiyatında da sıklıkla kullanılan bir anlatım tekniğidir. Özellikle Fransız şairlerin, şiirde uyumu elde etmek için çağdaş Arap şairleri üzerinde etkili olduğu ifade edilmiştir.²⁸⁵ Batı

²⁸² N. Fazıl Kısakürek, *Çile* (İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 2014), 157.

²⁸³ Aktaş, *Modern Türk Şiirinde Edebi Sanatlar*, 113.

²⁸⁴ Saraç, *Eski Türk Edebiyatına Giriş: Söz Sanatları*, 54-55.

²⁸⁵ Tur, “Çağdaş Arap Şiirinde Tekrîr Sanatı”, 296.

edebiyatında kullanılan tekrâr sanatına Fransız şair Paul Geraldıy'ın “*Expansions*” adlı şiiri örnek verilebilir:

Ah! Sizi seviyorum! Sizi seviyorum

Duyuyor musunuz? Ben size tutkunum

Her zaman aynı sözleri dillendiriyorum

Ben size tutkunum! Ben size tutkunum!

*Sizi seviyorum, Anlıyor musunuz?*²⁸⁶

Geraldıy'ı “*Expansions*” adlı şiirinde “Sizi seviyorum”, “Ben size tutkunum” sözlerini üçer kez tekrarlamıştır.

Netice olarak dilin ses ve mana zenginliğini ön plana çıkarmak gayesiyle bir anlatım tekniğı olarak kullanılan tekrâr sanatı, edebî eserlerde önemli bir yer teşkil etmektedir. Bu yöntemle şairler, eserlerinde vermek istedikleri mesajları iletmışler, iç dünyalarını dolduran duygu ve düşüncelerini değişik açılardan ortaya koyabilme imkânı ve kabiliyeti bulmuşlardır.²⁸⁷ Tekrâr sanatı, edebî eserlerde bazen nidâ ya da ünlem olarak bazen soru zamiri veya işaret sıfatı olarak bazen de istifhâm sanatı gibi farklı şekillerde kullanılmıştır. Bununla tekrâr sanatı, edebi eserlerde müzikal işlevinin yanı sıra manayı kolayca iletmede fonksiyonel bir görev de icra etmiştir. Bu doğrultuda edebî eserlerde tekrarın iki yararı olduğu söylenebilir. Bunlardan biri, verilmek istenilen düşünceyi aktarma ve tüm dikkatleri bu düşünce üzerine teksif etmeye katkı sağlamak, diğeri ise bir mısra veya kıtada musiki bir gereklilik olarak tekrarlanan kelimelerin kasideye ayrı bir ses güzelliğı ve bir uyum katmasıdır.²⁸⁸

2.5. Kitâb-ı Mukaddes'te Tekrarlar

Kitâb-ı Mukaddes, Hristiyanların dinî alanda otorite kabul ettikleri, Yahudilerin kutsal kitabını da kapsayan yazılar koleksiyonuna verdikleri isimdir.

²⁸⁶ Paul Geraldıy, *Toi et oi*, ed. Stock (Paris: y.y. 1946), 8. akt. Tur, “Çağdaş Arap Şiirinde Tekrâr Sanatı”, 296.

²⁸⁷ Tur, “Çağdaş Arap Şiirinde Tekrâr Sanatı”, 314.

²⁸⁸ Tur, “Çağdaş Arap Şiirinde Tekrâr Sanatı”, 298.

Batı dillerinde Kitâb-ı Mukaddes'in karşılığı Bible kelimesi olarak geçer.²⁸⁹ Kitâb-ı Mukaddes, Ahd-i Atîk ile Ahd-i Cedîd'i ifade etmektedir. Ahd-i Atîk hem Yahudi, hem de Hristiyanların kutsal kitabı olduğu halde Ahd-i Cedîd sadece Hristiyanlar tarafından kutsal kabul edilmektedir.²⁹⁰ Kitâb-ı Mukaddes'in ilk bölümünü Yahudi kutsal kitabı olan Ahd-i Atîk oluşturmaktadır. Kitâb-ı Mukaddes'in sadece Hristiyanlara ait olup Yahudilerce kabul edilmeyen ikinci bölümünü ise Ahd-i Cedîd oluşturmaktadır.²⁹¹

Ahd-i Cedîd'i teşkil eden kitapların sayısı, Trent Konsili'nde tespit edilip kesinleşen şekliyle yirmi yedidir. Bu kitaplar İnciller, Resullerin İşleri, Pavlus'un Mektupları, Genel Mektuplar ve Yuhanna'nın Vahyi'nden oluşmaktadır.²⁹² Hz. İsa Ârâmîce konuştuğu halde, başta İnciller olmak üzere, Ahd-i Cedîd kitaplarının hepsi Grekçe'dir. Sadece Matta İncili'nin Ârâmîce olduğu, fakat onun orijinal nüshasının kaybolduğu söylenmektedir.²⁹³

Bâbil Talmudu'nda Ahd-i Atîk ise; Torah (Tevrat) bölümü, Neviîm (Peygamberler) bölümü, Ketuvîm (Kitaplar) bölümü olmak üzere toplam yirmi dört kitap kabul edilmiştir. Katolikler ise Ahd-i Atîk'i; Tarihî Kitaplar, Tâlimî Kitaplar ve Peygamberler şeklinde üç ana bölüme ayırmaktadırlar. Ahd-i Atîk'in dili ise İbrânîce yazılmıştır. Ancak Ezra, 4/8-6/18; 7/12-26; Daniel, 2/46-7/28; Yeremya, 10/11 ve ayrıca Tekvîn, 31/47'de geçen iki kelimenin Ârâmîce olduğu belirtilmiştir.²⁹⁴

Dini metinler, muhatap üzerindeki etkilerini, büyük ölçüde üslûp öğeleri ile şiirsel ya da anlatısal nitelikli dilsel formlar çerçevesinde icra ederler.²⁹⁵ Bu sebeple, dini metinlerde çeşitli anlatım biçimlerinin bulunması doğaldır. Bu durum, Kitâb-ı Mukaddes için de geçerlidir. Kitâb-ı Mukaddes incelendiğinde

²⁸⁹ Ömer Faruk Harman, "Kitab-ı Mukaddes", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/75-76.

²⁹⁰ Hikmet Tanyu, "Ahd-i Atîk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/501-507.

²⁹¹ Harman, "Kitab-ı Mukaddes", 26/75-76.

²⁹² Tanyu, "Ahd-i Atîk", 501-507.

²⁹³ Tanyu, "Ahd-i Atîk", 501-507.

²⁹⁴ Harman, "Kitab-ı Mukaddes", 1/494-501.

²⁹⁵ Nasr Hamid Ebu Zeyd, *İlahi Hitabın Tabiatı, Metin Anlayışımız ve Kur'an İlimleri Üzerine*, çev. Mehmet Emin Maşalı (Ankara: Kitabiyat Yayınları, 2001), 10-11.

içerisinde darb-ı meseller,²⁹⁶ özdeyişler,²⁹⁷ antropomorfik²⁹⁸ vb. bazı alegorik (bir düşüncenin sembollerle ifade edilmesi) ve metaforik (bir şeyi benzetme yoluyla anlatma) anlatımların olduğu görülmektedir.

Kitâb-ı Mukaddes'te yer alan anlatım üslûplarından biri de tekrarlardır. Kitâb-ı Mukaddes'te, bir manayı pekiştirmek ve te'kit etmek, bir konunun veya olayın önemini vurgulamak için tekrarlara sıkça başvurulmuştur. Kitâb-ı Mukaddes'te geçen tekrarlara şunlar örnek gösterilebilir:

*“Tarlanda ekinimi biçtiğin ve tarlada bir demet unuttuğun zaman, onu almak için dönmeyeceksin; ellerinin her işinde, Allah'ın RAB seni mübarek kılsın diye garibin, öksüzün ve dul kadının olacaktır. Ağaçlarını dövüp zeytin topladığın zaman, ortaklarını devşirmek için dönmeyeceksin; garibin, öksüzün ve dul kadının olacaktır. Bağını bozduğun zaman artakalanı devşirmek için dönmeyeceksin; garibin, öksüzün ve dul kadının olacaktır.”*²⁹⁹

Tevrat'ın Tesniye bölümünde geçen bu ifadeler üç kez tekrarlanmıştır. Yine aynı ifade de “...garibin, öksüzün ve dul kadının olacaktır.” cümlesi üç defa tekrar edilmiştir.

İncillerde geçen tekrarlara ise şunlar örnek verilebilir:

“Dört canlıdan her birinin altı kanadı vardı; etrafında ve etrafı gözlerle kaplıydı. Gündüz ve gece hiç durmadıklarını söyleyerek:

Kutsal, kutsal, kutsal,

Yüce Tanrım, Yüce,

²⁹⁶ Mesela, Yeni Ahitte, “koyunlar ve keçiler” meseline konu olacak şekilde iyiler çobanın sürüden seçip sağına aldığı koyunlara, kötüler ise çobanın soluna aldığı keçilere benzetilmektedir. Bk. Matta 25/31-46.

²⁹⁷ Mesela Eski Ahitte, “Başkasına pusu kuran kendi kurduğu pusuya düşer. Yalnız kendi canıdır tuzığa düşürdüğü” ifadesi “Kişi, kazdığı kuyuya kendi düşer.” özdeyişiyle örtüşmektedir. Bk. Süleyman'ın Meselleri 1/18.

²⁹⁸ Mesela Tevratta geçen şu pasaj antropomorfik anlatıma örnek gösterilebilir: “Ve Rab Allah Adam'a seslenip ona dedi: ”Neredesin?” Ve o dedi: ”Senin sesini bahçede işittim ve korktum.” Bk. Tekvin 3/9-10.

²⁹⁹ Tesniye, 24/19-21.

Kim, kim ve kim geliyor?”³⁰⁰ Vahiy bölümünde geçen “kutsal” kelimesi ile “kim?” soru edatı üç kez tekrarlamıştır.

Matta, Markos ve Luka incillerinde Hz. İsa’nın “İsa bir cüzamlıyı iyileştiriyor” bölümünde, “Ya Rab, istersen beni temiz kılabilirsin”, “İsterim, temiz ol!”, “Sakin kimseye bir şey söyleme!”, “Git, kâhine görün ve cüzamdan temizlendiğini herkese kanıtlamak için Musa’nın buyurduğu sunuyu sun.”³⁰¹ sözleri de bazı ifade farklılıkları dışında üç yerde aynen tekrarlanmıştır.

Zebur’da geçen tekrarlara ise şunlar örnek olarak verilebilir:

42. Mezmur’da: “Neden üzgünsün, ey gönlüm,

Neden içim huzursuz?

Tanrı’ya umut bağla, Çünkü

O’na yine övgüler sunacağım;

O benim kurtarıcım ve Tanrı’mdır”³⁰² ifadesi, iki kere aynı şekilde tekrarlanmıştır. Ayrıca bu metinde geçen “neden?” soru zarfı da iki defa yinelenmiştir.

107. Mezmur’da ise “O zaman sıkıntı içinde RAB’be yakardılar”³⁰³ ve “Şükretsiner RAB ‘be sevgisi için”³⁰⁴ ayetleri dört defa aynı cümle kalıbıyla tekrarlanmıştır.

103 ve 104. Mezmur’da: “RAB’be övgüler sun, ey gönlüm!”³⁰⁵ ayeti toplam dört defa tekrarlanmaktadır.

Yirmi altı ayetten oluşan 136. Mezmur’da: “Çünkü inayeti ebedidir” ifadesi ise her ayetin sonunda yer alacak şekilde 26 defa tekrarlanmıştır.³⁰⁶

³⁰⁰ Vahiy 4/8.

³⁰¹ Matta 8/1-4; Markos 1/40-45; Luka 5/12-16.

³⁰² Mezmurlar, 42/5-11; 43/5.

³⁰³ Mezmurlar, 107/6-13-19-28.

³⁰⁴ Mezmurlar, 107/8-15-21-31.

³⁰⁵ Mezmurlar, 103/1-22; 104/1-35.

³⁰⁶ Mezmurlar, 136/1-26.

Yine Mezmurlar'ın 146, 147, 148, 149.cu bölümlerinin her birinde “RAB'be övgüler sunun!” ifadeleri iki kez tekrarlanmıştır. 150. Mezmur'da ise “Övgüler sunun O'na” ifadesi üç kez, “O'na övgüler sunun!” ifadesi ise altı kez ardı ardına tekrarlanmıştır.

Sonuç itibariyle Kitab-ı Mukaddes'te bazen kelime bazen cümle bazen de pasaj tekrarları yapılmıştır. Bu kelime veya cümlelerin geçtikleri yerlerde zaman zaman bazı fazlalık ve noksanlıklar ile tekrar edildiği de olmuştur. Hz. İsa'nın hayat hikâyesinin anlatıldığı İnciller'de ve Zebur'da da benzer durum söz konusudur. Ancak İnciller'de tekrarlanan kısımlarda bazı çelişkili ifadelerin olduğu görülmüştür.

2.6. Hadislerde Tekrarlar

İnsanlık tarihi kadar eski olan peygamberlik kurumu, Allah'ın, kulları ile arasındaki iletişimin temel esaslarından birini oluşturmaktadır. Ayrıca insanın eğitilmesinde önemli bir konuma da sahiptir. Çünkü insan, fitraten başkalarının yardımına muhtaç bir şekilde yaratılmıştır. İnsan, doğuştan bazı özellik ve yeteneklerle dünyaya gelse de nihayetinde onu bir forma sokacak olan eğitim ve öğretimdir. Bu durum, insanın, yaratıcısına karşı sorumluluklarını bilme ve bunları hayata geçirme gibi hususlarda daha belirgin bir hal alır. İşte insanın bu ihtiyacına cevap verebilmek ancak bir öğretmen ve kılavuzun varlığıyla mümkün olabilmektedir.³⁰⁷ Bu açıdan insanoğlunun karşılaşılabileceği problemleri çözüme kavuşturmada seçilmiş en yetkin ve mükemmel kişiler peygamberlerdir.³⁰⁸ Mevlana, peygamberlerin bu fonksiyonunu “*Mesnevî*” adlı eserinde güzel bir benzetmeyle şöyle anlatır:

*“Peygamberlerden başka kim kurtarabilir halkı efsun sandığından? İnsan, tutsak olduğu bu sandıktan kurtulup hürriyetine kavuşmayı kölelik prangasının ayağından sökülüp atılmasını, âzâd edilmeyi istiyorsa, vazifeleri insanları eğiterek hakka ulaştırmak olan peygamberlerin davetine icabet etmek zorundadır.”*³⁰⁹

³⁰⁷ Ebu Nasr Muhammed Fârâbî, *es-Siyasetü'l-Medeniyye*, trc. Mehmet Aydın vd. (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2017), 43.

³⁰⁸ Güler, “Hz. Peygamber'in (s.a.s) Eğitim Öğretim Modelinde Belli Başlı İlke Ve Metotlar”, 116.

³⁰⁹ Mevlana Celâleddin Rûmî, *Mesnevi*, trc. Veled İzbulak (İstanbul: MEB Yayınları, 2001), 6/677.

Kur'an-ı Kerîm, Hz. Peygamber'i bize eğitimci özellikleriyle tanıtmış ve en önemli vazifesinin tebliğ olduğunu bildirmiştir. Bizzat Hz. Peygamber de kendi diliyle bir muallim³¹⁰ olarak gönderildiğini ifade etmiştir.³¹¹ Hz. Peygamber'in, tebliğinde muhataplarına bir fikri kabul ettirebilmek, bir düşüncenin zihinlerde iyice yer edinmesini sağlayabilmek, dinleyenin dikkatini toplayarak söylenenlere gereken önemi vermesini temin etmek için sık sık tekrar metoduna başvurduğunu görmekteyiz. Nitekim bu konu ile ilgili hadislerle bakıldığında Hz. Peygamber'in, anlamın muhatabın zihnine daha iyi yerleşmesi için bazı lafızları, kelimeleri, cümleleri bazen iki defa bazen de üç defa tekrarladığı görülmektedir. Bu konuda hadis kaynaklarında çokça örneğe rastlamak mümkündür.³¹² Mesela Enes b. Malik'ten şöyle bir rivayet nakledilir: "Allah'ın elçisi bir cümle söylediği zaman, anlaşılınca kadar onu bazen üç defa tekrar ederdi..."³¹³ Bu hadiste Hz. Enes (r.a), Hz. Peygamber'in bir cümle veya söz söylediği zaman üç defa tekrar ettiğini haber vermektedir.

Hadislerde tekrar metodunu Hz. Peygamber'in yanında ashabın da kullandığı anlaşılmaktadır. Mesela Ebu Saîd el-Hudrî'den gelen bir rivayette o şöyle demektedir: "Peygamber'den hadis dinlemek için yaklaşık on kişi etrafında oturur ve dinlerdik. Dinlediklerimizi içimizden ancak iki kişi aynen tekrar ederdi; Fakat hepimiz tekrarladığımız zaman manalarda hiç fark olmazdı."³¹⁴ Bu rivayet, sahabe arasında da öğrenilen bilgilerin hafızada kalıcı hale gelmesi için tekrar metoduna başvurduklarını göstermektedir.

Hadislerde Hz. Peygamber'in, tekrar metodunu çeşitli gaye ve hedeflere yönelik olarak kullandığını görmekteyiz. Bunları şöyle sıralamak mümkündür:

Hz. Peygamber, bazen anlattığı şeyin önemini göstermek için sözünü tekrar etmiştir.³¹⁵ Mesela Abdurrahman b. Ebû Bekre, babasının (Ebû Bekre'nin) şöyle anlattığını nakleder: "Resûlullah (sav), "Size büyük günahların en büyüğünü

³¹⁰ Müslim, "Talak", 4.

³¹¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned* (İstanbul, 1982), 3/328.

³¹² Erdoğan Baş, *Kur'an'ın Üslûbu ve Tekrarlar* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2003), 35.

³¹³ Buhârî, "İlim", 1/34. Mesela Buhârî, tekrarlarla ilgili olan hadis-i şerifleri, kitabında "İyice Anlaşılsın Diye Sözü Üç Kez Tekrar Eden Kimse" adlı bölüm başlığıyla toplamıştır. Bk. Abdulfettah Ebu Gudde, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed ve Öğretim Metodları*, çev. Enbiya Yıldırım (Ankara: Ayrıntı Basımevi, 2020), 131.

³¹⁴ Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye* (Medine: el-Mektebetu'l-İlmiyye, t.y.), 240.

³¹⁵ Ebu Gudde, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed ve Öğretim Metodları*, 134-135.

söyleyeyim mi?” diye üç kez sordu. Bunun üzerine biz, “Evet, ey Allah’ın Resulü” diye cevap verdik. Bunun üzerine “Allah’a ortak koşmak ve anne babaya isyan etmek ve eziyet etmektir.” buyurdu. Yaslanıyorken oturdu ve şöyle devam etti: “İyi dinleyin, bir de yalan şahitlik, yalan yere şahitlik yapmaktır.” Hz. Peygamber bu sözü durmadan söylüyordu. Sonunda, “Susmayacaklar mı?” dedim.”³¹⁶ Abdulfettah Ebû Gudde bu hadisi yorumlarken Hz. Peygamber’in sözünü tekrar etmesini ve oturuşunu değiştirmesinin tek amacının, sakındırmış olduğu şeyin yani yalan şahitliğin tehlikesine işaret etmek olduğunu belirtmiştir.”³¹⁷ Bu rivayette Hz. Peygamber, söylediği veya uyardığı hususun önemini veya tehlikesini göstermek için tekrar yapmıştır.

Bu konuyla ilgili başka bir örnek anneye saygı ve hürmet gösterilmesi ile ilgilidir. Ebû Hüreyre (r.a)’den şöyle bir rivayet nakledilir: Bir adam Allah Resulüne (s.a.v) gelerek, “Ey Allah’ın Resulü, kendisine güzel davranıp yakınlık göstermemi en çok hak eden kimdir?” diye sorar. Bunun üzerine Hz. Peygamber, “Annen” cevabını verir. Adam tekrar “Sonra kimdir?” diye sorunca Hz. Peygamber yine, “Annen” diye buyurur. Adam, “Sonra kimdir?” diye yeniden sorunca Peygamber Efendimiz, “Annen” cevabını verir. Bunun üzerine adam, “Sonra kimdir?” dedi. Hz. Peygamber, “Sonra babandır” diye buyurmuştur.³¹⁸ Görüldüğü üzere hadiste Hz. Peygamber, annenin kıymetini, yüceliğini vurgulamak için adamın sorduğu soruya üç kez “Annen” diyerek cevap vermiştir.

Bu hususla ilgili diğer bir örnek de Mescid-i Nebevî’ye gelerek Hz. Peygamber’e kıyamet ile ilgili soru soran kişidir. Asr-ı saadette bir adam telaşlı bir şekilde Mescid-i Nebevî’ye girerek gür sesiyle Peygamberimize “Ey Allah’ın Resulü, kıyamet ne zaman kopacak?” diye sorar. Bunun üzerine Ashâb-ı kirâm, ona susmasını işaret ettiyse de o, aynı soruyu sesini alçaltmadan üç defa tekrarladı. Resûl-i Ekrem (s.a.s), önce namazı kıldırdı, sonra da “Kıyametin ne zaman kopacağını soran kişi nerede?” diye sordu. Adam, “Benim, Yâ Resûlallah.” diye cevap verdi. Peygamberimiz, “Peki sen kıyamet için ne hazırladın?” buyurdu. Soruyu soran kişi bu defa “Benim çok fazla amelim yok. Fakat ben, Allah ve Resulünü gerçekten çok seviyorum” deyince, Peygamberimiz (s.a.s)

³¹⁶ Buhârî, “Edeb”, 6.

³¹⁷ Ebu Gudde, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed ve Öğretim Metodları*, 136.

³¹⁸ Buhârî, “Edeb”, 2.

şöyle buyurdu: “Kişi sevdiğiyle beraberdir, sen de sevdiğinle beraber olacaksın.”³¹⁹ Hadiste kıyamet ile ilgili Hz. Peygambere soru yönelten kişi, “Ey Allah’ın Resulü, kıyamet ne zaman kopacak?” sorusunu üç kez tekrar etmiştir. Hz. Peygamber de namazını bitirdikten sonra sorulan bu soruya cevap vermiştir.

Hadislerde tekrar metodu, bazen de dinleyenin dikkatini çekmek için cevabı erteleyerek tekrar seslenme şeklinde gerçekleşmiştir. Hz. Peygamber, bu durumda bazı zamanlarda cevabı ertelemiş, sonra muhatabına tekrar seslenmiştir.³²⁰

Mesela Muaz b. Cebel bununla ilgili şöyle bir hadis rivayet eder: Hz. Peygamber’in arkasıydım. Aramızda devenin semerinin arka çıkıntısından başka bir şey yoktu. Rasulullah: “Ey Muaz!” buyurdu. Ben “Buyrun Ya Rasulullah! Sizin emrinize koşmak benim için mutluluk” dedim. Sonra biraz gitti ve (tekrar) “Ey Muaz!” diye seslendi. Muaz, aynı şeyi söyledi. Sonra Hz. Peygamber üçüncü kez “Ey Muaz!” diye seslendi. Muaz, aynı şeyi söyledi. Bunun üzerine Hz. Peygamber: “Allah’ın kulları üzerindeki hakkı nedir biliyor musun?” buyurdu. Ben “Allah ve Rasulu daha iyi bilir” dedim. “Allah’ın kulları üzerindeki hakkı O’na ibadet etmeleri ve kendisine hiçbir şeyi ortak koşmamalarıdır” buyurdu. Sonra bir müddet gitti. Ardından “Ey Muaz!” diye seslendi. Muaz aynı şeyleri söyledi. Bunu yaptıkları takdirde kulların Allah üzerindeki hakkı nedir biliyor musun? diye sordu. Ben “Allah ve Rasulu daha iyi bilir” dedim. O da “Kulların Allah üzerindeki hakkı, onlara azap etmemesidir” buyurdu.³²¹ Zikredilen hadiste Hz. Peygamber’in “Allah’ın kulları üzerindeki hakkı nedir biliyor musun?” sorusunu iki defa, Muaz b. Cebel’in ise “Allah ve Rasulu daha iyi bilir” cevabını iki kez tekrarladığı görülmektedir. Bu hadiste Hz. Peygamber’in sorusundaki tekrarı, muhatabın dikkatini toparlaması, kendisini anlatacağı şeye teksif etmesi, iyice anlayıp zihnine yerleştirmesi için yaptığı belirtilmiştir.³²² Hadislerde bazen de Hz. Peygamber’in, dinleyenin iyice anlayıp bellemesini sağlamak amacıyla sözünü tekrar ettiği görülür.³²³

³¹⁹ Tirmizî, “Zühd”, 50.

³²⁰ Ebu Gudde, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed ve Öğretim Metodları*, 136.

³²¹ Buhârî, “Kitabu’l Cihad”, 6/44.

³²² Ebu Gudde, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed ve Öğretim Metodları*, 136-137.

³²³ Ebu Gudde, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed ve Öğretim Metodları*, 133-134.

Netice olarak hadislerdeki verilerden hareketle Hz. Peygamber'in, bir konu veya husus hakkında muhatabı sakındırmak, uyarmak, müjdelemek, dikkat çekmek, teşvik etmek, öğretmek, merak uyandırmak gibi çeşitli sebeplerden dolayı tekrar metoduna başvurduğunu söyleyebiliriz.

2.7. Arap Dili ve Edebiyatında Tekrarlar

Sözlükte tekrar kelimesi “rücû etmek, yinelemek” manasına gelen “k-r-r” kökünden türemiş bir kelime olup hem “kerre” hem de “kerrere” filinin masdarı olarak gelir.³²⁴ Yine bu kelime “bir şeyi diğerinden sonra birkaç kez yapmak,³²⁵ aynı kelimenin veya aynı düşüncenin, belli bir davranışın; tesadüfi olarak veya kendiliğinden ya da kasıtlı olarak yeniden söylenmesi veya yapılması”³²⁶ gibi manalara da gelmektedir.

İstılahta ise tekrar; “anlamı kuvvetlendirmek veya pekiştirmek, anlatılmak istenen şeyi; etkili, sürekli, değişik, ilgi çekici bir biçimde kılmak için seslerin, bir takım hecelerin, kelimelerin aynen veya değişiklikler içinde sıralanması” şeklinde tarif edilmiştir.³²⁷ Bazı dil bilginleri tekrar kelimesinin “sözün etkisini güçlendirmek maksadıyla, heyecanın ve anlamın üzerinde yoğunlaştığı, kelime veya söz öbeklerini yan yana tekrarlama”³²⁸ manasına gelen “tekrîr” ile aynı anlama geldiğini de söylemişlerdir.³²⁹ Türkçe de ise tekrar kelimesi, “aynı işin, olayın, hareketin yeniden ortaya çıkması, bir konuşma veya yazıda aynı düşünceyi, kelimeyi birçok defa yineleme”³³⁰ anlamında kullanılmıştır.

Arap dil bilginleri tekrarın, Cahiliye Arapları arasında bilinen ve kullanılan bir anlatım üslûbu olduğunu belirtmişlerdir. Nitekim Arap dilcisi Ferra (ö. 207/822); “Arapların konuşma esnasında söylenen bir kelimeyi, muhatabı korkutmak, uyarmak veya yanılmasını önlemek amacıyla tekrar ettiklerini” ifade

³²⁴ İbn Manzûr, “krr”, 5/135; Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Daru'l-Fikr, 1988), 3/8.

³²⁵ Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerif el-Cürcânî, “tekrar”, *et-Ta'rifât* (Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1985), 68.

³²⁶ Paul Foulquie, *Pedagoji Sözlüğü*, çev. Cenap Karakaya (İstanbul: Sosyal Yayınları, 1994), 494.

³²⁷ Hamza Zülfikar vd., *Türk Ansiklopedisi* (Ankara: MEB Yayınları, 1946-84), 31/50.

³²⁸ Zülfikar vd., *Türk Ansiklopedisi*, 31/50.

³²⁹ Ali b. Muhammed et-Tehânevî, *Keşşâfu istilâhâtî'l-fünûn* (Beyrut: 1998), 4/11.

³³⁰ *Türk Dil Kurumu Sözlüğü*, “Tekrar” (Erişim 10 Haziran 2022).

etmiştir.³³¹ Ebu Ubeyde ise (ö.210/825) “Tekrarın Cahiliye Araplarının dillerinde var olduğunu ve te’kit amacıyla kullanıldığını” söylemiştir.³³² Zerkeşî (ö.794/1392) ise “Araplar, günlük konuşma dillerinde kapalı bir hususu açıklamak, vurgu yapmak veya daha etkili bir şekilde dile getirmek istediklerinde, sözlerini te’kit maksadıyla tekrar ederlerdi. Böylece tekrar edilen ifade, âdetâ yemin sözüyle eşdeğer bir anlam ve önem kazanırdı.”³³³ demiştir.

Cahiliye Araplarının, tekrar üslûbunu gündelik dilde kullanımları yanında edebiyatlarında da kullandıklarına şahit olmaktayız. Arap edebiyatında bu üslûbun sıkça kullanıldığı yerlerden birisi şiirdir. Bilindiği üzere şiir, Araplar için önemli bir etkileşim aracıdır. Şiir, Arap insanının savaşlarını, âdetlerini, iyi ve kötü huylarını,³³⁴ fikir ve düşünce dünyasını yansıtmaları açısından önemlidir.³³⁵ Araplar, belli aralıklarla düzenlenen panayır ve fuarlara büyük önem verirlerdi. Bu tür organizasyonlar, ticari fuar niteliği yanında edebî ve fikrî etkinliklerin gerçekleştiği mekânlardı. Ünlü şâir ve edipler bu tür etkinliklerde halka önemli ve etkili şiir ve hitabetlerini sunmaktaydı.³³⁶ Şâirler ve hatipler sözlerinin etkisini artırmak için sıkça tekrarlara başvurmaktaydı. Mesela, Muallaka şâirlerinden biri olan Züheyr b. Ebû Sülma, Kâbe’nin duvarına asılan şiirinin 49-58. beyitlerinde “kim?” sorusunu on beş kez tekrarlamıştır.³³⁷ Züheyr’in bu kelimeyi aynı beyitte iki defa tekrar ettiği de olmuştur.³³⁸

Cahiliye Arap şairleri, tekrarı musiki bir unsur olarak değil, daha çok okuyucunun duygu, düşünce ve hayallerini belli bir noktada teksif etmek, övülen kişinin ne kadar cömert olduğunu tebarüz ettirmek, acısını, hüznünü ve sevgisinin büyüklüğünü, bir konudaki kararlılığını açıklamak amacıyla kullanmıştır.³³⁹ Bundan dolayı, o dönemin Arapları tarafından okunan şiirlerdeki tekrarlar bir

³³¹ Ebû Zekeriyâ Yahya b. Ziyad el-Ferra, *Meâni-l-Kur’an* (Beyrut: A’lemü’l-Kütüb, 1983), 3/287.

³³² Ebû Ubeyde Ma’mer b. el-Müsennâ et-Teymî, *Mecâzü’l-Kur’an*, nşr. M. Fuad Sezgin (Kahire: t.y.), 1/12, 19.

³³³ ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*, 3/9.

³³⁴ İbrahim Sarıçam, *Hız Muhammed ve Evrensel Mesajı* (Ankara: DİB Yayınları, 2014), 43.

³³⁵ Ahmet Emin, *Fecru’l-İslam*, çev. Ahmet Serdaroğlu (Ankara: Kılıç Kitabevi, 1976), 98-102.

³³⁶ Muhammed Hamîdullah, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: İrfan Yayınevi, 1980), 823.

³³⁷ Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ahmed Zevzenî, *Şerhu’l-Mu’allakâti’s-seb’a*, nşr. Muhammed Abdulkadir Ahmed (Kahire: y.y. 1987), 240, 244 akt. Baş, *Kur’an’ın Üslubu ve Tekrarlar*, 33.

³³⁸ Baş, *Kur’an’ın Üslubu ve Tekrarlar*, 32.

³³⁹ Tur, “Çağdaş Arap Şiirinde Tekrîr Sanatı”, 293-294.

kusur olarak görülmemiş, her birinin şiire bir güzellik katma, anlamı kuvvetlendirme, duyguyu geçirme gibi amaçlara ma'tuf olduğu belirtilmiştir.³⁴⁰

Arap edebiyatında tekrar üslubunun kullanıldığı alanlardan birisi de nesirdir. Bu kelime sözlükte, “dağıtmak, saçmak, sözü çoğaltmak” anlamında masdardır. Ayrıca “nazım dışında düzenlenmiş söz” anlamında bir isim olarak da geçer.³⁴¹ Diğer bir deyişle nesir kelimesi, “şiirin dışında kalan söz dizimi kurallarına uygun anlatım biçimi” olarak tanımlanmıştır.³⁴² Nesir türünde secili anlatım esas alınarak bazı söz ve ses grupları belli aralıklarla tekrar edilmiş ve böylece metne ritmik bir akışkanlık kazandırılmıştır.³⁴³ Mesela Kus b. Saide'nin meşhur hutbesindeki şu sözleri nesirdeki tekrarlara güzel bir örnek teşkil eder. Kus b. Saide, *”Şüphesiz sema da haber var, şüphesiz yerde ibret var...”* şeklindeki konuşmasında “inne” edatını iki defa tekrarlamıştır. Başka bir örnek ise Ebu Tâlib'in, Hz. Peygamber'in Hz. Hatice ile evlendiği esnada gerçekleştirdiği konuşmasıdır: *“Allah'a hamd olsun ki bizi İbrahim soyundan ve İsmail neslinden kıldı, Haram beldeyi, Mekke'yi ve haccedilen beyt'i (kabeyi), bize bahşetti ve bizi insanlara hâkim kıldı.”* Hz. Peygamber'in amcası Ebu Tâlib bu konuşmasında “ceale”³⁴⁴ fiilini üç kez tekrarlamıştır. Ancak şunu belirtmek gerekir ki, Arap edebiyatında, şiirdeki gibi lafız tekrarlarını nesirde bulmak mümkün değildir. Bu itibarla nesirde, aynı edatın veya kelimenin tekrarına rastlansa da, şiirde uygulanan tekrarlar gibi geniş çaplı ve yaygın bir kullanımı olmamıştır.³⁴⁵

2.8. Kur'an'ı Kerîm'de Tekrarlar

Tekrar kelimesi, Kur'an'da “herhangi bir şey üzerine bizzat veya fiil ile saldırmak” anlamına gelen كر sözcüğünden türemiştir. كر kelimesi aslında bir mastardır. Fakat daha sonra bu kelime isim olarak kullanılmaya başlanmıştır.³⁴⁶ Kur'an'ı Kerîm'de bu kelimenin kullanımına bakıldığında كره formunda beş ayette³⁴⁷ geçtiğine şahit olmaktadır. Bu kelimenin tesniyesi olan كرتين ise sadece

³⁴⁰ Baş, *Kur'an'ın Üslubu ve Tekrarlar*, 32.

³⁴¹ İsmail Durmuş, “Nesir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/6-8.

³⁴² Durmuş, “Nesir”, 33/6-8.

³⁴³ Tur, “Çağdaş Arap Şiirinde Tekrîr Sanatı”, 292-293.

³⁴⁴ Ali Özek, *Arapça Edebî Metinler* (İstanbul: Özek Yayınevi, 1972), 72.

³⁴⁵ Baş, *Kur'an'ın Üslubu ve Tekrarlar*, 33.

³⁴⁶ Isfahânî, “kr”, 552.

³⁴⁷ el-Bakara 2/167; eş-Şuarâ 26/102; ez- Zümer 39/58; en-Nâziât 79/12.

Mülk suresinde bir yerde zikredilmektedir. Bu kelimenin تكرر formatında kullanımı ise Kur'an'ı Kerim'de yoktur.³⁴⁸ Bir terkip olarak Tekrârü'l-Kur'ân ifadesi ise; “Kur'an'daki bir kelimenin yahut ayetin bir bölümünün ya da bir ayetin tamamının tekrar edilmesi” anlamına gelmektedir.³⁴⁹

Tekrarlar, Kur'an'da çokca kullanılan anlatım tarzlarından biridir. Bu anlatım tarzı, Kur'an'da bir harfin tekrarı,³⁵⁰ zamirlerin tekrarı,³⁵¹ kelimelerin tekrarı³⁵² cümlelerin tekrarı³⁵³ ve manaların tekrarı şeklinde geçmektedir. Kur'an'da bu metodun kullanılmasının bazı hikmetleri vardır. Bunlardan bazıları şöyledir:

1-Bir konuyu tekit (pekiştirme) etme,³⁵⁴

2-Tebşir (müjdeleme),³⁵⁵

3-Teşvik etme,³⁵⁶

4-Uyarı ve Muhatabı korkutma,³⁵⁷

5-Teşeffî (kâfirden öç almakla sevindirme),³⁵⁸

6-Öğüt verme,³⁵⁹

7-İrşad ve ikna etme,³⁶⁰

8-Bir şeyin değerini yüceltme,³⁶¹

³⁴⁸ Ali Erbaş, *Kur'an'da Tekrarlar ve Hikmetleri* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 12-13.

³⁴⁹ Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2009), 52.

³⁵⁰ el-Cum'a 62/1; el-Kasas 28/19.

³⁵¹ el-Hucurât 49/15; el-Âl-i İmrân 3/62; el-Mü'min 40/21; eş-Şuarâ 26/78; en-Necm 53/43, 44, 48, 49.

³⁵² el-Kamer 54/9; el-Fâtiha 1/4; el-Kâria 101/1, 2, 3; el-Fecr 89/21, 22; el-Mü'minûn 23/36; et-Târık 86/17; er-Ra'd 13/5.

³⁵³ Rahmân suresinde “O halde, Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlayabilirsiniz?” ayeti 31 defa; Kamer suresinde “Andolsun ki onu bir ibret olarak bıraktık, ibret alan yok mudur?” ayeti 4 defa; Mürselât suresinde ise “O gün (Peygamber'i ve ahireti) yalan sayanların vay haline!” ayeti 10 defa; Şuarâ suresinde ise “Buna karşı sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim ecrimi verecek olan, ancak âlemlerin Rabbidir.” ayeti 5 defa tekrarlanmıştır.

³⁵⁴ en-Nebe' 78/4-5.

³⁵⁵ el-Burûc 85/11.

³⁵⁶ el-En'âm 6/46, 65.

³⁵⁷ et-Tâhâ 20/113.

³⁵⁸ es-Sâffât 37/174, 175, 178, 179.

³⁵⁹ el-Kamer 54/16, 21, 30, 39, 17, 22, 31, 40.

³⁶⁰ eş-Şuarâ 26/9, 68, 104, 122, 140, 159, 175, 191.

9-Daha önce söylenen bir sözün unutulma riskini ortadan kaldırma,³⁶²

10-Kıraatte kolaylık sağlama,

11-Fasılalara uygunluk sağlama gibi çeşitli amaç ve yararlarının olduğunu belirtmişlerdir.³⁶³

Bazı İslam âlimleri Kur'an'daki tekrarları, i'câzu'l-Kur'an'ın kısımları arasında saymışlardır. Bu âlimler, tekrarlar ile Kur'an'ın mucize oluşunu ispatlamaya çalışmışlardır. Mesela Zerkeşî, Kur'an'ın i'câzına delil olarak sunduğu tekrarlar ile ilgili şunları söylemiştir:

”Bilindiği gibi Kur'an Arapça olarak nazil olmuştur. Onun, Hz. Peygambere indiği dönemde tekrar metodu Araplar arasında kullanılmaktaydı. Bu sebeple, Allah Teâlâ'nın, insanların kendi aralarında kullandıkları ve yabancı olmadıkları bir metodu; onları benzerini getirmekten aciz bırakıcı bir tarzda, alışık olduklarının dışında bir şekilde gerçekleştirmesi ‘tekrar’ın gerçekten bir i'caz konusu olduğunu göstermez mi? Böylelikle insanların Kur'an'la boy ölçmeye kalkıştıklarında, bundan aciz kalmalarındaki delil, ‘tekrar metodu’ ile daha sağlam bir zemine oturmaktadır.”³⁶⁴

Mustafa Sâdık Rafî'i ise Kur'an'daki tekrarların, Arapları acze düşürdüğünü ifade ederek şunları demiştir:

”Araplar, sebebini bilmedikleri garip bir kuvvetten dolayı muarazayı terk etmişlerdir. Çünkü Kur'an üslûbunda bir mana gerek ibare gerekse konu bakımından biri diğerinin aynısı olmayacak şekilde iki veya daha fazla tekrar edilmiştir. Böyle olmasına rağmen onlar, tek bir şeklin benzerini bile ortaya koymaktan aciz kalmış; bu konuda ne konuşmuş, ne de konuşmaya güç yetirebilmiştir.”³⁶⁵

Kur'an'da yer alan tekrarlar, farklı boyutlarıyla incelenerek çeşitli tasniflere ayrılmıştır. Bu tasniflerden birine göre tekrarlar; lafzî ve manevî olarak ikiye ayrılmaktadır.³⁶⁶ Lafzî tekrarlar, Kur'an'daki bir kelime, cümle veya bütün

³⁶¹ el-Hâkka 69/1, 2, 3.

³⁶² el-Kehf 18/114.

³⁶³ Zerkeşî, *el-Burhân*, 3/11-18; Suyûtî, *el-İtkân*, 407-408. Ayrıca bk. Erbaş, *Kur'an'daki Tekrarlar ve Hikmetleri*, 33-76.

³⁶⁴ Zerkeşî, *el-Burhân*, 3/9.

³⁶⁵ Mustafa Sâdık Rafîi, *İ'câzu'l-Kur'an ve'l-belâğatü'n-nebeviyye* (Beyrut: y.y. 1393/1973), 193-196. akt. Baş, *Kur'an'ın Üslûbu ve Tekrarlar*, 83.

³⁶⁶ Baş, *Kur'an'ın Üslûbu ve Tekrarlar*, 11.

bir ayetin aynen yinelenmesi şeklinde tanımlanmıştır.³⁶⁷ Kur'an-ı Kerim'in birçok yerinde lafzî tekrarların sıkça geçtiği görülür. Bu tekrar çeşidi kendi içinde faydalı (müfid) ve faydasız (gayri müfid) olmak üzere ikiye ayrılmıştır.³⁶⁸ Şunu belirtmek gerekir ki Kur'an'da, lafız tekrarlarının geçtiği yerlerde dil ve anlam açısından gereksiz bir yineleme bulunmamaktadır. Çünkü her tekrarlanan lafız, bulunduğu surenin içerisinde bir bağlam doğrultusunda tekrarlanmaktadır. Diğer bir deyişle sözün bağlamı, kelime veya cümlelerin orada tekrarlanmasını gerekli kılmaktadır. Dolayısıyla Kur'an'da yer alan lafzî tekrarlarla ilgili olarak bu durum ileri sürülerek tekrarların Kur'an'ın insicamını, akıcılığını ve ahengini bozduğu iddia edilemeyeceği, aksine lafzî tekrarlar çıkarıldığında Kur'an üslubunun uyum ve ahenginin bozulacağı söylenebilir.³⁶⁹ Bu nedenle Kur'an'da geçen lafzî tekrarları tenkit etmek doğru değildir.³⁷⁰

Kur'an'daki tekrar çeşitlerinden biri de lafzın birebir değil de kendi anlamını taşıyan başka bir kelimeyle o manayı tekrarlama şeklinde kendini gösterir.³⁷¹ Tefsir usûlcüleri, mana tekrarlarını, bir konunun aynı veya farklı surelerde değişik lafızlarla anlatılması olarak tarif etmişlerdir. Buna konu tekrarı da denilmiştir.³⁷² Mana tekrarları ile genellikle Kur'an'ın değişik surelerinde tekrar edilen kıssa ve haberleri kastedilmiştir. Bu yüzden mana tekrarlarının temelini Kur'an'daki kıssaların tekrarlanması oluşturmaktadır.³⁷³ Ancak Kur'an'da geçen kıssa veya haberlerin dışında başka birçok mana tekrarları da bulunmaktadır. Mesela Kur'an'da cennet ve cehennem ile ilgili meseleler, kıyamet, ecel, ölüm, namaz, cihad, sabır, Allah'ın sıfatları vb. itikadî, amelî, ahlakî ve ibadetler ile ilgili birçok konu mana olarak tekrarlanmıştır.³⁷⁴ Kur'an'daki mana tekrarlarında işlenen konularda tam bir tekrar yoktur. Çünkü mana tekrarlarının geçtiği ayetler incelendiğinde, bu ayetler arasında anlam farklarının olduğu ve her ayette başka bir boyutun ele alındığı görülmektedir.³⁷⁵

³⁶⁷ Mustafa Öztürk, *Kur'an Dili ve Retoriği* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2021), 39.

³⁶⁸ Öztürk, *Kur'an Dili ve Retoriği*, 40.

³⁶⁹ Baş, *Kur'an'ın Üslûbu ve Tekrarlar*, 94.

³⁷⁰ Baş, *Kur'an'ın Üslûbu ve Tekrarlar*, 103.

³⁷¹ Erbaş, *Kur'an'daki Tekrarlar ve Hikmetleri*, 87.

³⁷² Baş, *Kur'an'ın Üslûbu ve Tekrarlar*, 11.

³⁷³ Erbaş, *Kur'an'daki Tekrarlar ve Hikmetleri*, 88.

³⁷⁴ Baş, *Kur'an'ın Üslûbu ve Tekrarlar*, 39.

³⁷⁵ Baş, *Kur'an'ın Üslûbu ve Tekrarlar*, 38.

Sonuçta Kur'an'ın bu kendine özgü olan anlatım biçimi anlamsız ve gereksiz değildir. Ancak Kur'an'ın bu üslubunu anlayamayan bazı müsteşrikler, Kur'an'da geçen tekrarları, usandırıcı ve bıkkınlık derecesinde bir tekrar olarak değerlendirmişlerdir.³⁷⁶ Onların bu şekildeki düşünceleri, Kur'an'da geçen tekrarlarda kusur görme gibi bir art niyete bağlı olduklarını³⁷⁷ ve aynı zamanda onların Arap dilini ve üslubunu bilmediklerini ve Kur'an'ın tekrarlardaki amacını ve edebi değerini kavrayamadıklarını gösterir.³⁷⁸ Bundan dolayı bu düşünceye sahip olan bazı müsteşrikler, Kur'an'daki tekrarları yanlış bir yoruma tabi tutmuşlardır. Bununla beraber müsteşrikler arasında bazılarının ise Kur'an'da geçen tekrarların, bir hikmete mebni olarak yer aldıklarını ve onların gereksiz yere bulunmadığını söyleyenlerde olmuştur. Mesela bunlardan biri olan Fransız müsteşrik Henri Masse, Kur'an'daki tekrarların mantıklı ve lüzumlu olduğunu ifade etmiştir.³⁷⁹

³⁷⁶ Mesela Hollandalı müsteşrik Reinhart Dozy, “*Târih-i İslamiyyet*” adlı eserinde Kur'an ile ilgili görüşlerini serdederken tekrarlarla ilgili “Kur'an kadar ifrat derecede mutnab ve usandırıcı olan bir kitap tanımıyorum.” Sözlerini sarf ederek Kur'an'daki tekrarları usandırıcı bulduğunu ifade etmiştir. Bk. *Târih-i İslamiyyet*, çev. Ahmet Cevdet (Kahire: y.y. 1908), 153-154.

³⁷⁷ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 173.

³⁷⁸ Muhsin Demirci, *Tefsirde Metodolojik Sorunlar* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012), 186.

³⁷⁹ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 173; Baş, *Kur'an'ın Üslûbu ve Tekrarlar*, 94.

3. KUR'AN KISSALARINDA TEKRAR OLGUSU

Kur'an-ı Kerîm'de nicelik olarak büyük bir yer tutan kıssalar incelendiğinde bazı kıssaların bir defa anlatıldığı görülür. Bunlar arasında Hz. Yûsuf ve Hz. İdris kıssası sayılabilir. Bazı peygamber kıssaları ise Kur'an'da birçok defa anlatılmasına rağmen bazı kesitleri sadece bir kez zikredilmiştir. Buna da Hz. Musa kıssası örnek verilebilir. Bu kıssada Hz. Musa ile Sâlih kul kıssası,³⁸⁰ Hz. Musa ile İsrailoğulları arasında geçen bir ineği kurban etme kıssası³⁸¹ ve Hz. Musa ile İsrailoğullarının mukaddes arza girmelerinin anlatıldığı kıssa³⁸² bir defa anlatılmıştır. Buna karşılık Hz. Âdem, Hz. Nûh, Hz. İbrahim, Hz. Lût, Hz. Sâlih, Hz. Şuayb, Hz. Hûd, Hz. Musa, Hz. İsa, Hz. Meryem gibi kıssalar ise Kur'an'ın çeşitli surelerinde birçok defa tekrar edilmiştir. Ancak şunu belirtmek gerekir ki, bu kıssaların hiçbiri yinelendikleri yerlerde gereksiz ve sıkıcı bir şekilde zikredilmemiştir. Her bir kıssanın tekrar edilen kesitleri farklı surelerde çeşitli sebeplerden dolayı tekrarlanmıştır. Tezin bu bölümünde Kur'an'da kıssaların tekrar edilme sebepleri üzerinde durulacaktır.

3.1. Kur'an-ı Kerîm'de Kıssaların Tekrar Edilme Sebepleri

3.1.1. Peygamberlerin Davalarının Bir Olmasından Dolayı Kıssaların Tekrarlanması

Kur'an kıssalarında anlatılan hususlar, insanoğlunun ilk atası aynı zamanda ilk peygamberi olan Hz. Âdem ile başlayan ve Hz. Muhammed (s.a.s) ile nihayete eren insanlık serüveninin ortak tecrübeleridir. Bu ortak tecrübe bize, insanlıkla peygamberlik kurumunun ayrılmaz iki gerçeklik olduğunu göstermektedir. Bu yüzden insanın mevcut olduğu yerde peygamberlik kurumu da her zaman var olagelmıştır.³⁸³ Ne zaman ki nübüvvet kurumunun mümessili konumundaki peygamberlerin tebliğ ettikleri temel prensiplerde sapmalar meydana gelmiş, o zaman Yüce Allah, sapmanın yaşandığı toplumlarda baş gösteren bozulmaları ıslah etmek, kendi varlığını insanlara hatırlatmak ve içerisinde bulundukları kargaşa ortamını ıslah etmek için her topluma peygamber

³⁸⁰ el-Kehf 18/60-82.

³⁸¹ el-Bakara 2/67-73.

³⁸² el-Mâide 5/21-26.

³⁸³ Celil Kiraz, "Peygamberlerin Mesajlarındaki Birlik ve Bütünlük", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (2001), 243.

göndermiştir. Nitekim Yüce Allah'ın; *“Geçmiş her ümmet içinde mutlaka bir uyarıcı buluna gelmiştir.”*³⁸⁴ *“Her toplumun bir peygamberi vardır.”*³⁸⁵ şeklindeki beyanları bu ilahi yasanın birer ifadesidir.

Tarih boyunca insanlara nasıl bir hayat süreceklerinin yolunu gösteren tüm peygamberleri Yüce Allah seçmiştir. Bunun tabî bir neticesi olarak da gönderilen tüm ilâhî mesajlar, birçok açıdan birbirleri ile benzerlik göstermektedir. Çünkü hepsinin göndereninin aynı olması, mesajların içeriklerinin tabîi olarak benzer olmasına sebep olmuştur.³⁸⁶ Nitekim *“Allah, Nûh'a emrettiği şeyleri, size de dîn olarak buyurmuştur. Sana, İbrâhîm'e, Mûsâ'ya ve İsâ'ya da vahyettik: Dîne bağlı kalın, onda ayrılığa düşmeyin.”*³⁸⁷ beyanı, Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar gelip geçen tüm peygamberlerin anlattıkları dinlerin esas itibarıyla bir olduğunu ifade eder. Ayrıca görevlendirilen bu peygamberlerin aynı dinin temsilcileri olduğunu, aynı Allah'tan emir aldıklarını ve davetlerindeki mesajların aynı nitelikte olduğunu gösterir.³⁸⁸

Kur'an'da Peygamberlerin toplumlarına ilettikleri mesajların içerik olarak birbirine benzer nitelikte olduğuna dair birçok örnek bulmak mümkündür. Mesela Şuarâ suresinde peş peşe kıssaları anlatılan Hz. Nûh, Hz. Hûd, Hz. Sâlih, Hz. Lût ve Hz. Şuayb kıssaları buna örnek gösterilebilir. Bu surede *“Artık Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin. Bunun için sizden bir karşılık beklemiyorum. Benim ecrimi vermek yalnız âlemlerin rabbine aittir. Artık Allah'a isyandan sakının ve bana itaat edin”* ifadeleri beş defa tekrar edilmiştir.

Hûd suresi bağlamında bazı peygamberlerin ulûhiyet inancını tesis edebilmek için kavimlerine söyledikleri sözlerin yer aldığı kısımlar da bu husus ile ilgili diğer bir örnektir. Bu kısımlar muhtelif surelerde şu şekilde zikredilmiştir:

³⁸⁴ el-Fâtır 35/24.

³⁸⁵ el-Yûnus 10/47.

³⁸⁶ Kiraz, “Peygamberlerin Mesajlarındaki Birlik ve Bütünlük”, 241.

³⁸⁷ eş-Şûrâ 42/13.

³⁸⁸ Kiraz, “Peygamberlerin Mesajlarındaki Birlik ve Bütünlük”, 243.

“Andolsun, biz Nuh’u kavmine elçi gönderdik. Onlara: Ben (dedi), sizin için apaçık bir uyarıcıyım. Allah’tan başkasına tapmayın! Ben, size (gelecek) elem verici bir günün azabından korkuyorum.”³⁸⁹

“Âd kavmine de kardeşleri Hûd’u (gönderdik). Dedi ki: Ey kavmim! Allah’a kulluk edin. Sizin O’ndan başka tanrınız yoktur. Siz yalan uyduranlardan başkası değilsiniz.”³⁹⁰

“Semûd kavmine de kardeşleri Sâlih’i (gönderdik). Dedi ki: Ey kavmim! Allah’a kulluk edin. Sizin O’ndan başka tanrınız yoktur. O sizi yerden (topraktan) yarattı. Ve sizi orada yaşattı. O halde O’ndan mağfîret isteyin; sonra da O’na tevbe edin. Çünkü Rabbim (kullarına) çok yakındır, (dualarını) kabul edendir.”³⁹¹

“Medyen’e de kardeşleri Şuayb’ı (gönderdik). Dedi ki: Ey kavmim! Allah’a kulluk edin! Sizin için ondan başka tanrı yoktur. Ölçüyü ve tartıyı eksik yapmayın. Zira ben sizi hayır (ve bolluk) içinde görüyorum. Ve ben, gerçekten sizin için kuşatıcı bir günün azabından korkuyorum.”³⁹²

Bu ayetlerde Peygamberlerin kavimlerine yönelik bu uyarılarının aynı doğrultuda olduğu ve birbirine benzer özellikler taşıdığı görülmektedir. Bu durum, zikredilen peygamberlerin sözlerinde bir tekrarı meydana getirmiştir. Ancak bu kavimlere gönderilen peygamberlerin her birinin yaşadığı dönemin ve muhatap oldukları kitlenin farklılaşması, bahsi geçen peygamberlerin bu sözlerinde tam bir tekrarın olmadığını gösterir. Bu sebeple farklı zamanlarda gönderilen peygamberlerin kıssaları ve her birinin ümmetlerine tebliğ ettikleri bu sabit temel ilkeler tekrar olarak değerlendirilmemiştir.³⁹³

3.1.2. Kur’an’da Kıssaların Bir Yerde Bütün Halinde Değil de Parçalar Halinde Anlatılmasından Dolayı Tekrarlanması

Kur’an’ı Kerîm’in metinsel yapısı incelendiğinde günümüz mu’tad kitaplarındaki gibi konu esasına göre bölümlere ayrılmadığı görülmektedir.³⁹⁴ Kur’an, bir konuyu muhatabına anlatırken, bir bütün halinde değil de parça parça anlatmaktadır. Mesela Kur’an’ın en temel konularından birisi olan tevhid ilkesi, Kur’an’da bir yerde bütün olarak değil, farklı bağlamlarda çeşitli surelerde

³⁸⁹ el-Hûd 11/25-26.

³⁹⁰ el-Hûd 11/50.

³⁹¹ el-Hûd 11/61.

³⁹² el-Hûd 11/84.

³⁹³ Şengül, *Kur’an Kıssalarının Tarihi Değeri*, 233.

³⁹⁴ Suat Yıldırım, “Kur’an’ı Kerim’in Muhtevası”, *Vahyin Nuzûlünün 1400. Yılında Hz. Muhammed (s.a.v) -Milletlerarası İlmi Toplantı-* (2011), 318.

defalarca anlatılmıştır. İşte Kur'an'da anlatılan konuların bir bütün halinde değil de kesitler halinde zikredilmesi tekrarları meydana getirmiştir.³⁹⁵

Kur'an'ın genelinde hâkim olan bu durumun, Kur'an kıssaları için de geçerli olduğu söylenebilir. Kur'an'da Hz. Yûsuf kıssası hariç, tüm kıssaların tek surede bir bütün şeklinde değil, farklı surelerde bölümler halinde zikredilmiştir. Buna göre tekrar edilen kıssa, konu edildiği surelerde her defasında yeni bir unsur eklenerek veya başka bir husus gündeme getirilerek sunulur. Mesela, ilk peygamber olan Hz. Âdem kıssası bunun için güzel bir örnektir. Bu kıssa, Kur'an'da sekiz ayrı surede geçmektedir. Bakara suresinde bu kıssa, Allah'ın nimetlerini hatırlama sadedinde anlatılmaktadır. A'raf suresinde ise Allah'ın verdiği nimetlere karşı insanoğlunun ne kadar az şükrettiği vurgusu yapılmıştır. Hicr suresinde ise insanın ve cinin yaratılış maddesinden bahsedilerek, bu iki maddenin birbirinden üstün olmadığına dikkat çekilmiş, İblis'in bunu dayanak göstererek kendisini Hz. Âdem'den daha hayırlı görmesinin cahilce bir tutum olduğu ifade edilmiştir. Kehf suresinde İblis'in insanın hasmı olduğu ve bundan dolayı onun türünden olanlarla dostluk kurulmaması gerektiği bildirilmiştir. Tâhâ suresinde ise insanın zayıf tabiatlı olmasından dolayı her zaman Allah'ın yardımına muhtaç olduğu hatırlatılmıştır.³⁹⁶

Hz. Yûnus kıssası da bu konuyla alakalı diğer bir örnektir. Bu kıssa, Kur'an'da altı yerde geçmektedir. Kıssanın zikredildiği Nisa suresinin 163.cü ayetinde Hz. Yûnus, vahiy gönderilen peygamberler arasında sayılırken, En'âm suresinin 86.cı ayetinde on yedi peygamberin adı ile birlikte onun da adı anılmıştır. Yûnus suresinin 98.ci ayetinde ise Hz. Yûnus'un halkının inkârdan vazgeçerek helâktan kurtuldukları haber verilmiştir. Enbiyâ suresinin 87-88.ci ayetlerinde ise Hz. Yûnus'un tebliğinin başlangıcında halkının kendisine inanmamasına öfkelenerek ülkesinden kaçtığı, ancak Allah tarafından sıkıntıya maruz kalınca hata yaptığının farkına vararak karanlıklar içinde, "*Senden başka hiçbir tanrı yoktur. Seni tenzih ederim. Gerçekten ben kötü işler yapmışım!*" diyerek Allah'a yalvardığı; bunun üzerine duasının kabul edilip sıkıntı ve gamdan kurtarıldığı bildirilmiştir. Kalem suresinin 48-50.ci ayetlerinde ise sabırsızlık göstererek öfkeye kapılması eleştirilmiş, ardından Allah'ın lütfuyla

³⁹⁵ Sengül, *Kur'an Kıssalarının Tarihi Değeri*, 228.

³⁹⁶ Mehmet Sofuoğlu, *Tefsire Giriş* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), 99.

içinde bulunduğu halden kurtarıldığı ifade edilmiştir. Saffat suresinin 139-148.ci ayetlerinde ise ülkesinden gittikten sonraki durumu hakkında bilgiler verilmiştir.³⁹⁷

Netice itibariyle Kur'an'ın farklı surelerinde anlatılan bir kıssanın kesitler halinde sunulması bir tekrarı meydana getirmektedir. Ancak kıssalarda bahsi geçen bu kesitlerin değişik surelerde her defasında farklı bir boyutu ile gündeme getirilmesi ve her zikredildiği yerde bir yenilik ve çeşitlilik ile sunulması, kıssaları bilindik anlamda tekrar olmaktan çıkarmıştır.

3.1.3. Kıssaların Konu Edildiği Surelerde Bağlamlarının Farklı Olmasından Dolayı Tekrarlanması

Kuşkusuz her kitabın olduğu gibi Kur'an'ı tilavet etmenin ve anlamının da birtakım kuralları vardır. Bu kuralların uygulanması her kitabın sağlıklı bir biçimde anlaşılabilmesine yardımcı olmaktadır. Yaygın kullanımıyla siyak ve sibak ilkesi de, bu kurallardan biridir. Siyak, Türkçede bağlam kelimesi ile karşılanmaktadır. Bu kelime sadece Kur'an'la ilgili bir husus olmayıp, her hangi bir metinle veya davranışla da alakalı olan evrensel bir olgudur. Bu anlamda insanın yüzünde beliren bir gülümsemeden, bir çiçeğin açmasına veya konuşma ya da yazma sırasında bir cümlemin hatta bir kelimenin sarf edilmesine varıncaya kadar hemen her şeyin siyakla alakalı olduğu görülür.³⁹⁸

Kur'an'da yer alan her ifade bir bağlamda geçmektedir. Kur'an'daki ayetlerin kendi iç dinamiğinde önceki ve sonraki ayetlerle bir bağlantısı olduğu gibi surelerin de kendi iç sistematığı içerisinde önceki ve sonraki surelerle bir irtibatının olduğu görülür. Kur'an'da geçen bazı konuların ise siyak kapsamında adeta bağımsız olarak ele alındığı hissedilir. Fakat incelendiğinde her konunun yine Kur'an'ın diğer konularıyla doğrudan veya dolaylı bir şekilde irtibatlı³⁹⁹ olduğu fark edilir. Kur'an'ın ayetler ve sureler arasındaki bu münasebetini Abdullah Draz, “*En Mühim Mesaj Kur'an*” adlı eserinde şöyle ifade eder:

³⁹⁷ Karaman vd., *Kur'an Yolu Tefsiri*, 4/552-554.

³⁹⁸ Mustafa Ünver, “Kur'ani Siyakın Metinsel Boyutları Üzerine Yeni Bir Öneri”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (1996), 239.

³⁹⁹ Ünver, “Kur'ani Siyakın Metinsel Boyutları Üzerine Yeni Bir Öneri”, 245.

“Parça parça vahyedilen uzun bir sureyi okuyan cahil birisi, dağınık bir takım manalar ve rastgele toplanmış malzeme ile karşı karşıya bulunduğunu zannedebilir. Fakat iyice düşünürseniz, o surenin, bir esasa göre düzenlendiğini, ana bölümlere ayrıldığını, bazı küllî maksatlar esas alınarak muhkem bir bina teşkil ettiğini, sonra her ana bölümün tâli bölümlere ayrıldığını, keza her bir bölümünde kendi içinde bölündüğünü görürsünüz. Siz o binanın bölümlerinde dolaşırken, bir elden çıkmış ve kapsamlı bir plana göre yapılmış, büyük bir binanın odaları ve salonlarında dolaştığınızı hissedersiniz.”⁴⁰⁰

Kur'an'ın bu kendi iç sistematigi içerisindeki insicâmının sebebi ise bizim farklı zannıyla baktığımız konunun aslında bizim düşündüğümüz hedefin yanında bu irtibatı sağlayan başka hedeflerinin de olabilmesidir. Çünkü değil bir ayet grubu bazen bir terkip bile birkaç hedef birden gözetebilmektedir.”⁴⁰¹ Dolayısıyla bütün parçalar, bulundukları mana çerçevelerinde üzerlerine düşeni yaparken, Kur'an'ın manzumesi içindeki diğer birimlerle olan ilişkilerini de sürdürürler.⁴⁰²

Kur'an'ın ayetleri ve sureleri arasında görülen bu siyak-sibak uyumunu Kur'an kıssalarında da görmek mümkündür. Kıssaların, Kur'an'daki konumlarına bakıldığında Yûsuf kıssası dışında diğer kıssaların çeşitli surelere paylaştırıldığı görülür. Kıssaların paylaştırıldıkları bu sureler ise farklı bağlamlarda yer alır. Bununla Kur'an, aynı kıssayı, her defasında farklı ayrıntılar ilave ederek; yeniden ele almaya ve eklenen taraflarıyla, çeşitli öğütler vermeyi amaçlar. Bundan dolayı, dini maksad onun tekrardan ele alınmasını gerektirir ve böylece kıssa, farklı bir üslûp ve yeni detaylarla bir defa daha karşımıza çıkar. Ancak bu münasebet, ayrıntı ve üslûptaki değişiklik ve yenilik, muhatapta öylesine bir etki meydana getirir ki, onu daha önce işitmemiş ve görmemiş intibai uyandırır.⁴⁰³

Mesela Kur'an-ı Kerîm'de, Hz. İbrahim'e oğlu İshak'ın müjdelmesi ile Lût kavminin helak edilmesinin anlatıldığı sahneler buna örnek olarak verilebilir. Bu sahneler, Kur'an'ı Kerîm'de Hûd, Hicr, Ankebût ve Zâriyât surelerinde geniş bir şekilde tekrar edilmekte ve aşağı yukarı aynı hususlara değinilmektedir. Ancak bu sahneler, zikredildikleri surelerin içinde geçtikleri bağlamlarıyla birlikte

⁴⁰⁰ M. Abdullah Draz, *Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru*, çev. Suat Yıldırım (İzmir: Yeni Akademi Yayınları, 2006), 181-182.

⁴⁰¹ Ünver, “Kur'ani Siyakin Metinsel Boyutları Üzerine Yeni Bir Öneri”, 245.

⁴⁰² Halis Albayrak, *Kur'an Bütünlüğü Üzerine* (İstanbul: Şule Yayınları, 2020), 163.

⁴⁰³ Suat Yıldırım, “Kur'an'ı Kerim'de Kıssalar”, *Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 3 (1979), 49-50.

incelendiğinde konu ve bağlamlarıyla sergiledikleri güçlü uyum ve bütünlük açıkça müşâhade edilir. Mesela ilgili sahneler, el-Hicr suresinde şu ayetlerden sonra anlatılmaya başlanır: “*Kullarıma Benim (nasıl) çok affedici ve merhamet edici olduğumu haber ver. (Bununla birlikte) azabımın da çok acı olduğunu (yine onlara haber ver.)*”⁴⁰⁴ Bu ayetler, daha önce anlatılanlarla da büyük bir irtibat sergilemekle birlikte, Hz. İbrahim ve Hz. Lût kıssalarıyla da yakından ilgili oldukları görülmektedir. Zira burada, Yüce Allah’ın ne kadar bağışlayıcı ve merhamet edici olduğuna, Hz. İbrahim’e kısır olan hanımından Hz. İshâk’ı müjdelemesiyle; azabının ne kadar acı olduğuna ise Hz. Lût’un ahlaksız kavminin başına gelenlerin anlatılmasıyla işaret edilmiş bulunmaktadır.⁴⁰⁵

Hicr suresinin 26-44. ayetlerinde anlatılan Hz. Âdem kıssası ile ilgili pasajlar da bu konu ile alakalı diğer bir örnektir. Kıssada insanın kuru balçıktan, cinlerin ise ateşten yaratıldığı, şeytanın, Hz. Âdem’e secde etmeyip, isyanından Yüce Allah’ı sorumlu tutması, kıyamete kadar mühlet istemesi ve şeytan ve yandaşlarının cehennemde olacakları gibi hususlar anlatılmaktadır. Surenin sibakında yaratmanın, Allah’a mahsus olduğu belirtildikten sonra şeytanın insanoğlunun düşmanı olduğu, insanların ona karşı uyanık olmasının gerekliliğini açıklamak için Hz. Âdem’in kıssası anlatılır. Böylece bir şeyin ilk defa yaratılması, kudretin yüceliğini daha iyi anlattığı için ahireti inkâr eden müşriklere dirilişin imkânını izah etmek ve ders vermek için Hz. Âdem’in yaratılışı örnek verilmektedir. Topraktan yaratılan insana, Allah’ın ruhundan üflemesinin bildirilmesi, meleklerle en şerefli varlığın maddi oluşumundan dolayı değil, meziyetlerinden ve ruh üflenmesinden dolayı üstün kılındığını açıklamaktadır. Ayrıca şeytanın ancak dalâlet ehli ve yanlışa eğilimi olanlar üzerinde etkisi olduğu⁴⁰⁶ ve müşriklerin liderleri ve taraftarlarının durumları açıklanmıştır.⁴⁰⁷ Böylece Hicr suresinde bahsedilen Hz. Âdem kıssası ile bir yandan müşriklerin kibir ve gururlarıyla şeytanın yolundan gittikleri ve neticede batıl yolda oldukları hem hatırlatılıp hem de uyarılırken; kendilerinin mecnun, şair ve kâhin olarak niteledikleri, değersizleştirmeye çalıştıkları Hz. Peygamber’in ve ona iman eden ashabın, Allah’ın koruması altında oldukları, hak yolda oldukları sürece

⁴⁰⁴ el-Hicr 15/49-50.

⁴⁰⁵ Kutub, *Kur’an’da Edebî Tasvir*, çev. İsmail Aslan, 183-184.

⁴⁰⁶ er-Râzî, *Mefâtîhu’l ğayb*, 19/182-195.

⁴⁰⁷ et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 7/511-519.

muttakilerin cennette olacakları, Hz. Peygamber'e ve inananlara haber verilerek teselli edilmiştir. Diğer yandan ise bağlama uygun olarak, dirilişin imkânı, şeytanın ilahi huzurdan kovulduğu için vahye zarar veremeyeceği gibi temel meselelerden bahsedilerek kıssa ile konu bütünlüğü sağlanmıştır.

Sonuç olarak çeşitli surelerde farklı bağlamlarda sahnelenen kıssaların tekrarlanması tam bir tekrar olmamaktadır. Çünkü bu tekrarlar, Kur'an'ın hiçbir yerinde lafzî olarak aynen geçmemektedir. Tekrar edilen yerlerde, konunun siyakla alakalı olan tarafına değinilmek suretiyle, bazı yerlerde ayrıntılı, bazı yerlerde ise daha farklı şekillerde olay anlatılmıştır. Tüm bunlarda belirleyici unsur yine siyak olmuştur. Bu sebeple tekrarlar sadece siyakın gerektirdiği oranda ele alınmışlardır. Ayrıca bu unsurlar, konuyla ve siyakla öylesine bütünlük sergilemişlerdir ki, o unsurun tekrar olduğu bile hissedilmemiştir.⁴⁰⁸

3.1.4. Kur'an'da Bir Kıssanın Farklı Üslûplarla Anlatılmasından Dolayı Tekrarlanması

Kur'an'ı Kerîm'de geçen bir konu veya o konuyla alakalı bir kelime bazen çeşitli üsluplarla anlatılabilmektedir. Kur'an'ın bu üslûp özelliği insanoğlunun bu tür açıklamalarda yer alan soyut manaları, müşahede edilen olaylar ve manzaralar eşliğinde yaşanan canlı bir hayata dönüştürmesini sağlar. Böylece muhatapları olayların vuku bulduğu alanlara çeker. Bu sayede muhatap, olaylar ile bütünleşerek yaşanan hadiselerden etkilenip hislerini açığa çıkarır.⁴⁰⁹

Kur'an'ın bu üslûp özelliğine kıssalarda sıkça rastlanmaktadır. Mesela, Hz. Musa ile sihirbazların karşılaşmasının anlatıldığı hadise de Hz. Musa'nın, asasını yere attığı sırada yılanı dönüştüğüne dair ayetteki⁴¹⁰ ifadelerin farklı kelimelerle anlatılması buna örnek gösterilebilir. Tâhâ suresinin 20. ayetinde asanın durumu ile ilgili “hayye” kelimesi kullanılırken, Neml suresinin 10. ayetinde “cân”, A'raf suresinin 107. ayetinde ise “su'ban” kelimeleri geçer. Aslında bu kelimelerin hepsi asanın, yılanı dönüşmesini ifade eder. Fakat bu farklı isimlendirmeler, onun bazı değişik özelliklerini ortaya çıkarmaktadır. Bir

⁴⁰⁸ Mevdûdî, *Kur'an'ı Nasıl Anlayalım*, çev. Bekir Karlığa (İstanbul: İşaret Yayınları, 1991), 46-47; Kutub, *Kur'an'da Edebî Tasvir*, 128-129.

⁴⁰⁹ Kutub, *Kur'an'da Edebî Tasvir*, 36.

⁴¹⁰ eş-Şuarâ 26/32.

diğer deyişle bu ifadeler, bahsedilen asanın üç ayrı pozudur. Şöyle ki, Tâhâ suresinde yılanın iriliğini belirtmek için hayye, Neml suresinde yılanın hareket kabiliyetindeki üstünlüğü ifade etmek için cânn, A'raf suresinde ise yılanın uzanıp kıvrılmasını göstermek için su'ban kelimeleri kullanılmıştır. Görüldüğü gibi, Kur'an kıssalarının bazı manzaralarında vâki olan tekrar, bir tek ifade ile anlatılması kolay olmayan değişik yönleri açığa çıkarmakta, böylece önemli bir fonksiyon icra etmektedir. Bu tarzda yapılan tekrarlar, her defasında, manzaranın yepyeni bir başka muşahhas unsuru ortaya konulmaktadır.⁴¹¹

Diğer bir örnek ise aynı kıssanın, Hz. Musa'ya risalet verilışinden hemen önce gerçekleşen Hz. Musa'nın uzaktan bir ateş görmesi ile ilgili sahnesidir. Bu olay Tâhâ, Neml ve Kasas surelerinde tekrarlanır. İlgili ayetler şöyledir:

*“Hani o bir ateş görmüştü de ailesine: Siz durun, ben bir ateş gördüm; belki ondan size bir kor (kabes) getirir yahut ateşle bir yol bulurum.”*⁴¹²

*“Hani Musa ailesine: ‘Ben bir ateş gördüm, size ondan ya bir haber getireyim yahut ısınırsınız diye tutuşturulmuş bir alev (şihab), bir kor (kabes) getireyim, ta ki ısınasınız’ demişti.”*⁴¹³

*“Mûsâ bu süreyi doldurup ailesiyle birlikte yolda giderken Tûr tarafında bir ateş gördü; ailesine, ‘Siz bekleyin; ben bir ateş gördüm, belki oradan size bir haber yahut ısınmanız için bir parça ateş (cezve) getiririm’ dedi.”*⁴¹⁴

Hz. Musa, Medyen'den Mısır'a doğru ailesiyle birlikte giderken, Tur (dağı) tarafında bir ateş fark etmiştir. Kış ve gece dolayısıyla soğukta ve karanlıkta ilerlerken yolu da kaybettiği için ışığa, ısıya ve yolu bulmaya şiddetle ihtiyacı vardır.⁴¹⁵ Kıssanın buraya kadar ki kısmında Hz. Musa'nın amacı, kendisini ve ailesini ısındıracak bir malzeme bulmaktır. Bu durum, Hz. Musa'nın ateş görmesi ve onu ısınmak için almaya gitmesinden anlaşılmaktadır. Kıssanın bu kısmında, Hz. Musa'nın ısınmak için gittiği yerde ateşe dair kullandığı ifadelerde “kabes”, “şihâb” ve “cezve” kelimeleri kullanılmaktadır. Tâhâ suresinde geçen kabes kelimesi; parlak ateş közü, Neml suresindeki şihâb kelimesi; odun parçası, fitil gibi bir aracın ucundaki parlak ateşi; Kasas suresinde geçen cezve kelimesi ise; yanmış odundan kalan alevi, geçmiş ateşi yani külü

⁴¹¹ Yıldırım, “Kur'an'ı Kerim'de Kıssalar”, 52.

⁴¹² et-Tâhâ 20/10.

⁴¹³ en-Neml 27/7.

⁴¹⁴ el-Kasas 28/29.

⁴¹⁵ Taberî, Câmiu'l-beyan, 8/650.

ifade etmektedir. Dikkat edilirse bu üç ayette, Hz. Musa'nın ateş görmesi aynı lafızla zikredilmektedir. Çünkü ateş, dışarıda meydana gelen objektif bir tespittir. Bundan dolayı bu tespitte herhangi bir değişiklik yoktur. Hâlbuki aynı lafızlarla tekrar edilen ateşin nitelikleri arasında ise bazı ayrımların varlığı görülür. Bu durum, kıssada bahsedilen ateşin farklı bir boyutuna işaret eder ki, bu da kıssanın ilgili kısmının aynen bir tekrarı olmadığını gösterir.⁴¹⁶

Kıssayla ilgili bir diğer önemli husus ise gerçekten soğuk ve karanlığın çöktüğü bir gecede, çölde ailesi ile birlikte yola çıkıp, sonrasında yolunu kaybetmiş bir kimsenin uzaktan ateş görmesiyle, ailesine söylediği ve o anda zihninden geçirdiği his ve düşüncelerinin sahnelendiği ayetlerdeki lafızların tekrarlanmasında görülmektedir. Ayetlerden anlaşılan o ki, Hz. Musa'nın ateşin bulunduğu yerden elde etmeyi düşündüğü şeyler henüz belli değildir. Onun benliğinde duyduğu ümitleri ve özlemleri sübjektif hisler olduğundan, içinden tahminler yürütmekte ve hatırlardan geçenleri sözlerine aktarmaktadır. Bu yüzden kendisinde bir tereddüt hâkimdir. Onun bu tereddüdü, Neml suresindeki şu ifadesinde de açıkça görülür: *“Size ondan ya bir haber getireyim yahut size bir alev bir kor getireyim.”*⁴¹⁷ Bu ifadelerde, Hz. Musa'nın ne getireceği belli değildir. Getirebileceği şeyleri bir tek fiille ifade etmesi mümkünken aynı fiili *“âti/getireyim”* şeklinde ayrı ayrı kullanması da bunu ifade eder. Ayrıca her üç ayette gelen terecci (temenni) üslûbu da bu tereddüdü gösterir. Bundan dolayı ayetlerdeki bu ifadeler, Hz. Musa'nın iç dünyasında hissettiği sübjektif duygu ve temenniler olduğundan aradaki mahiyet farkına çok açık işaret eden farklı lafızlarla tekrarlanmıştır. Bu da aynı ateş motifinde olduğu gibi kıssanın ilgili kısmını tekrar olmaktan çıkarmaktadır.⁴¹⁸

Neticede Kur'an, aynı kıssadaki ateş motifini, farklı üslûplarla değişik surelerde tekrarlayarak, ateşin bu boyutlarını görme imkânı vermiş olmaktadır. Ayrıca kıssada Hz. Musa, söylediklerinin bir kısmını içinden geçirmiş, bir kısmını ise diliyle ifade etmiş de olabilir. İşte tekrarlardaki bu üslûp değişikliği içinde

⁴¹⁶ Yıldırım, “Kur'an'ı Kerim'de Kıssalar”, 56.

⁴¹⁷ en-Neml 27/7.

⁴¹⁸ Yıldırım, “Kur'an'ı Kerim'de Kıssalar”, 56.

Kur'an, bütün ayrıntıları ayrı ayrı yerlere dağıtmak suretiyle bunları bize bildirmiş olmaktadır.⁴¹⁹

3.1.5. Kıssaların Nüzul-Sîret İlişkisi ile Olan Bağlantısından Dolayı Tekrarlanması

Kur'an-ı Kerîm yirmi üç yıl boyunca muhatapın içinde bulunduğu sosyo-psikolojik, kültürel, siyasal, ekonomik, dini durumlara istinaden indirilen ilahi bir hitaptır. Böylesi canlı bir ortamda ayetler, bazen görünür bir nedene, bazen de muhatapların zihinlerinde yer alan bir soru veya probleme cevap olarak nazil olmuştur. Bu itibarla, Kur'an'ın sağlıklı bir şekilde anlaşılabilmesi için öncelikle nazil olduğu döneme gidilmesi gerekir. Böyle olunca olgu-nass ve hitap-muhatap diyalektiğinin yeniden kurgulanmasının önemi ortaya çıkmaktadır. Zira Kur'an'ın, insanın güçlü bir din telakkisini tesis etmede fonksiyonel bir rol üstlenmesi, ilk muhataplar tarafından nasıl anlaşıldığının ortaya çıkarılması ile yakından ilgilidir. Çünkü ayetleri ilk indirildiği bağlamından soyutlayarak anlama ve yorumlama teşebbüsü, her zaman diliminde ayetleri anlamlandırma ve anlam dayatması riskini doğurmaktadır. Böyle bir bakış açısı çoğu zaman insan tabiatını güçlendiren bir din telakkisi yerine, yapay ve insan tabiatını sınırlandıran bir anlayışın doğmasına sebebiyet verir. Bu hakikati, söz konusu ayetin özgün bağlamında anlaşılmaması sonucu meydana gelen yanlış istidlâl ve onun hakikate te'vil edilme çabalarında görmek mümkündür.⁴²⁰ Bu yüzden, tarihin belli bir zamanında ve mekânında indirilmesi sona ermiş ayetlerin, günümüze ışık tutacak yönlerini tespit etmede başat olarak ilk nazil olduğu ortamı dikkate alarak okumanın, ayetlerdeki mesajların doğru bir şekilde anlaşılmasına ve anlam kargaşasının önüne geçmesinde katkı sağlayacağında şüphe yoktur.

Şüphesiz nüzul dönemi dikkate alınarak Kur'an kıssalarının okunması da Hz. Peygamber'e ve inananlara anlatılan geçmiş peygamberlerin kıssalarının indiği ortamdaki karşılığının anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Çünkü kıssalar, bir yandan tarihin belli bir zaman diliminde yaşamış Peygamberlerden birini hikâye ederken, diğer yandan Hz. Peygamber'in yaşadıkları ile bu kıssalar arasında bir

⁴¹⁹ Yıldırım, "Kur'an'ı Kerîm'de Kıssalar", 57.

⁴²⁰ Ali Parlak, "Esbâb-ı Nuzûl Bağlamında Hârût ve Mârût Kıssasının Mahiyet Analizi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 55/1 (2014), 2-3.

münasebet kurarak bizzat onu anlatır. Böylece kıssaların indikleri zaman ile Hz. Peygamber'in hayatının önemli bir bölümünün, kıssaların nüzul tarihi ve şartları içerisinde adeta özdeşleştiği ve karşılık bulduğu ortaya çıkmaktadır.⁴²¹ Nitekim Şatıbî, kıssaların Hz. Peygamber'in hayatı ile olan bu münasebetini Mü'minûn sûresi bağlamında anlatırken şunları söylemiştir:

“Kur'an'da Hz. Nûh, Hz. Hûd, Hz. Sâlih, Hz. Lût, Hz. Şuayb, Hz. Musa ve Hz. Harun gibi peygamberlerle ilgili kıssalar aktarılmıştır. Bu kıssalar, Hz. Peygamber'i teselli ve yüreğini güçlendirme maksadına matuftur. Çünkü Hz. Peygamber, kâfirlerin/müşriklerin inkârda ısrarcı davranmaları ve farklı şekillerde risaleti yalanlamaları sorunuyla karşılaşmış, buna bağlı olarak Kur'an'da, Hz. Peygamber'in yaşadığı tecrübelerle örtüşen olayları muhtevî bir kıssa anlatılmıştır. Bu yüzden, tek bir kıssa Hz. Peygamber'in içinde bulunduğu durumun değişmesine göre farklı şekillerde aktarılmıştır...”⁴²²

Bu durum, Kur'an'daki her kıssa ile vâkıa arasında mutlak bir ilişkinin söz konusu olduğunu ve her kıssanın sureden ve siyerden bağımsız olarak yorumlanamayacağını gösterir.⁴²³ İşte kıssalar, Hz. Peygamber'in sıreti ile aralarındaki bu münasebetten dolayı mükerreren anlatılır.

Mesela Hz. Nûh kıssasının indirildiği zaman ile Hz. Peygamber' in içerisinde bulunduğu psiko-sosyal durum mukayese edildiğinde kıssanın aynı tarihsel evreye ait olduğu görülür. Nitekim bu kıssa, ilk defa Necm suresinde anlatılmıştır. Necm suresi, Mekke döneminin ilk yıllarında indirilen bir suredir. Bu surenin nazil olduğu döneme gidildiğinde müşriklerin, Hz. Peygamber için mecnun, sihirbaz gibi çeşitli iftira ve ithamlarda bulundukları ve işkencenin tüm hızıyla devam ettiği bir zamana denk geldiği görülür.⁴²⁴ İşte Yüce Allah, Hz. Nûh kıssasıyla Mekke'lilere, bu baskı ve zulümden vazgeçmelerini; aksi takdirde Mekke'ye benzer bir coğrafyada ikamet eden; denizle hiçbir alakası olmayan;

⁴²¹ Mehmet Mahfuz Söylemez, “Kur'an-Tarih İlişkisi Üzerine”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/7 (Aralık 2017), 21.

⁴²² Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî eş-Şâtıbî, *el-Muvâfakât fî Usûli's-Şerîa*, thk. Ebu Ubeyde bin Hasan Âl-i Selman (B.y: Dâr-u İbn Affan, 1997), 4/274.

⁴²³ İshak Doğan, “Nüzûl Ortamı-Sûre-Kıssa İlişkisi (Kalem Sûresi Örneği)”, *Din ve Bilim – Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 2/1 (2019), 120.

⁴²⁴ el-Âl-i İmrân 3/33-34; el-En'âm 6/84; el-A'râf 7/59-64; et-Tevbe 9/70; el-Yûnus 10/71-73; el-Hûd 11/25-49; el-İbrâhîm 14/9-18; el-İsrâ 17/3; el-Meryem 19/58; el-Enbiyâ 21/76-77; el-Hacc 22/42-44; el-Mü'minûn 23/23-30; el-Furkân 25/37; eş-Şu'arâ 26/105-122; el-Ankebût 29/14-15; el-Ahzâb 33/7-8; es-Sâffât 37/75-82; es-Sâd 38/12-14; el-Mü'min 40/5-6; eş-Şûrâ 42/13; el-Kâf 50/12-14; ez-Zâriyât 51/46; en-Necm 53/52; el-Kamer 54/9-16; el-Hadîd 57/26; et-Tahrîm 66/10; el-Hâkka 69/11-12; en-Nûh 71/1-28.

böyle olduğu halde sonları boğulmak olan Nûh kavmi üzerinden anlatarak onları uyarmıştır. Böylece Hz. Nûh'un, azgın, kendini beğenmiş, hakka ve hakikate karşı tüm duyu organlarını kapatmış olan halkına yapılanın pekâlâ Mekkelilere de yapılabileceği⁴²⁵ bu kıssa ile hatırlatılarak onlara âdetâ bir ültimatonda bulunulmuştur.

Hz. Peygamber'in sîreti ile paralellik arz eden başka bir örnek ise Hz. Yûnus kıssasıdır. Kur'an'da Hz. Yûnus'tan ilk defa, balık sahibi manasına gelen "sâhibü'l-hût" sıfatıyla bahsedildiği zaman dilimi ile Hz. Peygamber'in içerisinde bulunduğu zor durum dikkate alındığında her iki peygamberin pozisyonlarının birbirine çok benzer olduğu fark edilecektir. Çünkü Hz. Yûnus kıssasının ilk geçtiği Kalem suresi, işkencenin dozunun arttığı, Müslümanların bu işkencelerden iyice bunaldıkları ve bundan dolayı Mekke'yi terk edip başka yerlere gitmeyi planladıkları bir döneme tekabül etmektedir.⁴²⁶ İşte Kur'an, bu ayetler ile Hz. Peygamber'e, Hz. Yûnus'un başından geçenleri anlatarak inkar ehline boyun eğmemesini, taviz vermemesini ve sabırsızlık göstererek kavmini bırakmamasını, iftiralar karşısında Hz. Yûnus gibi öfkeyle dolu olmamasını⁴²⁷ hatırlatarak, Hz. Peygamber'e sabırlı olması, ümitsizliğe ve aceleciliğe kapılmaması telkin edilmiştir.

Netice olarak Kur'an kıssalarının hiçbirisi nazil olduğu devredeki tarihsel şartlardan soyutlanarak anlatılamaz. Çünkü her bir kıssanın o zamanki tarihsel duruma benzer bir yönü vardır. Bu da, kıssaların gerekli durumda Hz. Peygamber'in sîreti ile eş zamanlı indirilmesine⁴²⁸ ve tekrarlanmasına sebep olmuştur. Ancak yinelenen kıssalar, Hz. Peygamber'in hayatının farklı safhalarına denk gelmektedir. Bu durum, Hz. Peygamber'in sîretine paralel olarak indirilen kıssaların aynen tekrarlanmadıklarını ifade eder.

⁴²⁵ Söylemez, "Kur'an-Tarih İlişkisi Üzerine", 26-27.

⁴²⁶ el-Beğavî, *Meâlimu't-tenzil*, 3/113.

⁴²⁷ Doğan, "Nüzûl Ortamı-Sûre-Kıssa İlişkisi (Kalem Sûresi Örneği)", 134.

⁴²⁸ Söylemez, "Kur'an-Tarih İlişkisi Üzerine", 29.

3.1.6. Kıssaların Hz. Peygamber'in ve Müslümanların Yaşadıkları Zorluklar Karşısında Teselli Etmek İçin Tekrarlanması

Kur'an'da kıssaların tekrar edilme sebeplerinden birisi de, Hz. Peygamber'in ve ona iman eden Müslümanların, Mekkeli müşrikler tarafından maruz kaldıkları sıkıntılara katlanmalarını sağlamak ve teselli etmek içindir. Bir toplumun inanç ve davranışlarında esaslı değişiklikler yapmak gayesiyle onların karşısına çıkmak büyük riskler doğurabilir. Çünkü inançlarını ve alışkanlıklarını değiştirmeme konusunda kararlı olan toplumlar, bu durumu değiştirmek isteyenler üzerinde baskı kurmak isterler. Nitekim Cahiliye âdetini değiştirip yerine İslam akîdesini getirmek isteyen Hz. Peygamber de içinde yetiştiği toplum tarafından maddi ve manevi baskılara maruz kalmıştır.⁴²⁹ Kur'an, birçok ayetinde Hz. Peygamber'in, Mekkeli müşrikleri İslam dinine davet ederken yaşadığı bu sıkıntı ve zorluklara değinmiştir. Mesela, Hicr suresinde Mekkeli müşriklerin, Hz. Peygamber'e yönelik *"Ey kendisine vahiy gelen adam! Sen kesinlikle cinlere kapılmış birisin!"*⁴³⁰ sözleri ile Enbiyâ suresinde geçen *"Hayır, bunlar karma karışık yalancı düşlerdir. Hayır, onu kendisi uydurdu; hayır, o bir şairdir."*⁴³¹ ifadeleri açıkça bu duruma işaret etmektedir.

Doğup büyüdüğü topraklarda kendi halkı tarafından böylesi acımasız ve orantısız muamele görmesi Hz. Peygamber'i derinden üzmekteydi. Aynı şekilde Hz. Peygamber'e iman eden Müslümanlarda benzer muamelelere maruz kalıyorlardı. İşte bu yüzden Yüce Allah, Hz. Peygamber'in ve Müslümanların içinde bulundukları sıkıntı süreci aşabilmeleri için,⁴³² diğer peygamberlerin kıssalarını O'na ve Müslümanlara tekraren anlatmıştır.⁴³³ Nitekim Hûd suresindeki şu ayette bu hususa açıkça işaret etmektedir: *"Peygamberlerin haberlerinden senin kalbini (tatmin ve) teskin edeceğimiz her haberi sana anlatıyoruz. Bunda sana gerçeğin bilgisi, müminlere de bir öğüt ve bir uyarı gelmiştir."*⁴³⁴ Böylece Yüce Allah, anlattığı kıssalarla Hz. Muhammed'in ve ona

⁴²⁹ Abdurrahman Kasapoğlu, "Kur'an'da Kıssa Terapisi -Hz. Peygamber'in Kıssalardan Terapi Amaçlı Yardım Alması-", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (2004), 73.

⁴³⁰ el-Hicr 15/6.

⁴³¹ el-Enbiyâ 21/5.

⁴³² Kasapoğlu, "Kur'an'da Kıssa Terapisi -Hz. Peygamberin Kıssalardan Terapi Amaçlı Yardım Alması", 75-76.

⁴³³ Şengül, *Kur'an Kıssaları Üzerine*, 263.

⁴³⁴ el-Hûd 11/120.

inananların sabrını artırmak, karşılaştıkları sıkıntılara katlanabilmelerini ve bu sıkıntıların aşabilmelerini sağlamak istemiştir.⁴³⁵ İşte Yüce Allah, bu gayeye matuf olarak, gerek kıssalar ile gerekse mücerret ayetlerle muhataplarına, her daim peygamberlerin muvaffak ve muzaffer olacaklarını, inkâr edenlerin ise helak ile yok edileceklerini tekrar tekrar hatırlatmıştır.⁴³⁶

3.1.7. Tarihsel Olarak İnsan Davranışlarının Çizgisel Değil de Döngüsel Olarak Meydana Gelmesinden Dolayı Kıssaların Tekrarlanması

İnsanoğlu bir toplum içerisinde var olan, hayatını devam ettiren bir varlıktır. Bu gerçeği Aristo, “anthropos zoon politikon” (sosyal varlık) tabiriyle açıklarken; İbn Haldûn, “insan toplumu zaruridir” sözüyle toplumsal yaşamın zaruriliğini dile getirmiştir.⁴³⁷ İnsanın bu sosyal yapısı, onu bir toplum içerisinde yaşamasını mecburi kılmıştır. Bundan dolayı “münzevî insan”, yani toplum hayatından yalıtılarak tek başına hayat süren bir insan modeli ancak soyut olarak zihnen düşünülmüş veya sadece öykülere konu olmuştur.⁴³⁸

İnsanların bilinçli birliktelikleri ile meydana gelen toplum ise, son derece grift ve karmaşık bir yapıya sahip olup, uçsuz bucaksız bir ilişkiler ağı olarak karşımıza çıkar. Bu bağlamda şekilsiz ve düzensiz bir toplum hiçbir zaman var olmamıştır. Bundan dolayı her toplumun bir şekli, yerleşmiş örf ve adetleri, uygulaya geldikleri kural ve kanunları bulunur. Diğer taraftan ise her toplum sürekli bir kevn ve fesat içindedir. Çünkü her şeyden önce toplumu oluşturan bireyler değişirler. Zamanla da toplumun yapısı, teşkilatı, gelenek ve görenekleri vb. unsurlar değişir.⁴³⁹ Bu açıdan değişim, insan topluluklarının en önemli temel karakteristiğini oluşturmaktadır.⁴⁴⁰

Tarih içerisinde toplumsal değişim ile ilgili farklı yaklaşımlar ileri sürülmüştür. Bu yaklaşımlardan birisi “döngüsel tarih” anlayışıdır. Bu anlayış, belirli dönemlere göre aksiyon gösteren ve tarihte, tabiatla olduğu gibi tekrarların

⁴³⁵ Kasapoğlu, “Kur’an’da Kıssa Terapisi -Hz. Peygamberin Kıssalardan Terapi Amaçlı Yardım Alması-”, 73.

⁴³⁶ Kutup, *Kur’an’da Edebi Tasvir*, çev. İsmail Aslan, 151.

⁴³⁷ İbn Haldûn, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ, 39.

⁴³⁸ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2010), 18.

⁴³⁹ Günay, *Din Sosyolojisi*, 19.

⁴⁴⁰ Günay, *Din Sosyolojisi*, 31, 358; ayrıca bk. Enver Bayram, Hasan Coşkun, “Kur’an Kıssaları Bağlamında Sosyal Değişim-Helak Münasebeti”, *Tokat İlmîyat Dergisi* 8/2 (2020), 477.

öne çıktığını vurgular. Buna İbn Haldûn'un toplumsal hayattaki döngüsel veya devirsel tarih anlayışı örnek verilebilir.⁴⁴¹ İbn Haldûn'a göre tüm varlıklar bozulup yok olmaya mahkûmdurlar. Ona göre uluslar, canlılar gibidir. Bu uluslar, en güçlü asabiyet sahibi topluluklar tarafından inşa edilirler. Her bireyin bir ömrü olduğu gibi ulusun ve onu inşa eden toplumunda bir eceli vardır. Onlar da canlılar gibi doğarlar, büyüler ve yok olurlar.⁴⁴² Yine İbn Haldûn'a göre zamanın değişmesi ile farklı kavimlerin ahvalinin değişmesi kaçınılmazdır. Ona göre milletlerin ve âlemin ahvali, toplulukların yaşantıları, gelenekleri ve dini durumları istikrarlı bir şekilde devam etmez. Zaman ilerledikçe meydana gelen bu vetire, farklılaşmaya doğru gider, değişir ve bir halden başka bir hale dönüşür. Bu durum insanlar, şehirler ve devletler için de böyledir. Çünkü Allah'ın kulları arasında koyduğu geçerli sünneti budur.⁴⁴³

Toplumsal değişim ile ilgili diğer bir yaklaşım ise “çizgisel tarih” anlayışıdır. Bu anlayış ise, tarihin sıfırdan başladığını ve belli bir amaca doğru ilerlediğini savunur. Dolayısıyla her iki tarih görüşü, kaynakları ve argümanları bakımından birbirinden farklılaşır.⁴⁴⁴ Bu iki yaklaşım arasında Kur'an'ın, toplumsal değişme konusunda ilerlemeci/doğrusal anlayışa değil, çevrimsel/döngüsel yaklaşıma daha yakın olduğu söylenebilir.⁴⁴⁵

Bu yaklaşımı Kur'an'ın toplumsal değişime işaret eden birçok ayetinde görmek mümkündür. Çünkü toplumsal değişim, Kur'an'ın da üzerinde önemle durduğu konulardan birisini oluşturmaktadır. Kur'an'da toplumsal değişmeye işaret eden tağyir,⁴⁴⁶ tebdil,⁴⁴⁷ tedâvül,⁴⁴⁸ inkilâp,⁴⁴⁹ tahvil,⁴⁵⁰ tahrif,⁴⁵¹ tasrif⁴⁵² gibi birçok kelime vardır. Bu kelimeler içerisinde Kur'an'da toplumsal değişimi

⁴⁴¹ Muhammet İrğat, *Tarihselcilik Düşüncesi Bakımından İbn Haldun* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 132-133.

⁴⁴² Emre Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2000), 70-71.

⁴⁴³ Ejder Okumuş, *Toplumsal Çöküş Teorileri* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2007), 14.

⁴⁴⁴ İrğat, *Tarihselcilik Düşüncesi Bakımından İbn Haldun*, 18.

⁴⁴⁵ Enver Bayram-Hasan Coşkun, “Kur'an Kıssaları Bağlamında Sosyal Değişim-Helak Münasebeti”, 480.

⁴⁴⁶ er-R'ad 13/11.

⁴⁴⁷ el-Bakara 2/108.

⁴⁴⁸ el-Âl-i İmrân 3/140.

⁴⁴⁹ eş-Şuarâ 26/227.

⁴⁵⁰ el-İsrâ 17/56.

⁴⁵¹ el-Bakara 2/75.

⁴⁵² el-A'râf 7/58.

en açık şekilde ifade eden kavramların birisi tağyir kelimesidir.⁴⁵³ Bu kelime, Kur'an'da birisi Ra'd⁴⁵⁴ diğeri Enfal suresi olmak üzere iki yerde “değiştirme” manasında geçmektedir.⁴⁵⁵ Tağyir kelimesinin zikredildiği bu ayetlerde, toplumsal değişimin önemli yönlerine vurgu yapılır. Bahsedilen bu ayetler kavm ve nefis kelimeleriyle birlikte değerlendirildiğinde ise sosyal değişimin ferdî ve sosyal boyutunu vurgular. Tağyir kelimesinin geçtiği bu iki ayet, toplumsal değişmeyi, ferdî değişimle birlikte düşünmenin gerekliliğini savunur. Toplumsal değişmeyi, ferdin, toplumun ve Allah'ın iradesini dikkate alarak açıklar.⁴⁵⁶ Bu itibarla Kur'an'ın tarihe bakışının, batıda gelişen lineer tarihin aksine, döngüsel bir tarih anlayışı sunduğu söylenebilir.⁴⁵⁷

Kur'an'da toplumsal değişimin en somut göstergelerinden biri de geçmiş peygamber kıssalarıdır. Çünkü Kur'an, evveliyetle bütün peygamberlerin toplumlarda meydana getirmek istediği değişim mücadelesinin örnekleriyle doludur. Bütün Peygamberler, her çağda ilahi esaslardan sapan toplumları, bu esaslara uygun bir şekilde yaşamaya davet etmişlerdir. Bu itibarla İlâhi esaslara göre yaşantılarını uyarlayan bir toplum meydana getirebilmek için sosyal değişimin başat aktörleri olmuşlardır.⁴⁵⁸ Tarih boyunca peygamberler aracılığıyla gerçekleştirilmek istenen bu sosyal değişime karşı çıkan kavimler ise helak olmuşlardır. Çünkü bir toplum, kendisinde var olan iyi hasletleri bırakıp isyana girmedikçe; Yüce Allah, onların elindeki nimetleri değiştirmemiş, onları bunlardan mahrum bırakmamıştır. Dolayısıyla bir toplum, Yüce Allah'ın koyduğu prensiplere itaat etmeyi sürdürdüğü sürece, iktidar ve nimet sahibi olmaya devam etmiştir. Ancak bir toplum da ahlaksızlığa, fenalığa, haksızlığa yönelerek Allah'a isyan edip, ilahi prensiplere aykırı davranış sergiler ve arzularının esiri haline gelirse, o zaman sahip olduğu nimetlerden mahrum kalır ve hüsrana uğramış olur.

⁴⁵³ Abdurrahman Kasapoğlu, “Kur'an'da Tağyir Olgusu-Bireysel ve Toplumsal Değişim”, *Ekev Akademi Dergisi* 10/27 (2006), 56.

⁴⁵⁴ er-R'ad 43/11.

⁴⁵⁵ Abdülbâkî, “Tağyîr”, *el-Mu'cemu'l-Mufehres*, 207-208.

⁴⁵⁶ Kasapoğlu, “Kur'an'da Tağyir Olgusu -Bireysel ve Toplumsal Değişme”, 56; ayrıca bk. Ali Yıldırım, *Kur'an-ı Kerim'de Tağyir Kavramının Semantik Analizi* (Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 23.

⁴⁵⁷ Söylemez, “Kur'an-Tarih İlişkisi Üzerine”, 20.

⁴⁵⁸ Kasapoğlu, “Kur'an'da Tağyir Olgusu -Bireysel ve Toplumsal Değişme”, 56.

Böylece, toplumsal düzen yıkılmış, iman bağları kopmuş ve dağılmış bir hal alır.⁴⁵⁹

Bu sebeple Peygamberler ile kavimleri arasında cereyan eden mücadeleler, bize tarihte olduğu gibi kıssalarda da döngüsel tarih anlayışının hâkim olduğunu göstermektedir. Çünkü her çağda peygamberler ile kavimleri arasında geçen benzer olaylar tekrar etmekte, insandaki maddi ve manevi iniş-çıkışları, yükseliş ve çöküşleri⁴⁶⁰ aynı mevsimlerin tekerrür etmesi gibi tarih içerisinde benzer biçimlerde yeniden yaşanmaktadır. Bundan dolayı Kur'an, bu değişmez gerçekleri, insanla ilgili risalet ve davet tarihinin ortak noktalarını, ilahi buyruklar karşısında insanoğlunun olumlu ve olumsuz tutumlarını muhataplarına anlatırken, bir tekrar durumu ortaya çıkmaktadır. Diğer bir ifadeyle kavimlerin birbirine benzer bu karakteristik tavırları, kıssalarda aynı mesajların tekrar keyfiyetini lüzumlu kılmıştır.⁴⁶¹ Fakat şunu belirtmek gerekir ki bu tekrarlar, kıssalarda yaşanan hadiselerin aynısı ile anlatıldığı anlamına gelmemektedir. Çünkü söylenen sözler ile gerçekleşen eylemler, her ne kadar benzer mahiyette olsa da itiraz eden insanların ve bu itirazlarla mücadele eden peygamberlerin farklılık arz etmesi anlatılan kıssayı tekrar olmaktan çıkarmıştır.

3.2. Kur'an'da Tekrarlanan Kıssalar

Bu bölümde Kur'an'ın muhtelif surelerinde zikredilen kıssalarda tekerrür eden kısımlar incelenip aralarındaki mevcut farklılıklar tespit edilerek bahsedilen konu ve olaylarda tam bir tekrarın olmadığı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

3.2.1. Hz. Âdem Kıssası

İslamî kaynaklarda Hz. Âdem, insanlığın atası kabul edildiği için “ebü'l-beşer” olarak vasedilir. Ayrıca Hz. Âdem, Allah'ın seçkin kıldığı⁴⁶² kişiler arasında sayıldığından dolayı “safıyyullah” unvanıyla da anılmaktadır.⁴⁶³ Kur'an-ı Kerim'de Hz. Âdem kıssası çeşitli boyutları ile sekiz surede anlatılmıştır. Bu surelerde meleklerin Hz. Âdem'e secde olayı, şeytanın Hz. Âdem ile Havva'ya

⁴⁵⁹ Kasapoğlu, “Kur'an'da Tağyir Olgusu -Bireysel ve Toplumsal Değişme”, 56.

⁴⁶⁰ Şengül, *Kur'an Kıssalarının Tarihi Değeri*, 234.

⁴⁶¹ Abay, *Kur'an Kıssaları*, 61.

⁴⁶² Âl-i İmrân 3/33.

⁴⁶³ Süleyman Hayri Bolay, “Âdem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/358-363.

yönelik vesvesesi, Hz. Âdem'in, eşinin ve şeytanın cennetten kovulmaları ve Hz. Âdem ile eşinin tövbesi gibi çeşitli konular Kur'an'da birçok defa tekrar edilmiştir.

Hz. Âdem kıssasında tekrar edilen hadiseler vereceğimiz ilk örnek; meleklerin Hz. Âdem'e secde olayıdır. Kur'an'da bu olay yedi muhtelif surede zikredilmiştir.

Bakara suresinin 34. ayetinde bu hadise şöyle anlatılmaktadır: *“O vakit meleklerle: ‘Âdem’e secde edin!’ dedik. İblis dışındaki bütün melekler secde ettiler...”* A’raf 11’de ise bu olay: *“Sizi Biz yarattık, sonra size şekil verdik. Peşinden de meleklerle: ‘Haydi, hürmet için secde edin Âdem’e!’ dedik. Onların hepsi hemen secde ettiler...”* şeklinde konu edilmiştir. Hicr suresinin 28-30. ayetlerinde ise *“Ve hani Rabbin meleklerle: ‘Ben, demişti, kuru çamurdan, şekillenmiş bir çamurdan bir beşer yaratacağım. Bu itibarla, Ben onu düzenlediğim insan şekline koyduğum ve içine ruhumdan üflediğim zaman, derhal onun önünde secdeye kapanınız.’ İblis hariç bütün melekler secdeye kapandılar...”* şeklinde zikredilmiştir. İsrâ suresinin 61. ayetinde ise secde olayından şöyle bahsedilmiştir: *“Bir zaman meleklerle: ‘Âdem’e secde edin!’ dedik, onlar da hemen secdeye kapandılar...”* Kehf suresinin 50. ayetinde ise bu hadise şöyle anlatılmıştır: *“Hani biz meleklerle: ‘Âdem’e secde edin,’ demiştik; İblis hariç olmak üzere, onlar hemen secde ettiler. İblis cinlerdendi; Rabbinin emrinden dışarı çıktı...”* Tâhâ suresinin 116. ayetinde ise secde olayı *“Düşünün ki Biz, bir vakit meleklerle: ‘Âdem’e secde edin!’ dedik. Hepsi secde ettiler, yalnız İblis diretti.”* şeklinde ifade edilmiştir. Sâd suresinin 71-73. ayetlerinde ise şu şekilde zikredilmiştir: *“Rabbin meleklerle demişti ki: ‘Ben muhakkak çamurdan bir insan yaratacağım. Onu tamamlayıp, içine de ruhumdan üfürdüğüm zaman, derhal ona secdeye kapanın!’ Bütün melekler toptan secde ettiler...”*

Hz. Âdem kıssasında secde olayının tekrar edildiği bu ayetlerde bazı hususlar dikkat çekmektedir. Bunlardan biri, Hz. Âdem'in yaratılış keyfiyeti ile ilgili ifadelerin yer aldığı kısımlardır. Bu kısımlar incelendiğinde Hz. Âdem'in yaratıldığı madde ile ilgili farklı terimlerin kullanıldığı görülmektedir. Şöyle ki, Sâd suresinde insanın ”çamurdan bir beşer” olduğu ifade edilerek onun, beşer

vasfına, topraktan (yapılmış) çırılçıplak bir model olarak yaratıldığına⁴⁶⁴ dikkat çekilirken, Hicr suresinde bu yaratılışın “kuru çamurdan, şekillenmiş bir çamurdan” olduğu belirtilerek ilâhî kudretin, alelâde toprağı balçık ve kurumuş çamur aşamalarından geçirerek “tesviye etmesi” yani insan şekline sokması ve böylece miktarını bilemediğimiz bir zaman içinde beşerin (Âdem’in) bedensel varlığını şekillendirmesi, biyolojik olarak tamamlanması, ardından da ona ruhun üflenmesi gündeme getirilerek insanın ruh ve bedenden müteşekkil bir varlık olduğu açıkça ifade edilmiştir.⁴⁶⁵ A’raf suresinde ise bunlardan bahsedilmeyerek genel olarak yaratılış ile ilgili olarak Allah’ın, onu soyundan gelecek insanların genel bir örneği kıldığı, beşer cinsinin insanî özelliklerini bir çekirdek olarak onda halkettiği belirtilmiştir.⁴⁶⁶

Bu ayetlerde dikkat çeken hususlardan biri de Yüce Allah’ın, meleklerle yönelik secde emrinin yer aldığı kısımlardır. Bu kısımlarda da bazı farklılıklar söz konusudur. Şöyle ki, A’raf, Hicr ve Sâd surelerinde Hz. Âdem’in yaratılış keyfiyeti muhtelif şekillerde tasvir edildikten sonra secde olayına geçilmektedir. Bakara, İsrâ, Kehf ve Tâhâ surelerinde ise bu kısım, Yüce Allah’ın, meleklerle “Âdem’e secde edin.” şeklindeki hitabı ile başlamakta diğer surelerdeki gibi insanın (Âdem’in) yaratılışına ve bu yaratılışı ile ilgili aşamalarına temas edilmemektedir. Yine Bakara, A’raf, Kehf, İsrâ ve Tâhâ surelerinde meleklerin, Hz. Âdem’e secde ettikleri ifade edilmektedir. Fakat bu surelerde meleklerin tamamının secde edip etmediği hususunda bir açıklama yapılmamaktadır. İşte bu açıklama Hicr 30 ve Sâd 73’de “onların hepsi” ifadesi ilave edilerek zikredilmektedir. Beş surede geçen “...melekler secde etti” ifadesi açıkça bütün meleklerin secdeye kapandıklarını belirtmektedir. Çünkü Arapça da “elif-lâm” ile marife olan çoğul kelimelerin o ismin bütün fertlerini içine aldığı açıktır. Peki, neden “ecmaûn” ifadesi ilaveten yer almıştır? Burada şunu belirtmek gerekir ki böyle bir kelime o ismin tüm fertlerini kapsar. Bununla birlikte bu umumilik tahsise ve fertlerin bir kısmının irade edilmiş olması ihtimalini de taşır. İşte bu

⁴⁶⁴ Ebu’l-A’lâ Mevdûdî, *Tefhîmü’l-Kur’ân*, çev. Muhammed Han Kayani vd. (İstanbul: İnsan Yayınları, 2005), 5/87.

⁴⁶⁵ Karaman vd., *Kur’an Yolu Tefsiri*, 3/352-353.

⁴⁶⁶ Karaman vd., *Kur’an Yolu Tefsiri*, 2/505-506.

ihtimal ayette yer alan "ecmaûn" kelimesiyle ortadan kaldırılmış ve sözkonusu cümleye bir pekiştirme katmıştır.⁴⁶⁷

Hiz. Âdem kıssasında tekrar edilen konulardan biri de İblis'in secde emrine karşı çıkması ve bunun altında yatan sebeplerin yer aldığı kısımlardır. Bu kısım Bakara 34'de şöyle anlatılmaktadır: "...İblis bunu yapmadı, kibrine yediremedi ve kâfirlerden oldu." A'raf 11-12'de İblis'in secde olayına karşı çıkma sebebi şöyle beyan edilmektedir: "...Yalnız İblis dayattı. Secde edenlerden olmadı. Allah buyurdu: Ben sana emretmişken seni secde etmekten alıkoyan nedir? (İblis): Ben ondan daha üstünüm. Çünkü beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın, dedi." İsrâ suresinin 61-62. ayetlerinde ise İblis'in secde emrine uymama sebebi şöyle açıklanmaktadır: "Ben, dedi, çamurdan yarattığın bir kimseye secde mi ederim! Dedi ki: Şu benden üstün kaldığına da bir bak!" Hicr suresinin 31-33. ayetlerinde aynı olay şu şekilde zikredilmiştir: "Fakat İblis hariç! O, secde edenlerle beraber olmaktan kaçındı. Allah: Ey İblis! Secde edenlerle beraber olmayışının sebebi nedir? dedi. (İblis:) Ben kuru bir çamurdan, şekillenmiş kara balçıktan yarattığın bir insana secde edecek değilim, dedi." Kehf 50'de ise bu bölüm şöyle ifade edilmiştir: "...İblis hariç olmak üzere, onlar hemen secde ettiler. İblis cinlerdendi; Rabbinin emrinden dışarı çıktı..." Sâd suresinin 74-76. ayetlerinde ise bu olaydan şu şekilde bahsedilmiştir: "Yalnız İblis secde etmedi. O büyüklük tasladı ve kâfirlerden oldu. Allah: Ey İblis! İki elimle yarattığıma secde etmekten seni meneden nedir? Böbürlendin mi, yoksa yücelerden misin? dedi. İblis: Ben ondan hayırlıyım! Beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın, dedi."

İlgili ayetler incelendiğinde İblis'in secde olayına karşı çıkma sebep(ler)inin anlatıldığı yerlerde bazı ifade ve tabir farklılıklarının olduğu görülür. Şöyle ki, Tâhâ suresinin 116. ayetinde İblis'in secde emrine karşı çıkma sebebi "ebâ/diretme" olarak açıklanırken, Sâd 74'de İblis'in "istekbera/büyüklük tasladığı" ve bunun neticesinde "kâfirlerden olduğu" ifade edilir. Bakara 34'de ise Sâd 74'de geçen "büyüklük taslama" sebebi ile Tâhâ suresinde beyan edilen "diretme" sebebi birlikte zikredilir. Kehf 50'de ise diğer surelerden farklı olarak

⁴⁶⁷ İsmail Hakkı Bursevî, *Ruhü'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, çev. Murat Sülün vd. (İstanbul: Erkam Yayınları, 2015), 10/156.

şeytanın yapısı ve mahiyetinin kaynağına dikkat çekilerek⁴⁶⁸ onun, cinlerden biri olduğu ve Rabbinin emrinden dışarı çıktığı ifade edilmiştir.⁴⁶⁹

Yine İsrâ suresinde İblis, secde emrine karşı çıkma sebebi olarak Hz. Âdem'in balçıktan (tîn) yaratılmasını ileri sürerken, Hicr suresinde buna ilave olarak “balçık”, “salsâl”, “hame” ve “mesnûn” gibi insanın yaratılış özüne dair başka maddeleri de saymaktadır. Ayetlerdeki bu beyanlardan İblis'in, Hz. Âdem'in yaratıldığı maddeyi hafife alarak ve onu daha aşağı gördüğü için secde etmediği anlaşılmaktadır.⁴⁷⁰ A'raf ve Sâd suresinde ise İblis'in, Hz. Âdem'e secde etmemesinin sebebi “kendini ondan üstün görme” olarak açıklanmıştır. Çünkü İblis, kendi yaratılış özünün ateşten olduğunu, Hz. Âdem'in aslının ise topraktan var edildiğini belirterek kendi aslı ile onunkini kıyaslamıştır. Bu kıyaslama neticesinde kibre düşmesi, onu, secde etmekten alıkoymuştur.⁴⁷¹ Sâd suresinde ise diğer surelerden farklı olarak Yüce Allah, ona “*Ey İblis! İki elimle yarattığıma secde etmekten seni meneden nedir? Böbürlendin mi, yoksa yücelerden misin?*” sorusunu yöneltmiş, ardından daha İblis yanıt vermeden, onun bu davranışının altında yatan psikolojik nedeni zikretmiştir.⁴⁷²

Görüldüğü üzere Kur'an'da İblis'in secde emrine karşı çıkma sebepleri altı surede tekrar edilmiştir. Ancak her surede, aynı hadise farklı yönleri ile beyan edilmiştir. Bu sebeple zikredilen ayetlerde aynıyla bir tekrarın olmadığı söylenebilir.

Hz. Âdem kıssasında tekrar edilen sahneler vereceğimiz diğer bir örnek; insanlığın ilk atası kabul edilen Hz. Âdem'in ve eşinin cennete yerleştirilmesinin anlatıldığı bölümlerdir. Bu bölüm Bakara 35'de şöyle anlatılır: “*Ve dedik ki: Âdem! Eşinle birlikte cennete yerleşin, oradaki nimetlerden istediğiniz şekilde bol bol yiyin, sadece şu ağaca yaklaşmayın. Böyle yaparsanız zalimlerden olursunuz.*” A'raf 19'da ise bu hadiseden şöyle bahsedilir: “*Sana gelince Âdem, seninle eşin cennete yerleşiniz, istediğiniz her tarafından yiyip içip yararlanınız. Yalnız sakın şu ağaca yaklaşmayın! Böyle yaparsanız zalimlerden olursunuz.*”

⁴⁶⁸ Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri* (İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2007), 1/318.

⁴⁶⁹ el-Kehf 18/50.

⁴⁷⁰ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 4/479; Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 10/340.

⁴⁷¹ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 14-34; Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 10/340.

⁴⁷² Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 10/341.

Tâhâ sûresinin 117-121. ayetlerinde ise aynı hadise şu ifadeler ile yer alır: *“Bunun üzerine: Ey Âdem! dedik, bu, hem senin için hem de eşin için büyük bir düşmandır. Sakın sizi cennetten çıkarmasın; sonra yorulur, sıkıntı çekersin! Şimdi burada senin için ne acıkmak vardır, ne de çıplak kalmak. Yine burada sen, susuzluk çekmeyecek, sıcaktan da bunalmayacaksın. Derken şeytan onun aklını karıştırıp “Ey Âdem! dedi, sana ebedilik ağacını ve sonu gelmez bir saltanatı göstereyim mi?” Nihayet ondan yediler. Bunun üzerine kendilerine ayıp yerleri göründü. Üstlerini cennet yaprağı ile örtmeye çalıştılar. (Bu suretle) Âdem Rabbine âsi olup yolunu şaşırdı.”*

İlgili ayetler tahlil edildiğinde Hz. Âdem ve Hz. Havvâ'nın cennete yerleşme hadisenin anlatıldığı kısımlarda geçen bazı ifadelerde değişikliklerin olduğu görülür. Mesela Bakara ve A'raf surelerinde Yüce Allah, Hz. Âdem ve eşine cennete yerleşmelerini, oradaki nimetlerden diledikleri gibi yemelerini ancak yasak ağaca yaklaşmamalarını emretmekte ve böyle yaptıkları takdirde zalimlerden olacaklarını söylemektedir. Bu kısım, her iki surede de çok az farklılıklar ile aynen zikredilmiştir. Ancak Bakara suresinde diğer sureden farklı olarak “bol bol” anlamına gelen “rağaden” kelimesi ilave edilirken, A'raf suresinde bu kelimeye yer verilmemiştir. Tâhâ suresinde ise Yüce Allah, Hz. Âdem ile eşini, şeytanın kendilerine düşman olduğunu belirterek, onları cennetten çıkarmasına fırsat vermemeleri hususunda ikaz etmiştir. Ardından ikisine cennet hayatının özelliklerini anlatarak orada kalmaları halinde acıkmayacaklarını, çıplak kalmayacaklarını, susamayacaklarını ve sıcaktan bunalmayacaklarını buyurmuştur.⁴⁷³ Yine bu surede Hz. Âdem ve eşinin, Allah'ın bu emrine karşılık bir azim, çaba içerisine girmedikleri ve emrini unuttukları ifade edilmiştir.⁴⁷⁴ Diğer surelerde bu bilgilerden bahsedilmemiştir.

Hz. Âdem kıssasında tekrar edilen sahnelerden biri de şeytanın, Hz. Âdem ve eşine yönelik vesveselerinin yer aldığı kısımlardır. Yüce Allah'ın tüm uyarı ve öğütleri karşısında, Hz. Âdem'in emri unutması ve azim gösterememesi, şeytanın onlara vesvese vererek onları doğru yoldan saptırmasına neden olmuştur. Bunun üzerine İblis, hemen harekete geçerek vesveseyle Hz. Âdem ve eşini etkilemeye başlamıştır. Şeytanın vesveseleri çeşitli ayetlerde şöyle ifade edilmiştir:

⁴⁷³ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 5/227-228; Karaman vd., *Kur'an Yolu Tefsiri*, 1/107-109.

⁴⁷⁴ et-Tâhâ 20/115.

Bakara 36’da bu kısımdan “Şeytan onların ayaklarını kaydırıp haddi tecavüz ettirdi ve içinde bulundukları (cennetten) onları çıkardı.” şeklinde bahsedilmiştir. A’raf 20-22’de ise bu kısım: “Derken şeytan, birbirine kapalı ayıp yerlerini kendilerine göstermek için onlara vesvese verdi ve: Rabbiniz size bu ağacı sırf melek olursunuz veya ebedî kalanlardan olursunuz diye yasakladı, dedi. Ve böylece onları hile ile aldattı...” beyanı ile ifade edilmiştir. Tâhâ 120’de ise aynı bölüm: “Derken şeytan onun aklını karıştırıp ‘Ey Âdem!’ dedi. Sana ebedîlik ağacını ve sonu gelmez bir saltanatı göstereyim mi?” ifadesi ile yer almıştır.

İlgili ayetler incelendiğinde Bakara suresinde şeytanın, Hz. Âdem ve eşinin ayaklarını kaydırması ve bunun neticesinde cennetten çıkardığı beyan edilmektedir. Ancak burada şeytanın, Hz. Âdem ve eşini nasıl kandırıp içinde bulundukları cennetten çıkardığına dair herhangi bir bilgi verilmemiştir. İşte bu ayrıntıları kıssanın konu edildiği diğer ayetlerde bulmaktayız. Bu bağlamda A’raf suresinde şeytanın, Hz. Âdem ve eşini “melek olma” ve “sonsuz dek yaşama” bahanesiyle kandırdığı ifade edilmektedir. Ayrıca bu surede şeytanın Hz. Âdem’i kandırmak için yemine de başvurduğu belirtilmektedir.⁴⁷⁵ Bu ayetlerden anlaşılan o ki, şeytan burada önce onlara vesvese vererek kıvama getirmiş sonra da yemin ile hile yaparak aldatmıştır.⁴⁷⁶ A’raf suresinde ayrıca şeytanın bu vesveseyi, onların edep yerlerini açığa çıkarmak için verdiği de belirtilmiştir.⁴⁷⁷ Tâhâ suresinde ise şeytanın, onları “ölümsüzlük ağacı” ve “son bulmayan saltanat” ifadeleri ile kandırdığı bildirilmiştir. Böylece şeytan, onların ayağını bu kavramları istismar ederek kandırmıştır.⁴⁷⁸

Kıssada Hz. Âdem ve eşinin, şeytanın vesvesesine uyması sonrasında yaşananlar da tekrar edilen diğer bir sahnedir. Bu sahne A’raf 22’de “...Ağacın meyvesini tattıklarında ayıp yerleri kendilerine göründü. Ve cennet yapraklarından üzerlerini örtmeye başladılar. Rableri onlara: Ben size o ağacı yasaklamadım mı ve şeytan size apaçık bir düşmandır, demedim mi? diye nidâ etti.” ifadeleri ile zikredilirken, Tâhâ 121’de ise şöyle beyan edilir: “Derken ikisi de o ağacın meyvesinden yediler. Bunun üzerine edep yerlerinin açık olduğunu

⁴⁷⁵ Taberî, *Câmi’u l-beyân*, 3/416; Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, 7/91.

⁴⁷⁶ el-A’raf 7/22.

⁴⁷⁷ el-A’raf 7/20.

⁴⁷⁸ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, 7/90-91.

fark ettiler. Derhal cennet yapraklarıyla üzerlerini örtmeye başladılar. Böylece Âdem Rabbine karşı geldi de şaşıtı kaldı.”

Her iki ayet tahlil edildiğinde Tâhâ suresinde şeytanın ilk olarak Hz. Âdem’e fısıldadığı ifade edilirken, A’raf suresinde her ikisine de fısıldadığı belirtilmektedir. Yine A’raf suresinde Hz. Âdem ve eşi, ağacı tattıklarında ayıp yerlerinin görüldüğü ve cennet yaprakları ile üzerlerini örtmeye başladıkları belirtilmiştir. Bu kısımda her ikisinin ağaca yaklaşma davranışı, A’raf 22’de “tattılar” kelimesi ile ifade edilirken, Tâhâ 121’de “yediler” kelimesi ile beyan edilmiştir. Dikkat edilirse her iki kelime aslında aynı fiili ifade etmektedir. Ancak iki surede aynı fiil, farklı üslup ve lafızlarla anlatılmıştır.⁴⁷⁹ Bu da kıssanın anlatımına ayrı bir çeşitlilik ve güzellik katmıştır. Yine Tâhâ suresinde ayetin sonu, “*Böylece Âdem Rabbine karşı geldi de şaşıtı kaldı.*” cümlesi ile bitirilirken, A’raf 22’de ayetin sonu Yüce Allah’ın, Hz. Âdem ve eşine “*Rableri onlara: Ben size o ağacı yasaklamadım mı ve şeytan size apaçık bir düşmandır, demedim mi? diye nidâ etti.*” şeklindeki seslenişi ile bitirilmiştir. Tâhâ suresinde geçen bu ifade ile Hz. Âdem’in yaptığı davranışın bir başkaldırı ve yolunu şaşırma olduğu belirtilerek onun bu davranışı ile bir taraftan âsi olduğuna, diğer taraftan da doğru yoldan şaştığına dikkat çekilmiştir.⁴⁸⁰ A’raf 22’de ise Hz. Âdem’e, yasağa karşı gelmekten dolayı sitem ve düşmanın sözüne aldanmadan dolayı da bir kınamanın olduğu belirtilmiştir.⁴⁸¹ Diğer bir ifadeyle bu uyarılardan birincisi, yasağa karşı gelmelerinden dolayı; ikincisi de düşman sözüne aldanmalarından dolayı olmuştur. Çünkü Yüce Allah, onlara ağaca yaklaşmayı yasaklarken şeytanın kendileri için apaçık düşman olduğunu, onun hilesinden sakınmaları gerektiğini haber vermişti.⁴⁸²

Hz. Âdem ve eşi yasak ağaca yaklaşıncı Yüce Allah, bir ceza olarak onu ve eşini cennetten indirmiştir. Bunun üzerine Hz. Âdem ve eşi yaptıkları yanlışın farkına vararak Allah’tan af dilemişlerdir. Bu hadise de Kur’an’da tekrar edilmiştir. Bakara 37’de bu sahne şöyle anlatılmıştır: “*Bu durum devam ederken Âdem, Rabbinden bir takım ilhamlar aldı ve derhal tevbe etti. Çünkü Allah*

⁴⁷⁹ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, 12/366.

⁴⁸⁰ Muhammed Ebüssuûd el-İmadi’, *İrşâdü’l-‘akli’s-selîm ilâ mezâyâ’l-Kitâbi’l-Kerîm* (Beyrut: t.s.), 6/47; Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, 12/366.

⁴⁸¹ Beyzâvî, *Envârü’t-tenzîl*, çev. Şadi Eren, 2/20.

⁴⁸² Ebüssuûd Efendi, *İrşâdü’l-‘akli’s-selîm*, 3/221.

tevbeleri kabul eden ve merhameti bol olandır.” A’raf 23’de ise bu kısımdan şöyle bahsedilmiştir:“(Âdem ile eşi) dediler ki: Ey Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz.” Tâhâ 122’de ise “Sonra Rabbi onu seçkin kıldı; tevbesini kabul etti ve doğru yola yöneltti.” şeklinde ifade edilmiştir.

Hadisenin anlatıldığı ayetler incelendiğinde Bakara suresinde Hz. Âdem’in, Allah’tan bir takım kelimeler aldığı ve tevbe ettiği belirtilmektedir. Ancak bu surede onun aldığı kelimelerin neler olduğu ve bunlarla mağfiret istediğine dair açık ifadeler yer almamaktadır.⁴⁸³ A’raf suresinde ise bu kısım zikredilerek Hz. Âdem’in, Yüce Allah’tan aldığı kelimelerin neler olduğu açıklanmıştır. Tâhâ suresinde ise Hz. Âdem’in, Allah’tan aldığı bu kelimelerden söz edilmeden onun, tövbesinin kabul edildiği ve Yüce Allah’ın sadece onu affetmekle kalmayarak aynı zamanda doğru yola ilettiği de haber verilmiştir. Görüldüğü üzere hem şeytanın vesvesesinin hem de bu vesveseye uymaları neticesinde Hz. Âdem ve eşinin cennetten çıkarılmalarının anlatıldığı kısımlar birbirine benzer şekilde tekrarlanmıştır. Ancak her surede aynı olay, farklı açılardan ele alınarak sunulmuştur. Dolayısıyla kıssada yinelenen kısımlarda motamot bir tekrarın olmadığını söyleyebiliriz.

Hz. Âdem kıssasında tekrar edilen konulardan biri de Hz. Âdem, eşi ve İblis’in cennetten indirilmelerinin anlatıldığı pasajlardır. Bu kısım A’raf 13’de “Allah: Öyle ise, ‘İn oradan!’ Orada büyüklük taslamak senin haddin değildir. Çık! Çünkü sen aşağılıklardansın!” şeklinde ifade edilirken, aynı surenin 18. ayetinde Allah, şeytana şunları demiştir: “Haydi, yerilmiş ve kovulmuş olarak oradan çık! Andolsun ki, onlardan kim sana uyarsa, sizin hepinizi cehenneme dolduracağım!” Hicr 34-38’de ise Yüce Allah, İblis’i “Öyle ise oradan çık! Artık kovuldun! Muhakkak ki kıyamet gününe kadar lânet senin üzerine olacaktır!” sözleri ile huzurundan kovmuştur. Sâd 77’de ise Yüce Allah, “ Çık oradan (cennetten)! Sen artık kovulmuş birisin, ceza gününe kadar lânetim senin üzerindedir! buyurdu.” hitabı ile İblis’i defetmiştir. İsrâ 63’de ise Yüce Allah, “Git! Onlardan kim sana uyarsa, iyi bilin ki hepinizin cezası cehennemdir. Tam

⁴⁸³ Zeynep İnan, *Bağlam Açısından Kur’ân’ı Kerîm Kıssalarındaki Tekrar Olgusunun Değerlendirilmesi* (Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 38.

bir ceza!” buyruğu ile onu huzurundan çıkarmıştır. Bakara 36’da ise Yüce Allah şöyle seslenmiştir: *“Bunun üzerine: Bir kısmınız diğerine düşman olarak ininiz, sizin için yeryüzünde barınak ve belli bir zamana dek yaşamak vardır, dedik.”* Aynı surenin 38. ayetinde ayrıca *“Dedik ki: Hepiniz cennetten inin!...”* buyurulmuştur.

İlgili ayetler tahlil edildiğinde Hicr 34 ve Sâd 77’de Yüce Allah, İblis’e *“Öyle ise oradan çık!”*⁴⁸⁴ diye seslenirken, A’raf 13’de *“İn oradan! ve çık!”* diye, 18. ci ayette ise *“Haydi, yerilmiş ve kovulmuş olarak oradan çık!”* hitabı ile İblis’e seslenmiştir. İsrâ 63’de ise Yüce Allah, İblis’e sadece *“git”* diye hitap etmiştir. Yine Hicr ve Sâd surelerinde İblis’in kovulması “kovulmuş, taşlanmış” manasına gelen⁴⁸⁵ “racîm” kelimesi ile ifade edilirken, A’raf 13’te ise İblis’in önce “sâğırın/aşağılıklardan” olduğu belirtilmiş, 18. ayette ise “mez’ûmen medhûrâ/yerilmiş ve kovulmuş” olarak uzaklaştırıldığı beyan edilmiştir.⁴⁸⁶ Bakara 36 ve 38’de ise Yüce Allah *“inin!”* şeklinde iki defa hitap etmiştir.⁴⁸⁷ Ancak bu ayetlerde diğer surelerden farklı olarak hitap sadece İblis’e değil, her üçüne birden yapılmıştır. Burada yer alan söylemlerde farklı kelimeler kullanılsa da netice itibarıyla hepsi aynıdır. O da İblis’in, Allah’ın huzurundan kovulmasıdır.⁴⁸⁸ Ancak bu ifadeler her bir surede farklı bağlamlarda kendine has bir üslûp ve değişik ifadeler ile zikredilmiştir. Bu da yukarıda yinelenen bölümleri aynen bir tekrar olmaktan çıkarmaktadır.

Kıssada tekrar edilen kesitlerden birisi de İblis’in, cennetten kovulduktan sonra Yüce Allah’tan mühlet istediği kısımlardır. Bu kısım, A’raf suresinin 14-15. ayetlerinde şöyle anlatılır: *“İblis: Bana, (insanların) tekrar dirilecekleri güne kadar mühlet ver, dedi. Allah: Haydi, sen mühlet verilenlerdensin, buyurdu.”* Hicr 36-38’de ise şu şekilde yer alır: *(İblis:) Rabbim! Öyle ise, (varlıkların) tekrar*

⁴⁸⁴ el-Hicr 15/34’de bu kelime, “uhruc minhâ” olarak geçerken, aynı ifade bir harf değişikliği ile Sâd 38/77’de “fahruc minhâ” şeklinde yer alır.

⁴⁸⁵ Isfahânî, “rcm”, 252.

⁴⁸⁶ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, 10/342.

⁴⁸⁷ Bu ayetlerde *“in!”* emrinin ikinci bir defa tekrar edilmesi ile ilgili olarak Kurtubî şöyle bir yorum yapmıştır: *“‘Hepiniz oradan inin dedi.’ emri, ikinci bir defa vurgulamak ve pekiştirmek için tekrarlanmıştır. Bir diğer görüşe göre burada emir, her birisi ile ilgili ötekenden farklı bir hüküm söz konusu edildiği için tekrarlanmıştır. Birinci emir ile düşmanlık, ikinci emir ile hidâyet söz konusu edilmiştir. Bir diğer görüşe göre birinci iniş cennetten semâya, ikinci iniş ise semâdan yeryüzüne olmuştur.”* Bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân* (Beyrut: Müessesetü el-risâle, 2006), 1/486.

⁴⁸⁸ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, 11/327.

dirileceği güne kadar bana mühlet ver, dedi. Allah: Sen bilinen bir vakte kadar kendilerine mühlet verilenlerdensin, buyurdu.” Sâd suresinin 77-81. ayetlerinde ise şöyle ifade edilir: “İblis: Ey Rabbim! O halde tekrar diriltilecekleri güne kadar bana mühlet ver, dedi. Allah: Haydi, sen bilinen güne kadar mühlet verilenlerdensin, buyurdu.” İsrâ 62’de ise bu kısımdan şöyle bahsedilir: “Dedi ki: Şu benden üstün kıldığına da bir bak! Yemin ederim ki, eğer beni kıyamete kadar yaşatırsan, pek azı dışında, onun neslini kendime bağlayacağım!”

İlgili ayetler incelendiğinde İblis’in, Yüce Allah’tan istediği mühletin anlatıldığı yerlerde geçen bazı ifadelerde değişiklikler bulunmaktadır. Şöyle ki, A’raf, Hicr ve Sâd surelerinde İblis, “...tekrar diriltilecekleri güne kadar mühlet ver...” derken, İsrâ 62’de “kıyamet gününe kadar yaşatırsan” sözünü söylemiştir. Yine A’raf suresinde İblis’in bu isteğine Yüce Allah: “...sen mühlet verilenlerdensin...” şeklinde karşılık verirken, Hicr ve Sâd surelerinde “...sen bilinen bir vakte kadar kendilerine mühlet verilenlerdensin...” şeklinde mukabelede bulunmuştur. İblis’in, insanoğlunu azdırmak için mühlet istemesi ile ilgili bu ifadelere Bakara suresinde ise yer verilmemiştir. Görüldüğü üzere ayetlerde geçen İblis’in bu söylemleri aslında aynı olayla ilgilidir. Ancak İblis’in bu isteği her surede farklı cümlelerle ve kavramlarla ifade edilmiştir.⁴⁸⁹

İblis’in istediği mühlet kendisine verilince o, Yüce Allah’a bazı sözler söylemiştir. Onun bu sözleri de çeşitli surelerde yinelenmiştir. Mesela A’raf 16-17’de İblis, Allah Teâla’ya şunları demiştir: “Öyle ise beni azdırmana karşılık, and içerim ki, ben de onları saptırmak için senin doğru yolunun üstüne oturacağım. Sonra elbette onlara önlerinden, arkalarından, sağlarından,ollarından sokulacağım ve sen, onların çoklarını şükredenlerden bulmayacaksın!”⁴⁹⁰ Hicr 39-42’de ise o, Yüce Allah’a: “Ya Rabbî! Beni azdırmana karşılık, yemin ederim ki ben de dünyada onlara günahları süsleyeceğim ve senin ihlâsa erdirdiğin kulların müstesna, onların hepsini azdıracağım.” sözlerini söylemiştir. Sâd 82-85’de ise İblis: “Senin mutlak kudretine andolsun ki, onlardan ihlâsa erdirilmiş kulların bir yana, hepsini mutlaka azdıracağım, dedi.” ifadeleri ile Yüce Allah’a karşılık vermiştir. İsrâ 62-65’de ise İblis, Yüce Allah’a: “Şu benden üstün kıldığına da bir bak! Yemin

⁴⁸⁹ Benzer açıklama için bk. Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, 11/326.

⁴⁹⁰ el-A’raf 7/16-17.

ederim ki, eğer beni kıyamete kadar yaşatırsan, pek azı dışında, onun neslini kendime bağlayacağım!” cümlelerini sarf etmiştir.

İlgili ayetler incelendiğinde A’raf ve Hicr surelerinde şeytanın, “...öyle ise beni azdırmana karşılık...” sözleri aynen zikredilmiştir. Ancak onun bu sözlerinin ardından gelen ifadeler değişmektedir. Şöyle ki, A’raf suresinde şeytan, insanları Allah’ın doğru yolu üzerine oturarak, onlara önlerinden, arkalarından, sağlarından ve sollarından sokularak saptıracağını ve onların çoklarının şükredenlerden olmayacağını söylerken, Hicr suresinde günahları süsleyerek kendisine tabi olanların hepsini azdıracağını ancak ihlase erdirilen kulların bunun dışında olacağını ifade etmektedir. Yine Hicr suresinde şeytanın “...hepsini azdıracağım...” ve “...ihlase erdirdiğin kulların müstesna...” cümlelerine yer verilirken, A’raf suresinde şeytanın bu ifadelerinden söz edilmemiştir. Sâd suresinde ise şeytanın bu sözlerine Hicr suresindeki gibi benzer şekilde yer verilmiş ancak şeytanın, insanı kandırma yollarından bahsedilmemiştir.⁴⁹¹ Yine Sâd suresinde Hicr suresinde geçen İblis’in “öyle ise beni azdırmana karşılık...” ifadesine de yer verilmemiştir. İsrâ suresinde ise şeytanın kullarına neleri yapabileceği, şeytanın etkisinin nasıl olacağı ve insanoğlu ile nasıl uğraşacağı haber verilmiştir.⁴⁹² Yine Hicr ve Sâd surelerinde İblis, ihlase erdirilmiş kulların dışında kalanların “hepsini azdıracağını” söylerken, İsrâ suresinde Yüce Allah’ın kendisine kıyamete kadar izin verirse “pek azı dışında” onun neslinden geriye kalanları kendine bağlayacağını söylemektedir. İblis’in, insanoğlunu saptıracağına dair bu ifadelerine Bakara ve A’raf suresinde ise yer verilmemiştir.

Kıssanın bu kısmında şeytanın söylediği bu sözlere karşılık Yüce Allah’ın ona verdiği cevaplarda da bazı değişiklikler söz konusudur. Şöyle ki, A’raf 18’de İblis, Yüce Allah’a kendisini azdırmasına karşılık kullarını saptırmak için onların yolu üzerine oturacağını söyleyince Allah Teâla, şeytana yerilmiş ve kovulmuş olarak oradan çıkmasını emretmiş⁴⁹³ ve ona kim uyarsa onların hepsini cehenneme dolduracağını haber vermiştir. Ayrıca kullarını, onların ve kendisinin düşmanı olan İblis’in düşmanlığına karşı uyararak onun bu düşmanlığının çok

⁴⁹¹ es-Sâd 38/82-85.

⁴⁹² Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, 11/328.

⁴⁹³ İnan, *Bağlam Açısından Kur’an’ı Kerim Kıssalarındaki Tekrar Olgusunun Değerlendirilmesi*, 39.

eskiye dayandığını beyan ederek, kullarına şeytanın vesveselerinden kaçınıp kendisinin emirlerine yönelmelerini söylemiştir.⁴⁹⁴ Hicr suresinde ise Yüce Allah, seçkin kullarının tuttuğu bu dosdoğru yolun kendi yolu olduğunu beyan ederek İblis'e, bu kulları üzerinde böyle bir gücünün olmadığını söylemiş ve İblis'in etkisinde kalacak olanların kendisine uyan azgın insanlar olacağını bildirmiştir.⁴⁹⁵ İsrâ suresinde ise Yüce Allah, onlardan kim şeytana uyarsa, hepsinin cezasının cehennem olduğunu bildirmiş, ardından İblis'e, onlardan gücünün yettiği kimseleri davetiyle şaşırtmasını; süvarileriyle, yayalarıyla onları yaygaraya boğmasını; mallarına, evlâtlarına ortak olmasını, kendilerine vaadlerde bulunmasını buyurduktan sonra şeytan'ın, insanlara, aldatmadan başka bir şey vâdetmeyeceğini ve ihlâslı kulları üzerinde hiçbir ağırlığının olmayacağını söylemiş ve vekil olarak Allah'ın yeteceğini belirtmiştir.⁴⁹⁶ Sâd suresinde ise sadece şeytana ve ona tabi olanların sonları haber verilmiştir.⁴⁹⁷ Bakara, Kehf ve Tâhâ surelerinde ise bu husustan bahsedilmemiştir.

Netice olarak insanlığın ilk atası kabul edilen Hz. Âdem ve onun kıssası Kur'an'da çeşitli yönleri ve boyutları ile birçok defa tekrar edilmiştir. Bu kıssanın tekrar edilme amacı; insanoğlunu şeytanın aldatmalarına karşı dikkatli olmaya ve insan ile şeytan arasında sürekli bir düşmanlığın olduğuna dikkatleri çekmektir. İşte bu konu sürekli olduğu için Hz. Âdem'in kıssası farklı yerlerde defalarca tekrar edilmiştir.⁴⁹⁸ Ancak Hz. Âdem kıssasında tekrar edilen olaylar hiçbir surede aynı ile zikredilmemiştir. Her surede bahsedilen hadisenin farklı bir noktasına dikkat çekilmiş ve farklı bir üslup ile sunulmuştur. Ayrıca tekrar edilen sahnelerin herbiri, geçtiği surenin bağlamına göre bazı fazlalık veya noksanlıklar ile yeniden zikredilmiştir. Tüm bunlar, Hz. Âdem kıssasında yinelenen kısımların birebir olarak tekrarlanmadığını gösterir.

3.2.2. Hz. Nûh Kıssası

Hz. Nûh, Kur'an-ı Kerîm ve hadis-i şeriflerde kendisinden geniş bir şekilde bahsedilen ve "ulü'l-azm" olarak isimlendirilen beş büyük peygamberden

⁴⁹⁴ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 3/414-415.

⁴⁹⁵ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 10/353-354.

⁴⁹⁶ el-İsrâ 17/63-65.

⁴⁹⁷ es-Sâd 38/84-85.

⁴⁹⁸ Kutup, *Kur'an'da Eddi Tasvir*, çev. İsmail Aslan, 185.

biridir. Kur'an'da Hz. Nûh ile ilgili yirmi sekiz surede bilgi verilmiş, kırk üç yerde ise ismen zikredilmiştir. Ayrıca Kur'an'ın yetmiş birinci suresi onun adını taşımaktadır. Bu surede baştan sona onun tevhid mücadelesi anlatılmıştır. Kur'an'da Hz. Nûh'un hayatının sadece peygamber olarak görevlendirildikten sonraki safhasından söz edilmektedir.⁴⁹⁹ Bu bağlamda Kur'an-ı Kerîm'de Hz. Nûh'un Allah tarafından seçildiği,⁵⁰⁰ kendisine vahyedildiği,⁵⁰¹ kavmine peygamber olarak gönderildiği,⁵⁰² dokuz yüz elli yıl kavminin arasında kaldığı⁵⁰³ ve kavmini Allah'a kulluğa davet ettiği belirtilmektedir.⁵⁰⁴ Ayrıca Hz. Nûh'un, kavmini Allah'tan başkasına ibadet etmemeleri hususunda uyardığı ve uymadıkları takdirde başlarına gelecek azabı kendilerine haber verdiği ifade edilmiştir.⁵⁰⁵ Kur'an'da bu konular arasında Hz. Nûh'n tebliği ve uyarıları ile tufan hadisesi muhtelif surelerde birçok kez anlatılmıştır.

Hz. Nûh kıssasında tekrar edilen konulara vereceğimiz ilk örnek; Hz. Nûh'un tevhid konusundaki uyarılarının yer aldığı pasajlardır. Kur'an'da bu konu A'raf, Hûd, Mü'minûn ve Nûh surelerinde zikredilmiştir. A'raf 59'da Hz. Nûh, kavmine şu uyarılarda bulunmuştur: *"Ey kavmim! Allah'a kulluk edin, sizin ondan başka tanrınız yoktur. Doğrusu ben, üstünüze gelecek büyük bir günün azabından korkuyorum."* Hûd 25-26' da ise Hz. Nûh, halkına şunları söylemiştir: *"Ben (dedi), sizin için apaçık bir uyarıcıyım. Allah'tan başkasına tapmayın! Ben, size (gelecek) elem verici bir günün azabından korkuyorum."* Mü'minûn 23'te ise Hz. Nûh, halkını şu şekilde uyarmıştır: *"Ey kavmim! Allah'a kulluk edin. Sizin için O'ndan başka bir tanrı yoktur. Hâla sakınmaz mısınız? dedi."* Nûh 2-4'te ise Hz. Nûh şu sözler ile halkını ikaz etmiştir: *"Ey kavmim! Şüpheniz olmasın ki, ben sizi, Allah'a kulluk edin; O'na karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin ki, Allah bir kısım günahlarınızı bağışlasın ve sizi belli bir vâdeye kadar tehir etsin (muahaze etmeden yaşatsın) diyerek apaçık uyarın bir kimseyim. Bilinmeli ki Allah'ın tayin ettiği vâde gelince, artık o ertelenmez. Keşke bilseydiniz!"*

⁴⁹⁹ Ö. Faruk Harman, "Nûh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/224-227.

⁵⁰⁰ el-Âl-i İmrân 3/33.

⁵⁰¹ en-Nisâ 4/163.

⁵⁰² en-Nûh 71/1.

⁵⁰³ el-Ankebût 29/14.

⁵⁰⁴ el-Yûnus 10/71; el-Hûd 11/25-26; eş-Şuarâ 26/106-110.

⁵⁰⁵ en-Nûh 71/1-4.

İlgili ayetler incelendiğinde Hz. Nûh'un kavmine yönelik bu uyarılarının dört surede yinelandığını görmekteyiz. Ancak bu ayetlerde Hz. Nûh'un uyarıları aynı cümlelerle değil bazı değişiklikler ile tekrar edilmiştir. Nûh peygamber'in bu ifadelerinde bazı farklılıkların bulunması ile ilgili olarak el-Hatib el-İskâfî şöyle bir açıklama yapmaktadır:

“Kıssa tek bir kıssa olmasına rağmen, niçin üç suredeki ifadeler farklıdır? Şeklinde bir soru sorulabilir. Zira bir ayette *‘Allah’a kulluk edin, sizin ondan başka tanrınız yoktur. Doğrusu ben, üstünüze gelecek büyük bir günün azabından korkuyorum.’*, diğesinde *‘Ben, size (gelecek) elem verici bir günün azabından korkuyorum.’*, öbüründe ise *‘Sizin için O’ndan başka bir tanrı yoktur. Hâla sakınmaz mısınız?’* denilmektedir.

Bu soruya şöyle bir cevap verilebilir: Peygamberler, gönderildikleri toplumlarla, farklı durumlarla karşılaşmışlardır. Bu bazen uyarı şeklinde olmuş, bu durumda vaad ve vaîd’e başvurulmuştur. Allah’a iman etme ve Allah’tan başkasına kulluk etmeme yönünde peygamberlerin yaptığı çağrılar; bütünsel olarak sabit, tek bir konumda ve aynı lafızlarla gerçekleşmemiştir. İnkârcı kesimin tutumlarına göre verilecek cevaplarda farklılık gösterdiği için, nasihatte bulunacak kimsenin de söyleyeceği sözü adeta sanatkâr gibi seçerek söylemesi gerekmiştir. Zira ifadeler farklı biçimde geldiği zaman bunların aynısı olması arzu edilmez. Çünkü öğüt veren kişi, muhataplarına bazen söylediği lafız ile bazen de anlattığına uygun olarak başka bir lafızla hitap eder. Sayıları, sözleri ve amaçları farklı olan bu toplumlara bir şekilde cevap verilir.”⁵⁰⁶

İskâfî’nin açıklamaları, Hz. Nûh’un bu konuşmalarının değişik zaman dilimlerinde yapıldığını göstermektedir. Bu durum, Nûh peygamber’in, kavmine söylediği tevhid ile ilgili sözlerinin zikredildiği surelerde mutlak manada bir tekrarın olmadığını ifade eder.

Hz. Nûh kıssasında yinelenen konulardan biri de Nûh kavminin helakının anlatıldığı kesitlerdir. Hz. Nûh, kavmini doğru yola iletmek için çok uğraş vermiş fakat onun bu uğraşı sonuçsuz kalmıştır. Bunun üzerine Yüce Allah onları tufan ile yok etmiştir. Kur’an’da tufanın meydana gelişinin anlatıldığı kısımlar farklı surelerde çeşitli boyutları ile anlatılmıştır. Bu olay Hûd 40’da şöyle geçmektedir: *“Nihayet emrimiz gelip de sular coşup yükselmeye başlayınca Nuh’a dedik ki:*

⁵⁰⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Hatîbu’l-İskâfî, *Durretu’t-Tenzil ve Ğurretu’t-Tevîl fî Beyâni’l-Âyâti’l-Müteşâbihât fî Kitâbillâhi’l-Azîz* (Beyrut: y.y. 1995) akt. Halefullah, “Kur’an’da Anlatım Sanatı”, çev. Şaban Karataş, 250-251.

(Canlı çeşitlerinin) her birinden birer çift ile -(boğulacağına dair) aleyhinde söz geçmiş olanlar dışında- aileni ve iman edenleri gemiye yükle! Zaten onunla beraber pek azı iman etmişti.” Mü’minûn 27’de ise bu olay şöyle zikredilir: “Bizim emrimiz gelip de sular coşup yükselmeye başlayınca her cinsten birer çift ile daha önce kendisi aleyhinde hüküm verilmiş olanların dışındaki aileni gemiye al. Zulmetmiş olanlar konusunda bana hiç yalvarma! Zira onlar kesinlikle boğulacaklardır.” Hâkka 11’de ise bu hadise “Şüphesiz su bastığı zaman sizi gemide biz taşıdık...” şeklinde zikredilmiştir. Kamer 11-12’de ise bu durum şöyle anlatılmıştır: “Biz de derhal nehir gibi devamlı akan bir su ile göğün kapılarını açtık. Yeryüzünde kaynaklar fışkırttık. (Her iki) su, takdir edilmiş bir işin olması için birleşmişti.”

Ayetlerde tufanın oluşumu ile ilgili yinelenen kısımlara bakıldığında bazı farklılıkların olduğu görülmektedir. Şöyle ki, Hûd ve Mü’minûn suresinde tufanın meydana gelişi “Fâre’t-tennûr” ifadesi ile zikredilmiştir. İki ayette geçen bu ibare, tencerenin kaynayınca galeyana gelip yerinden oynaması gibi tandırdan da öyle suyun çıkıp fışkırması manasına gelir.⁵⁰⁷ Bu, tufanı meydana getiren suyun kuvvet ve şiddetle kaynaması ve fışkırması sonucu meydana geldiğini gösterir. Bu surede ayrıca tufanın nasıl sonlandığı da gündeme getirilmiştir.⁵⁰⁸ Diğer surelerde ise bu hususlardan bahsedilmemiştir.

Hâkka suresinde ise tufanın meydana gelişi ile ilgili “tağâ-l mâu” ifadesi geçmektedir. Ayette geçen “tağâ” kelimesi, “haddi aşmak” manasına gelip istiare yoluyla suyun aşması/taşması anlamında kullanılmıştır.⁵⁰⁹ Yine bu surede Nûh tufanında sular kabarıp da her yeri kapladığında atalarının gemide taşındığı bilgisi verilmiştir. Ayrıca burada bu hadisenin bir ibret vesilesi olsun, kulaklardan hiç çıkmasın diye anlatıldığı ifade edilmiştir.⁵¹⁰

Kamer suresinde ise tufanın alameti “mâin münhemir” cümlesi ile ifade edilmiştir. Bu ifade de geçen münhemir kelimesi “dökmek” manasına gelen “el-hemr” kökünden gelmektedir. Ayette geçen hemr fiilinin, “gözyaşı, su ve

⁵⁰⁷ Bursevî, *Ruhü’l-beyân*, çev. Veli Ulutürk-Murat Sülün, 8/277.

⁵⁰⁸ el-Hûd 11/44.

⁵⁰⁹ Isfahânî, “tğy”, 397.

⁵¹⁰ el-Hâkka 69/11-12.

yağmurun akması (yağması, boşalması)” manasına geldiği belirtilmiştir.⁵¹¹ Bu surede ayrıca yerden kaynaklar fışkırtıldığı belirtilmiş ve tufanı meydana getiren bu suların belirlenmiş bir amaç için birleştirildiği⁵¹² de beyan edilmiştir.

Netice itibariyle tufan hadisesi, değişik surelerde bazen kısa bazen daha teferruatlı bir şekilde dört defa yinelenmiştir. Ancak ilgili kısımlar dikkatle incelendiğinde her bir surede, aynı hadise farklı yönleri ile sunulmuştur. Bundan dolayı tufan hadisesinin anlatıldığı surelerde tıpatıp bir tekrar durumu yoktur.

Hiz. Nûh kıssasında tekerrür eden kısımlardan birisi de Hiz. Nûh’un ve ona inananların tufandan kurtulması ile geride kalan inkâr ehlinin boğulmalarının anlatıldığı pasajlardır. Bu pasaj A’raf 64’de şöyle anlatılır: *“Onu yalanladılar, biz de onu ve onunla beraber gemide bulunanları kurtardık, âyetlerimizi yalanlayanları da suda boğduk! Çünkü onlar kör bir kavim idiler.”* Yûnus 73’de ise bu sahne şöyle yer alır: *“Yine de onu yalanladılar, biz de hem onu hem de onunla beraber gemide bulunanları kurtardık ve onları (veryüzünde) halifeler kıldık; âyetlerimizi yalanlayanları da (denizde) boğduk. Bak ki uyarılanların (fakat inanmayanların) sonu nasıl oldu!”* Enbiyâ 76-77’de ise bu hadiseden şöyle bahsedilmiştir: *“Nuh’u da (hatırla). Hani o dua etmiş, biz onun duasını kabul etmiştik. Böylece, kendisini ve (iman eden) yakınlarını büyük sıkıntıdan kurtarmıştık. Onu, âyetlerimizi inkâr eden kavimden koruduk. Gerçekten onlar, fena bir kavim idi; bu yüzden topunu birden (suya) gömdük.”* Şuarâ 119-120’de ise bu konu, *“Bunun üzerine biz onu ve beraberindekileri, o dolu geminin içinde (taşıyarak) kurtardık. Sonra da geri kalanları suda boğduk”* şeklinde zikredilir. Nûh 25’de ise bu durumdan şöyle söz edilmiştir: *“Bunlar, günahları yüzünden suda boğuldular, ardından da ateşe sokuldular ve o zaman Allah’a karşı yardımcılar da bulamadılar.”*

Yukarıdaki ayetlerde Hiz. Nûh’un ve ona inananların kurtarılması ile kavminden inkâr edenlerin boğulmalarının anlatıldığı kısımlar incelendiğinde her bir ayette hadisenin farklı bir noktasına değinildiği görülmektedir. Şöyle ki, A’raf suresinde önce Hiz. Nûh’un ve onunla beraber gemide bulunanların kurtarıldığı, Yüce Allah’ın ayetlerini yalanlayanların ise suda boğuldukları bildirilmiştir.

⁵¹¹ Isfahânî, “hmr”, 709.

⁵¹² el-Kamer 54/12.

Ardından ayetin sonunda “...*çünkü onlar kör bir kavim idiler.*” denilerek onların Allah’ı tanımak ve kudretini bilmekten yana kör oldukları ifade edilmiştir.⁵¹³ Şuarâ 119-120’de ise bu kısım bazı lafzî farklılıklarla birlikte benzer şekilde tekrarlanmıştır. Ancak bu surede A’raf suresinden farklı olarak Hz. Nûh’un ve onunla beraber olanların “dolu geminin içinde taşınarak kurtarıldığı” ifadesine yer verilmiştir. Yûnus suresinde ise gemide bulunanların tufandan kurtulduktan sonra yeryüzünün sakinleri oldukları ve suda boğulanlara halef kılındıkları ifade edilmiştir.⁵¹⁴ Ayrıca ayetin sonunda “...*bak ki uyarılanların (fakat inanmayanların) sonu nasıl oldu!*” denilerek inkâr edenlerin kötü akibetlerine dikkat çekilmiştir. Enbiyâ suresinde ise Hz. Nûh’un ve ehlinin büyük bir sıkıntıdan kurtarıldığı beyan edilmiştir. Ayrıca Hz. Nûh’u yalanlayanların tümünün suda boğuldukları ifade edilmiştir. Enbiyâ suresindeki bu beyandan, tufan hadisesinden inkâr edenlerin bütününün etkilendiği anlaşılmaktadır. Bu ayrıntıya sadece Enbiyâ suresinde yer verilmiştir. Ayetin sonunda ise onların kötü bir kavim oldukları vurgulanmıştır. Saffat suresine bakıldığında ise Enbiyâ suresindeki gibi Hz. Nûh’un ve ailesinin kurtarıldığı zikredilmiştir. Fakat bu surede onun soyunun kalıcı bırakıldığı da bildirilmiştir. Yine bu surede gelecek nesiller içinde Hz. Nûh’a iyi bir ün bırakıldığı ve iyi işler yapanların böyle mükâfatlandırılacakları beyan edilmiştir.⁵¹⁵ Nûh suresinde ise sadece Nûh kavminin günahları yüzünden suda boğulduklarına⁵¹⁶ işaret edilmiş fakat kurtulanlar hakkında bir bilgi verilmemiştir. Ancak bu surede onların ateşe sokuldukları ve Allah’a karşı yardımcı bulamadıkları belirtilerek ahiretteki sonlarına dikkat çekilmiştir.

Sonuç olarak Nûh kıssası, Kur’an’da Hz. Musa ile Hz. İbrahim kıssasından sonra en fazla anlatılan kıssadır. Bu kıssada Hz. Nûh’un uyarıları, tufan hadisesi ve tufan sonrası önemine binaen birçok defa çeşitli surelerde tekrar edilmiştir. Ancak bu konular hiçbir surede aynen zikredilmemiştir. Yine kıssada geçen benzer kısımlar farklı bağlamlarda anlatılmıştır. Ayrıca bir surede özet şeklinde bahsedilen kısımlar diğer surelerde daha detaylı bir şekilde sunulmuştur. Tüm bunlar bize bahsi geçen kısımlarda birebir bir tekrarın olmadığını göstermektedir.

⁵¹³ Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’an*, 9/262.

⁵¹⁴ Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’an*, 11/26.

⁵¹⁵ es-Saffât 78/80.

⁵¹⁶ en-Nûh 71/25.

3.2.3. Hz. Hûd ve Âd Kavmi Kıssası

Kur'an-ı Kerîm'e göre Hz. Hûd, Âd kavmine mensup olup, onlara peygamber olarak gönderilmiştir.⁵¹⁷ Bu kavim, Ahkâf denen bir bölge de yaşamıştır.⁵¹⁸ Kur'an'da her yüksek yere işaretler diken, temelli kalmayı düşünerek sağlam yapılar inşa eden, mallara, sürülere, eşsiz bağ ve bahçelere sahip olan bu insanların⁵¹⁹ servetlerine ve güçlerine güvenerek gurur ve kibire kapıldıkları, putperestliğe saptıkları haber verilmiştir.⁵²⁰ Hz. Hûd kıssası farklı üslûp ve muhtevada Kur'an'da onaltı surede geçmektedir.⁵²¹ Bu surelerde Hz. Hûd'un halkını tevhide daveti ve Âd kavminin helakı konuları birçok defa tekrarlanmıştır.

Hz. Hûd kıssasında tekrarlanan konulara vereceğimiz ilk örnek; Hz. Hûd'un, kavmini tevhid konusunda uyardığı kısımlardır. Bu kısım, A'raf suresinin 65. ayetinde şöyle anlatılmaktadır: *“O dedi ki: Ey kavmim! Allah'a kulluk edin; sizin O'ndan başka tanrınız yoktur. Hâla sakınmayacak mısınız?”* Hûd 50'de bu kısım şöyle ifade edilir: *“Dedi ki: Ey kavmim! Allah'a kulluk edin. Sizin O'ndan başka tanrınız yoktur. Siz yalan uyduranlardan başkası değilsiniz.”* Mü'minûn suresinin 32. ayetinde ise şu şekilde yer alır: *“Onlar arasından kendilerine: Allah'a kulluk edin. Sizin O'ndan başka bir tanrınız yoktur. Hâla Allah'tan korkmaz mısınız? (mesajını ileten) bir peygamber gönderdik.”* Şuarâ suresinin 124-127. ayetlerinde ise Hz. Hûd, kavmini şöyle uyarmıştır: *“Kardeşleri Hûd onlara şöyle demişti: (Allah'a karşı gelmekten) sakınmaz mısınız? Bilin ki, ben size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim. Artık Allah'a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin. Buna karşı sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim ecrimi verecek olan, ancak âlemlerin Rabbidir.”* Ahkâf suresinin 21. ayetinde ise Hz. Hûd, kavmine şunları demiştir: *“Âd kavminin kardeşini (Hûd'u) an. Zira o, kendinden önce ve sonra uyarıcıların da gelip geçtiği Ahkâf bölgesindeki kavmine: Allah'tan*

⁵¹⁷ el-A'râf 7/65; Hûd 11/50; eş-Şuarâ 26/123-124.

⁵¹⁸ el-Ahkâf 46/21.

⁵¹⁹ eş-Şuarâ 26/128-134.

⁵²⁰ Ö. Faruk Harman, “Hûd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/279-281. Ayrıca bk. el-A'râf 7/66; el-Hûd 11/53; eş-Şuarâ 26/139.

⁵²¹ el-A'râf 7/65-72; et-Tevbe 9/70; el-Hûd 11/50-60; el-İbrahim 14/9; el-Hac 22/42-44; el-Mü'minûn 23/31-41; eş-Şuarâ 26/123-140; es-Sâd 38/12-14; el-Fussilet 41/14-16; el-Ahkâf 46/21-28; el-Kâf 50/12-14; ez-Zâriyât 51/41-42; en-Necm 53/50-51; el-Kamer 54/18-22; el-Hâkka 69/4-8; el-Fecr 89/6-14.

başkasına kulluk etmeyin. Ben sizin büyük bir günün azabına uğramanızdan korkuyorum, demişti.”

İlgili ayetler incelendiğinde Hz. Hûd’un, Âd kavmine yönelik tevhid konusundaki bu uyarılarının yer aldığı kısımlarda bazı ifade ve muhteva değişiklikleri göze çarpmaktadır. Mesela A’raf ve Hûd surelerinde Hz. Hûd’un, Âd kavmini “*Ey kavmim! Allah’a kulluk edin. Sizin O’ndan başka tanrınız yoktur*” sözleri ile şirkten uzak durmaları konusunda uyardığı ifade edilmektedir. Dikkat edilirse bu iki surede Hz. Hûd’un sözleri aynen zikredilmektedir. Ancak Hz. Hûd’un bu sözlerinin ardından gelen ifadeleri farklılaşmaktadır. Şöyle ki, Hûd suresinde o bu sözlerinin ardından kavmine “*Siz yalan uyduranlardan başkası değilsiniz.*” ifadesini söylemektedir. Bununla O, kavmine Allah’a karşı iftirada bulunduklarını⁵²² beyan ederek, onların gittikleri bu yolun yanlış olduğuna dikkat çekmektedir. A’raf 65’de ise Hz. Hûd, bu sözlerini söyledikten sonra kavmine “*Hala sakınmayacak mısınız?*” diyerek dünyada daha önce meydana gelmiş olan tufan hadisesini örnek vererek kavmini korkutmayı amaçlamıştır.⁵²³

Ahkâf suresinde ise bu kısım diğer iki sureden farklı olarak Hz. Hûd’un adı anılmadan “*Âd kavminin kardeşleri*” şeklinde başlamaktadır.⁵²⁴ Bu giriş cümlesinden sonra Hz. Hûd, onları “*Allah’tan başkasına kulluk etmeyin. Ben sizin büyük bir günün azabına uğramanızdan korkuyorum.*” diyerek tevhid vurgusu yanında büyük günün azabı ile uyarmıştır. Ayrıca bu surede Hz. Hûd’un uyarısını Ahkâf denen bir bölgede yaptığı da ifade edilmiştir. Bu bilgiye sadece bu surede yer verilmiş diğer surelerde Âd kavminin yaşadıkları bölge ile ilgili bir bilgi verilmemiştir.

Mü’minûn suresinde ise Hz. Hûd’un diğer surelerde olduğu gibi Âd kavmini tevhid konusunda uyardığı belirtilmiş fakat burada ayrıca onun peygamberliğine gönderme yapılmıştır. Şuarâ suresinde ise diğer surelerden farklı olarak Hz. Hûd, kavmini tevhid inancı dışında takva ve itaat gibi konularda da

⁵²² Taberî, *el-Câmi’u’l-beyân*, 4/283.

⁵²³ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 14/162.

⁵²⁴ Ayette geçen “Âd kavminin kardeşi” cümlesi, Şuarâ 124’de “*Hani kardeşleri Hud onlara demişti.*” şeklinde buyurulduğu üzere Âd kavminin içlerinden kendilerine peygamber olan Hz. Hûd’dur.

uyarmıştır. Ayrıca kendisinin güvenilir bir elçi olduğunu ve bu elçilik görevini yerine getirirken herhangi bir ücret istemediğini de belirtmiştir.

Görüldüğü üzere Hz. Hûd ile kavmi arasında cereyan eden bu konuşmalar beş surede yinelenmiştir. Kıssada Hz. Hûd'un bu uyarılarının geçtiği ayetlerde benzer yönler olduğu gibi birbirinden farklı yönlerde bulunmaktadır. Bu konuşmalar arasında özellikle farklı yönlerin bulunması, Hz. Hûd'un farklı zamanlarda ayrı olarak yapmış olduğu konuşmalarından ve onların itirazlarından dolayıdır. Zira Hz. Hûd'un kavmini bir araya toplayarak sadece bir defa tebliğ yaptığı düşünülemez.⁵²⁵ Bu durum, Hz. Hûd'un tebliğ ilkelerinin konu edildiği surelerde tam bir tekrarın olmadığını gösterir.

Hz. Hûd kıssasında tekrarlanan sahnelerden birisi de Âd kavminin helakının anlatıldığı bölümlerdir. Bu bölümler, Kur'an'da çeşitli yönleri ile birçok defa yinelenmiştir. Kur'an'da Âd kavminin helakı A'raf 72'de şöyle anlatılmıştır: *“Onu ve onunla beraber olanları rahmetimizle kurtardık ve âyetlerimizi yalanlayıp da iman etmeyenlerin kökünü kestik.”* Hûd 58'de ise Âd kavminin helakı şu şekilde zikredilmiştir: *“Emrimiz gelince, Hûd'u ve onunla beraber iman edenleri tarafımızdan bir rahmetle kurtardık, onları ağır bir azaptan kurtuluşa erdirdik.”*

Yukarıdaki ayetler karşılaştırıldığında aynı olay her iki surede bazı farklılıklarla zikredilmiştir. Şöyle ki, Hûd 58'de ayetin giriş cümlesi, *“Emrimiz gelince...”* ifadesi ile başlarken, A'raf suresinde bu ifadeye yer verilmemiştir. Yine Hûd suresinde ayet, *“Hûd'u ve onunla beraber iman edenleri tarafımızdan bir rahmetle kurtardık...”* şeklinde geçerken, A'raf suresinde bu kısım *“iman edenler”* ifadesine yer verilmeden zikredilir. Yine Hûd 58'de Âd kavmine indirilen helaktan *“azâbin ğalîzin/ağır bir azap”* şeklinde bahsedilirken, A'raf 72'de Âd kavminin helakı, *“kökünü kesmek”* manasına gelen *“kat'u'd-dâbir”* deyişi ile anlatılmıştır.

Kamer 19'da ise Âd kavminin helakı şöyle anlatılmıştır: *“Biz onların üstüne, uğursuzluğu devamlı bir günde dondurucu bir rüzgâr gönderdik.”* Bu ayetin benzeri, Fussilet suresinde de geçmektedir. Bu surede onların helakı şöyle

⁵²⁵ Şimşek, *Kur'an Kıssalarına Giriş*, 106-108.

zikredilir: “Bundan dolayı biz de onlara dünya hayatında zillet azâbını tattırmak için o uğursuz günlerde soğuk bir rüzgâr gönderdik. Ahiret azabı elbette daha çok rüsvay edicidir. Onlara yardım da edilmez.”⁵²⁶

Her iki surede geçen bu ifadeler incelendiğinde Kamer suresinde, helakın gerçekleştiği gün için “*fî yevmi nahsin müstemir.../uğursuzluğu devamlı bir günde...*” ifadesi kullanılırken, Fussilet suresinde bu ifade “*fî eyyâmi nehisâtin.../o uğursuz günlerde...*” şeklinde çoğul olarak zikredilmiştir. Ayrıca Fussilet suresinde Kamer suresindeki “devam eden” manasına gelen “mustemir” kelimesine yer verilmemiştir. Bu surede “mustemir” kelimesinin zikredilmemesi ile ilgili olarak Râzî şöyle bir açıklama yapmıştır:

”Buradaki yevm (gün) kelimesi ile vakit ve zaman manası kastedilmiştir. Nitekim ‘*Doğduğum gün, öldüğüm gün ve yeniden dirildiğim gün...*’⁵²⁷ ayetinde olduğu gibi. Ayetteki ‘müstemir’ kelimesi, eyyâm/günler kelimesinin ifade ettiği manayı ifade eder. Çünkü tıpkı eyyâm kelimesi gibi, istimrâr da, birçok zamanın geçtiğini, akıp gittiğini haber verir. Bundan dolayı, manaları aynı olmakla birlikte ifade şekli değişmiştir. Çünkü burada, kıssa kısaca anlatılmıştır. Yüce Allah, burada zamanı zikretmiş ama miktarını belirtmemiş, dolayısıyla tavsif etmemiştir. Buna göre ayetteki müstemir kelimesi, Fussilet suresindeki, ‘eyyâmin nahisâtin/uğursuz günler’ ifadesi gibi olmuş olur. Çünkü çoğul, sürekliliği ifade eder.”⁵²⁸

Yine her iki surede onları helak eden rüzgârın “sarsar” şeklinde meydana geldiği ifade edilmiştir. Bu kelime, “gürültüsü ve soğuğu had noktaya ulaşmış rüzgâr” demektir. Kendisindeki bu soğuk adeta tekerrür ettiği için, kelimede sarsar şeklinde kök tekrarı yapılmıştır. Böylece bu rüzgârın alabildiğine soğuk olduğu için kasıp kavuran, yakan bir özelliğine dikkat çekilmiştir.⁵²⁹ Fussilet suresinde ayrıca “Bundan dolayı biz de onlara dünya hayatında zillet azâbını tattırmak için...” denilerek, onlara soğuk bir rüzgâr gönderilmesinin sebebi de açıklanmıştır. Ayette bu şekilde bir sebep cümlesinin yer alması, onların kibirlenmelerinden dolayıdır. Bu sebeple Yüce Allah, burada onların

⁵²⁶ el-Fussilet 41/16.

⁵²⁷ el-Meryem 19/33.

⁵²⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 27/114.

⁵²⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 29/45-46.

büyüklenmelerine karşılık onlara rüsvaylık, aşağılık ve zilleti ulaştırmakla mukabelede bulunmuştur. Ayetin sonu ise “*Ahiret azabı, elbet daha rüsvay edicidir. Onlara hiçbir surette yardım da olunmaz*” şeklinde bitirilmiştir. Yüce Allah, bu beyan ile Ahiret azabının daha fazla hor kılıcı, zelil ve rüsvay edici olduğuna dikkat çekmiş ve onu bunlardan men edecek bir yardımcı da bulamayacaklarını vurgulamıştır.⁵³⁰ Kamer suresinde ise bu hususlara yer verilmemiştir.

Hâkka 6’da ise onların helakı şöyle zikredilmiştir: “*Âd kavmi ise, uğultulu, kasıp kavuran bir fırtına ile mahvedildiler.*” Bu ayette ise rüzgârın gürültülü ve soğuk olma vasfı dışında başka bir özelliği daha zikredilmiştir. Bu da, o rüzgârın azgın olmasıdır. Ayette azgın diye ifadelendirilen “âtiye” kelimesi, esmekte normal sınırları aşan rüzgâr anlamına gelmektedir.⁵³¹ Bu surede ayrıca “*Allah onu, ardarda yedi gece, sekiz gün onların üzerine musallat etti.*” buyurularak, Âd kavmini helak eden bu rüzgârın zaman olarak miktarı da açıklanmıştır.

Zâriyât 41’de ise bu helaktan, “*Âd kavminde de (ibretler vardır). Onlara kasıp kavuran rüzgârı göndermiştik.*” şeklinde bahsedilmiştir. Bu surede ise Âd kavmini helak eden rüzgâra, “kısır” anlamına gelen “akîm” sıfatı verilmiştir. Zira bu rüzgâr, ne yağmurun yağacağını müjdeleyen ne de bitkileri aşıl原因 bir rüzgârdır.⁵³² Nitekim Hz. Peygamber’de bir hadis-i şerifinde: “*Ben, (doğudan esen) meltem rüzgarıyla yardım olundum. Âd kavmi ise (batıdan esen) debûr rüzgarıyla helak olmuştur.*”⁵³³ buyurarak ayetteki rüzgarın bu vasfına işaret etmiştir. Ayrıca bu surenin 42. ayetinde rüzgârın “*Üzerinden geçtiği şeyi canlı bırakmadığı, onu küll edip savurduğu...*” ifade edilmiştir.

Yukarıda Kamer 19’da Âd kavmini helak eden rüzgârdan bahsedilirken “*rîhan sarsaran*” ifadesi geçmişti. Zâriyât 41’de ise bu rüzgâra “*er-rîha’l-akîm*” denilmiştir. Bu iki ayet incelendiğinde olay aynı olmasına rağmen Kamer suresinde rüzgâr nehire olarak “rîh” şeklinde geçerken, Zâriyât suresinde “er-rîh” şeklinde marife olarak geçmektedir. Peki, neden rüzgâr iki surede marife ve

⁵³⁰ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 27/112-113.

⁵³¹ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, çev. İbrahim Tüfekçi, 22/150.

⁵³² Taberî, *el-Câmi’u’l-beyân*, 7/119-120.

⁵³³ Buhârî, “İstiskâ”, 36.

nekire olarak farklı geçmektedir. Bu hususla ilgili olarak Râzî şöyle bir açıklama yapmıştır:

“Zâriyât suresinde geçen ‘er-rîh’ kelimesindeki ‘akîm’ özelliği, bitkilere zarar veren soğuktan yahut da ağaçları kökünden koparan şiddetten daha açık bir şekilde görülür. Zira ‘er-rîhu’l-akîm’ ne yağmur için bulutları toplar, ne de meyve için ağaçları aşılır. Ama çok esen bir rüzgârdır. (Sarsar) helak eden soğuk rüzgârlar ise pek nâdir olur. Bundan dolayı Yüce Allah, Zâriyât suresinde, ‘O kısır rüzgâr’ buyurmuş, ‘O bilinen cins rüzgâr’ demiştir. Yüce Allah, daha sonra bu hususu, ‘...her uğradığı şeyi bırakmayan mutlaka onu küll gibi savuran...’⁵³⁴ ayetiyle, iyice anlatmış ve böylece sarsar ifâdesi ‘er-riyâhu’l ‘ukûm’ (akîm rüzgârlardan) ayrılıp, belirgin hale gelmiştir. Kamer suresindeki ‘sarsar’a gelince, bu çok nâdir esen bir rüzgârdır. Dolayısıyla meşhur ve malum olmamıştır. Bu sebeble nekire olarak, ‘rîhan sarsaran’ şeklinde getirilmiştir.”⁵³⁵

Ahkaf 24-25’te ise Âd halkının helakı şöyle yer alır: “Nihayet onu, vâdilerine doğru yayılan bir bulut şeklinde görünce: Bu bize yağmur yağıdır diye yaygın bir buluttur, dediler. Hayır! O, sizin acele gelmesini istediğiniz şeydir. İçinde acı azap bulunan bir rüzgârdır!”. Rivayet edildiğine göre Yüce Allah, Âd kavmini helak etmek için yaşamış oldukları vadinin üzerine azabını bulut şeklinde göndermiştir. Bunu gören Âd halkı, kurak bir mevsim yaşadıkları için “Bu bize yağmur yağıdır diye yaygın bir buluttur.” demişler ve kendi kendilerine sevinmişlerdir. Bunun üzerine Hz. Hûd ise onlara “Bu, sizin acele gelmesini istediğiniz şeydir. İçinde acı azap bulunan bir rüzgârdır.” demiştir. Aslında bu, onların “Doğru söylüyorsan tehdidini hemen gerçekleştir!”⁵³⁶ sözlerinin bir karşılığıydı. Bunun üzerine onların üzerine gelen fırtına, rabbinin emriyle herşeyi harap etmiştir. Böylece Hûd kavmi tamamen helak olup gitmiştir.⁵³⁷

Mü’minûn 41’de ise Âd kavminin helakı şöyle anlatılmıştır: “Nitekim, vukuu kaçınılmaz olan korkunç bir ses yakalayiverdi onları!...” Bu ayette diğer surelerdeki anlatımlardan farklı olarak bir “sayha/çıglık”ın onları yok ettiği ifade

⁵³⁴ ez-Zâriyât 51/42.

⁵³⁵ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 29/45-46.

⁵³⁶ el-Ahkâf 46/22.

⁵³⁷ Taberî, *el-Câmi’u’l-beyân*, 7/21-22.

edilmiş ve onların başına gelen bu azabın kaçınılmaz bir hakikat olduğunu belirtmek için “bi’l-hak” ifadesine yer verilmiştir.

Hız. Hûd kıssasında tekrar edilen konulardan biri de Âd kavminin helak sonrası durumlarıdır. Onların, helak olduktan sonraki halleri Kamer 20’de “*O rüzgâr, insanları, sökülmiş hurma kütükleri gibi yere seriyordu.*” şeklinde ifade edilmiştir. Hâkka 7’de ise bu kısım “*Öyle ki (eğer orada olsaydın), o kavmi, içi boş hurma kütükleri gibi oracıkta yere serilmiş halde görürdün.*” şeklinde tasvir edilmiştir. Kamer suresinde Âd kavminin sonu, “*a’cazu nahlin munka’ir/köklerinden sökülmiş hurma kütükleri*”ne benzetilirken, Hâkka suresinde bu kavmin kötü akıbeti “*a’cazu nahlin hâviye/içi boş hurma kütükleri*”ne benzetilmiştir. Dikkat edilirse Kamer suresinde “en-nahle/hurma” kelimesi “munka’ir/köklerinden sökülmiş” sıfatı ile birlikte zikredilmiştir. Hâkka suresinde ise aynı kelime “haviye/içi boş” vasfıyla beraber ifade edilmiştir. Râzî, bu iki surede yer alan “en-nahle” kelimesinin farklı sıfatlar ile nitelendirilmesi hususunda şöyle bir izah getirmiştir:

“Kamer suresindeki “*O rüzgâr, insanları, sökülmiş hurma kütükleri gibi yere seriyordu.*” ayeti; “Rüzgâr, o insanları köklerinden, temelinden söküp attı. Bundan dolayı o insanlar, bu sökülüp atılmadan sonra, tıpkı, sanki köklerinden sökülmiş hurma kütükleri gibiydiler” demektir. Bu mana, doğruya daha yakındır. Çünkü ayetteki “inkı’âr/kökten sökme” kelimesi “rükû” yani yere serilmeden önce gelir. Buna göre sanki “o rüzgârlar, meselâ onlardan birisini adetâ kökünden söküyor, böylece de o adeta sökülüyor, derken çam kütüğü gibi yere devriliyordu. Dolayısıyla da yeri boşalıyor ve orası bir çukur haline geliyordu.” O halde, Yüce Allah’ın, Hâkka suresindeki “*Öyle ki (eğer orada olsaydın), o kavmi, içi boş hurma kütükleri gibi oracıkta yere serilmiş halde görürdün.*”⁵³⁸ ifâdesi, sökülüp atıldıktan sonra meydana gelen duruma bir işarettir. Bu da gösteriyor ki, ilgili kıssa, burada, kısaca anlatılmıştır. Çünkü Yüce Allah, onların yere serildiklerine ve yerlerinin büsbütün boş kaldığına işaret etmemiştir. Zira yere serilme hali, tam bir boşluk meydana getirmez. Dolayısıyla bu hal, kökü oradan çıkmaya başlayıp, nerdeyse çıktı-çıkacak durumdaki halini temsil eder.”⁵³⁹

⁵³⁸ el-Hâkka 69/7.

⁵³⁹ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 29/47.

Mü'minûn 41'de ise Âd kavminin helak sonrası durumundan şöyle bahsedilmiştir: “*Kendilerini hemen sel süprüntüsüne çevirdik. Zalimler topluluğunun canı cehenneme!*” Ayette geçen “güsa” kelimesi, “sel sularının getirmiş olduğu çürümüş ve siyahlaşmış yaprak ve kütükler” anlamına gelmektedir.⁵⁴⁰ Bu rüzgârla Yüce Allah, onları tıpkı selin üzerindeki köpükler haline dönüştürmüştür.⁵⁴¹ Dolayısıyla Yüce Allah, bu ayette onların helak olmuş hallerini “güsâen” şeklinde niteleyerek çer çöpe benzetmiştir.⁵⁴² Ayetin sonunda ise “...zalimler topluluğunun canı cehenneme!” denilerek, zalim olan bir kavmin, Allah’ın merhametinden uzaklaşmayı hak edeceği ve Allah’ın da onlara merhamet etmeyeceği⁵⁴³ vurgulanmıştır.

Ahkâf 25'te ise onların sonundan şu şekilde söz edilmiştir: “*O (rüzgâr), Rabbinin emriyle her şeyi yıkar, mahveder. Nitekim (o kasırga gelince) onların evlerinden başka bir şey görülmez oldu. İşte biz suç işleyen toplumu böyle cezalandırırız.*” Bu ayette, Allah’ın dilemesi olmadan hiçbir şeyin hareket etmeyeceğini belirtmek için ayetin girişi “*Rabbinin emriyle...*” ifadesi ile başlamıştır. Allah her şeyin Rabbi olduğu için, “Rab” kelimesi, “rüzgâr” kelimesine izafe edilmiştir. Bununla, onun büyüklüğüne, hareketinde Allah’ın emrine bağlı olduğuna işaret edilmiştir. Ayetin devamında ise “...Onların evlerinden başka bir şey görülmez oldu...” buyurularak, geride sadece onların evlerinin kalıntılarının kaldığı haber verilmiştir.⁵⁴⁴ Ayetin sonu ise “*İşte biz suç işleyen toplumu böyle cezalandırırız.*” şeklinde bitirilmiştir.

Zâriyât 42'de ise bu rüzgârın “...Üzerinden geçtiği şeyi canlı bırakmadığı, onu kül edip savurduğu...”⁵⁴⁵ ifade edilmiştir. Ayette geçen ramîm kelimesi, “kül haline gelen, çürüyen ve ufalanan kemik, bitki benzeri her şey”⁵⁴⁶ manasına gelmektedir. Dolayısıyla bu rüzgâr, onları kül haline getiriyordu. Görüldüğü üzere Âd kavminin helak sahneleri ile sonraki halleri, Kur'an'da çeşitli surelerde defalarca yinelenmiştir. Ancak hiçbir ayette ne helak ne de helak sonrası

⁵⁴⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 23/100; Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, çev. Muhammed Han Kayani vd., 3/415.

⁵⁴¹ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 15/44.

⁵⁴² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 708; Taberî, *el-Câmi'u'l-beyân*, 5/364.

⁵⁴³ Taberî, *el-Câmi'u'l-beyân*, 5/365.

⁵⁴⁴ Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 13/370.

⁵⁴⁵ ez-Zâriyât 51/42.

⁵⁴⁶ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, çev. Yusuf Akgün-Abdullah Öz, 20/57.

durumları aynı ile anlatılmamış, her seferinde hadisenin değişik noktalarına ve yönlerine dikkat çekilmiştir. Böylece Âd kavminin sonunu getiren rüzgârın niteliği, şiddeti, yıkıcı etkisi ve bu etki neticesinde düştükleri halleri çok yönlü bir şekilde gözler önüne serilmiştir.

Sonuç olarak kıssada hem Hz. Hûd'un, kavmine yaptığı uyarıların hem de Hûd kavminin helakının anlatıldığı kısımlarda bir tekrarın olduğunu söyleyebiliriz. Ancak şunu belirtmek gerekir ki kıssada tekrarlanan bu kısımlar aynen yinelenmemiştir. Her olay/konu farklı bağlamlarda, değişik ifade ve tabirlerle zikredilmiştir. Bu durum, Hûd kıssasındaki ilgili kısımların birebir tekrar edilmediğini göstermektedir.

3.2.4. Hz. Sâlih ve Semûd Kavmi Kıssası

Kur'an'da kıssası anlatılan bir diğer peygamber de Hz. Sâlih ve onun gönderildiği Semûd kavmidir. Hz. Sâlih kıssası, Kur'an'da onyedî farklı surede çeşitli yönleri ve boyutları ile anlatılmıştır.⁵⁴⁷ Bu surelerde bazı konuların birden fazla tekrarlandığı görülmektedir. Bunlar arasında Hz. Sâlih'in kavmine yönelik tebliği, deve mucizesi ve Semûd kavminin helakı gibi konular yer almaktadır.

Kur'an-ı Kerîm'de Hz. Sâlih kıssası kapsamında tekrar edilen konulara vereceğimiz ilk örnek; Hz. Sâlih'e mucize olarak gönderilen deve ve onunla ilgili anlatımların yer aldığı pasajlardır. Bu pasajlar, A'raf 73'te "*İşte size Rabbinizden açık bir delil, bir mucize geldi. İşte Allah'ın devesi de size bir âyet! Bırakın onu, Allah'ın arzında yayılıp otlasın. Ona kötülük dokundurmayın sonra sizi elem verici bir azap yakalar.*" şeklinde anlatılır. Hûd 64'te aynı konu "*Ey kavmim! İşte size mucize olarak Allah'ın dişi bir devesi. Bırakın onu, Allah'ın arzında yayılıp otlasın. Ona kötülük dokundurmayın sonra sizi yakın bir azap yakalar.*" şeklinde yer alır. İsrâ 59'da ise bu kısım "*...Nitekim Semûd kavmine, açık bir mucize olmak üzere bir dişi deve vermiştik...*" ayeti ile zikredilmiştir. Şuarâ 155-156'da ise bu sahneden şöyle bahsedilir: "*Salih: İşte mucize, şu dişi deve! Nöbetleşe olarak, kuyudan bir onun içme sırası, belirli günde de sizin içme sıranız olsun. Sakın ona fenalık dokundurayım demeyin, yoksa sizi müthiş bir günün azabı*

⁵⁴⁷ el-A'raf 73-79; et-Tevbe 70; el-Hûd 61-68; el-Hicr 80-84; el-Enbiyâ 42-44; eş-Şuarâ 141-159; en-Neml 45-53; es-Sâd 12-14; el-Fussilet 17-18; el-Kâf 12-14; ez-Zâriyât 43-45; en-Necm 50-51; el-Kamer 23-31; el-Hâkka 4-5; el-Burûc 17-20; el-Fecr 9-14; eş-Şems 11-15.

bastırır. dedi.” Aynı sahne Kamer 27-28’de ise şöyle konu edilmiştir: “Biz imtihan etmek için onlara bir deve göndereceğiz. Şimdi sen onların ne yapacağını bekle ve eziyetlerine sabret. Hem onlara bildir ki su, aralarında nöbetleşe olacak, her su nöbetinde, sahibi hazır bulunacaktır.” Şems 11-13’de ise bu sahne “...Allah’ın elçisi onlara, ‘Allah’ın (mûcize olarak) verdiği deveye ve onun su hakkına dokunmayın’ demişti.” ifadesi ile yer almıştır.

İlgili ayetler incelendiğinde Semûd halkına mucize olarak gönderilen deve ve onunla ilgili anlatımlarda bazı hususlar dikkat çekmektedir. Bunlardan biri devenin vasıflarının anlatıldığı kısımlardır. Şöyle ki, Kamer 27 ile Şuarâ 155’de mucize olarak gönderilen deve “en-nâka/dişi deve”⁵⁴⁸ kelimesi ile ifade edilirken; A’raf 73, Hûd 64 ve Şems 13’te deve “nâkatullah/Allah’ın dişi devesi” şeklinde zikredilmiştir. A’raf 73 ve Hûd 64’te ayrıca bu devenin ”ayet/mucize” olduğu da ifade edilmiştir. Dikkat edilirse bu üç surede deve Allah’a nispet edilmiştir. Devenin, Yüce Allah’ın adına nispet edilmesi, onun anlamı ve önemini belirtmek, şanını yüceltmek içindir. Bu iki surede ayrıca deve için “ayet” kelimesinin geçmesi ise devenin normal bir doğum yoluyla değil de Allah’ın bir mucizesi olarak yaratıldığına ve Allah katından geldiğine işaret etmek içindir.⁵⁴⁹ A’raf 73’te diğer iki sureden farklı olarak bir de “beyyine/açık kanıt” kelimesi ilave edilmiştir. Ayette geçen bu kelimenin, Yüce Allah’ın deveyi, Hz. Sâlih’in peygamberliğinin delili kılmasına işaret ettiği söylenmiştir.⁵⁵⁰ İsrâ 59’da ise deve “nâkate mübsıraten” ifadesi ile zikredilmiştir. Ayette geçen “mübsıraten” kelimesi “gerçeği gösteren, açık bir mucize, uyarıcı, aydınlatıcı bir belirti”⁵⁵¹ anlamına gelmektedir.⁵⁵² Bu surede deve için mübsıraten kelimesi kullanılarak onun “açık-seçik bir şekilde delil olma özelliği” ön plana çıkarılmıştır.⁵⁵³

Yukarıdaki ayetlerde yinelenen kesitlerden biri de Hz. Sâlih’e mucize olarak gönderilen deve ile Semûd halkı arasında taksim edilen su içme hakkı ve devenin otlamasının anlatıldığı kısımlardır. Bu kısmın geçtiği yerlerde de bazı değişiklikler vardır. Şöyle ki, Kamer 28’de Yüce Allah, Hz. Sâlih’e, suyun

⁵⁴⁸ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 8/80.

⁵⁴⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 369.

⁵⁵⁰ Mâturîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’an*, 5/406.

⁵⁵¹ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 20/236.

⁵⁵² Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, 11/312.

⁵⁵³ Mevdûdî, *Tefhîmü’l-Kur’an*, çev. Muhammed Han Kayani vd., 3/120.

kendileriyle deve arasında paylaşımlı olacağını kavmine bildirmesini emretmektedir.⁵⁵⁴ Şuarâ 155'te ise Hz. Sâlih'in, onlara " *...Onun bir su içme hakkı vardır, belli bir günün içme hakkı da sizindir.* " diyerek bu taksimatı yaptığı ifade edilmektedir. Bu açıklamalar doğrultusunda Hz. Sâlih'in, Kamer 28'de kendisine söylenen bu haber verme emrini, Şuarâ 155'te yerine getirdiği anlaşılmaktadır.⁵⁵⁵ Dolayısıyla yinelenen bu iki surede aynı konunun farklı noktalarına vurgu yapılmıştır. Şems suresinde ise bu kısma " *...Allah'ın (mûcize olarak) verdiği deveye ve onun su hakkına dokunmayın* " şeklinde kısa bir şekilde temas edilmiştir.

Devenin otlamasının anlatıldığı kısma gelindiğinde ise burada da bazı farklılıkların olduğu görülmektedir. Hz. Sâlih, kavmini deve ile aralarında yapılan su taksimi konusunda uyardığı gibi, onun kendi içlerinde rahat bir şekilde gezip otlaması hususunda da halkını ikaz etmiş ve ona dokunmamalarını tembihlemiştir. Bu kısımlar A'raf ve Hûd surelerinde çok az farklarla aynen tekrarlanmıştır. Ancak ayetlerin sonları farklı bitirilmiştir. Bu bağlamda Hz. Sâlih, devenin özgürce otlaması hususunda kavmine gerekli uyarıları yaptıktan sonra A'raf 73'te onları " *...sizi elem verici bir azap yakalar.* " sözleri ile uyarmıştır. Hûd 64'te ise bu kısım " *...sizi yakın bir azap yakalar.* " şeklinde ifade edilmiştir. Yukarıdaki muhtelif surelerde geçen bu ifadelerin hepsi aynı mevzuyu anlatmaktadır. Ancak aynı konu, her surede farklı veçhelerden ele alınmış ve çeşitli üslûplarla nakledilmiştir. Dolayısıyla hem devenin su içme hakkının hem de otlamasının anlatıldığı bu surelerde mutlak bir tekrar söz konusu değildir.

Kıssada tekrar edilen konulara vereceğimiz bir başka örnek ise devenin kesilme olayının anlatıldığı kısımlardır. Kıssanın bu kısmı Kamer suresinin 29. ayetinde " *...Onlar en yakın arkadaşlarını çağırdılar, o da bıçağı çıkarıp deveyi kesti* " şeklinde anlatılırken, Şuarâ 157'de " *...Derken, deveyi boğazladılar, ama çok geçmeden yaptıklarına pişman oldular.* " ifadesi ile geçmektedir. Bu hadise benzer şekilde Hûd 65'de ise " *...Fakat Semûd kavmi o deveyi, ayaklarını keserek öldürdüler...* " cümlesi ile yer almaktadır. A'raf 77'de ise devenin kesilmesi, " *...Derken o dişi deveyi ayaklarını keserek öldürdüler...* " şeklinde zikredilmiştir. Şems 14'te ise bu olay " *Fakat onlar o Peygamberi yalancı sayıp deveyi kestiler.* "

⁵⁵⁴ Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 14/241.

⁵⁵⁵ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 18/435.

Allah da böylesi suç ve isyanları sebebiyle azap indirdi, onları yerle bir etti.” ifadeleri ile bildirilmiştir.

Zikredilen ayetlerde devenin kesilmesi ile ilgili kısımlarda geçen tabir ve cümlelerde bazı farklılıkların olduğu görülmektedir. Şöyle ki, bu ayetlerde devenin kesilmesi “akara” kelimesi ile ifade edilmiştir. Bu kelime, “bir hayvanın ayaklarını biçip yıkarak öldürmek” anlamına gelmektedir.⁵⁵⁶ Bu kelime Şuarâ 157, Hûd 65 ve Şems 14’te “fe akarûhâ”, A’raf 77’de “fe akarun-nâkate” şeklinde çoğul olarak geçerken, Kamer 29’da “fe akar” şeklinde tekil olarak geçmektedir. Ayrıca Şuarâ 157, Hûd 65 ve A’raf 77’de onların hepsi deveyi kesen failler olarak gösterilirken, Kamer 29’da ve Şems 12’de ise bu işi bir kişinin yaptığı beyan edilmiştir.

Bu ayetler mukayese edildiğinde Kamer ve Şems suresinde kesme fiilinin bir kişi tarafından, diğer surelerde ise herkes tarafından yapıldığı belirtilmektedir. Bu durum, ilk bakışta ayetler arasında bir çelişkinin olduğu izlenimi vermektedir. Aslında böyle bir durum yoktur. Çünkü Şuarâ, A’raf ve Hûd surelerinde deveyi kesme fiilinin onların hepsine nispet edilmesinin sebebi hepsinin istişare ile kesmeye karar vermelerinden dolayıdır. Kamer ve Şems surelerinde ise kesme işini içlerinden bir kişinin üzerine alıp diğerlerinin de ona yardım etmelerinden ve yapılana rıza göstermelerinden dolayıdır.⁵⁵⁷ Dolayısıyla deveyi hakikatte bir kişi kesmiştir, fakat herkes onu kesmeye yardım ettiği için Allah, o fiili herkese nispet edilmiştir. Bundan dolayı ayetler arasında herhangi bir çelişki söz konusu değildir.⁵⁵⁸ Şems suresinde diğer surelerden farklı olarak ayrıca deveyi kesen kimse için “eşkâhâ” ifadesi ilave edilmiştir. Bu ziyade, kesme fiilini yapan kişinin, deveyi kesmek suretiyle ortaya koyduğu inkârdan ötürü en bedbahtları olduğunu vurgulamak içindir.⁵⁵⁹ Kamer suresinde ise “teâtâ” kelimesi ziyade edilmiştir. Bununla ise halkın en azılı olanının deveyi nasıl öldürdüğüne gönderme yapılmıştır.⁵⁶⁰ Diğer surelerde ise bu ilavelere yer verilmemiştir.

⁵⁵⁶ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 9/568.

⁵⁵⁷ Mâturîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’an*, 5/437.

⁵⁵⁸ Mâturîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’an*, 14/243.

⁵⁵⁹ Mâturîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’an*, 17/226.

⁵⁶⁰ el-Kamer 54/29.

Hız. Sâlih kıssasında tekrar edilen sahnelerden biri de Semûd halkının helak edilmesinin anlatıldığı kısımlardır. Bu kısım Hûd 67’de “Zulmedenleri de o korkunç ses yakaladı ve yurtlarında diz üstü çökekaldılar.” şeklinde anlatılırken, A’raf 78’de “Bunun üzerine onları o (gürültülü) sarsıntı yakaladı da yurtlarında diz üstü dona kaldılar.” şeklinde ifade edilmiştir. Şuarâ 158’de ise onların helakından “Bunun üzerine onları azap yakaladı. Doğrusu bunda, büyük bir ders vardır; ama çokları iman etmezler.” şeklinde bahsedilmiştir. Hicr suresinin 83-84. ayetlerinde ise bu olay şöyle beyan edilmiştir: “Onları da sabaha çıkarlarken o korkunç ses yakaladı. Kazanmakta oldukları şeyler onlardan hiçbir zararı savmadı.” Zâriyât suresinin 44-45. ayetlerinde ise bu hadise şöyle bildirilmiştir: “Rablerinin emrine karşı geldiler. Bu yüzden, bakıp dururlarken onları yıldırım çarpıverdi. Ayağa kalkacak güçleri kalmamış, yardım edenleri de olmamıştı.” Fussilet suresinin 17. ayetinde ise Semûd halkının helakı şu şekilde anlatılmıştır: “Semûd halkına gelince, Biz onlara da doğru yolu gösterdik fakat onlar körlüğü hidâyete tercih ettiler. Derken işledikleri işler sebebiyle alçaltıcı bir azap yıldırımını onları alıverdi.” Kamer suresinin 31. ayetinde ise onların helakı “Biz onların üzerlerine korkunç bir ses gönderdik. Hemen hayvan ağılına konan kuru ot gibi oluverdiler.” cümlesi ile ifade edilmiştir.

Bu ayetlerde Semûd halkının helakını ifade etmek için kullanılan kelimelerde bazı farklılıklar göze çarpmaktadır. Mesela, Hâkka suresinde Semûd halkının helakı “tağîye” kelimesi ile ifade olunmaktadır. Bu kelime, “şiddet ve kuvvet bakımından sınır tanımayan, haddi aşan” anlamına gelmektedir.⁵⁶¹ Buradan Semûd halkının çok şiddetli bir depremle yok edildikleri anlaşılmaktadır.

A’raf suresinde ise Semûd halkının helakını ifade etmek için “racfe” kelimesi kullanılmıştır. Bu kelime ise “yerde meydana gelen zelzele” anlamına gelmekte olup, alışılmışın dışına çıkan bir hareket, titreyen ve sarsılan şey hakkında kullanıldığı belirtilmiştir. Asıl anlamı ise sesle beraber hareket etmektir.⁵⁶² Bununla Semûd halkını yok eden sarsıntının sesle birlikte meydana geldiği ortaya çıkmaktadır.

⁵⁶¹ Râzî, *Mefâtihü’l-ğayb*, 30/103.

⁵⁶² Kurtubî, *el-Cami’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 9/272.

Hicr, Kamer ve Hûd surelerinde ise onları yok eden helakın “sayha” şeklinde gerçekleştiği belirtilmektedir. Bu kelime ise depremin genellikle korkunç bir ses veya uğultuyla meydana gelmesini ifade eder.⁵⁶³ Hicr suresinde diğer iki sureden farklı olarak ayrıca “musbihîn” kelimesi ilave edilerek helakın sabaha doğru meydana geldiği bildirilmiştir.⁵⁶⁴

Zâriyât suresinde ise bu azaba “sâika” denilmiştir. Bu kelime “yıldırım gibi aniden inen felaket” anlamına geldiği gibi “şiddetli gürültü” manasına da gelmektedir. Ayetteki bu ifadeden zikredilen azabın korkunç seslerle, gürültü çıkaran yer sarsıntısı ve depremlerle geldiği anlaşılmaktadır.⁵⁶⁵ Aynı kelime Fussilet 17’de “...Alçaltıcı azabın yıldırımını onları çarptı” şeklinde ifade edilmiştir. Ancak bu ayette Zâriyât suresinden farklı olarak “azabe’l hûnî” kelimesi ziyade edilmiştir. Ayetteki “hûn” kelimesi, “zelîl eden, aşağılayan” anlamındadır. Ayetteki “azâb” kelimesinin masdar ile “hûn” diye vasfedilmesi, bu azabın son derece çetin olduğunu bildirmek içindir.⁵⁶⁶ Dolayısıyla Fussilet suresindeki “azabe’l hûnî” ziyadesi ile bu yıldırımın normal bir yıldırım olmadığı, içinde alçaldıkları ve rezil oldukları bir azaba çarptırıldıkları⁵⁶⁷ ortaya çıkmaktadır.

Görüldüğü üzere Semûd halkının helakı çeşitli surelerde tâğiye, racfe, sayha, sâ’ika gibi farklı kelimelerle ifade edilmiştir.⁵⁶⁸ Bütün bu ayetlerde onların helakını anlatmak için kullanılan kelimeler farklı olsa bile bahsedilen şey aslında azaptır. Fakat her bir surede helak farklı bir boyutu ile ele alınmıştır. Dolayısıyla Semûd kavminin helakının anlatıldığı bu ayetlerde tam bir tekrarın olmadığını söyleyebiliriz.

Kıssada tekrar edilen sahnelerden bir diğeri ise Semûd halkının helak sonrası durumlarının anlatıldığı bölümlerdir. Bu bölüm A’raf 78’de “...Yurtlarında diz üstü dona kaldılar.” şeklinde anlatılırken, Hûd 67’de “...Yurtlarında diz üstü çökekaldılar.” şeklinde ifade edilmiştir. Dikkat edilirse A’raf suresinde “onların beldesi” anlamına gelen “dâr” kelimesi tekil

⁵⁶³ Râzî, *Mefâtihü’l-ğayb*, 14/135.

⁵⁶⁴ Kurtubî, *el-Camî’ li-ahkâmi’l-Kur’an*, 12/249.

⁵⁶⁵ Mevdûdî, *Tefhimü’l-Kur’an*, çev. Muhammed Han Kayani vd., 5/517.

⁵⁶⁶ Râzî, *Mefâtihü’l-ğayb*, 27/115; Beyzâvî, *Envârü’l-Tenzil*, çev. Şadi Eren, 4/60.

⁵⁶⁷ Mâturîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’an*, 13/120-121.

⁵⁶⁸ Öztürk, *Kur’an Kıssalarının Mahiyeti*, 254.

olarak geçmektedir. Aynı ifade Hûd 67’de ise “diyârihim” şeklinde çoğul olarak zikredilmiştir. Bununla, onların her birine ait olan yurdu, evi, evleri kastedilmiştir.⁵⁶⁹ Her iki ayette de bahsedilen mana aslında aynı şeydir.⁵⁷⁰ Fakat her iki kelime farklı bağlamlarda surenin kendi insicamına uygun bir şekilde tekrarlanmıştır.

Kamer suresinde ise Semûd kavminin helak sonrası durumları şu şekilde anlatılmıştır: “...Hemen hayvan ağılına konan kuru ot gibi oluverdiler.”⁵⁷¹ Bu ayette onların sonları, “çürüyüp ufalanan kemikler” anlamına gelen “heşîm” kelimesi ile izah edilmiştir. Bu kelimeye “yıkılan duvardan yayılan tozlar gibi bir nesne” manası da verilmiştir. Ayrıca heşîm kelimesinin aslının kırılmak olduğu da belirtilmiştir. Buna göre ayette onların, kırılıp parçalanan ve bir yerde biriktirilen nesneler haline geldiklerine⁵⁷² dikkat çekilmiştir.

Zâriyât 45’te ise onların helak sonrası durumları şöyle beyan edilmiştir: “...Oldukları yerde çöke kaldılar, ne doğrulabildiler, ne de yardım gördüler.” Bu ifade ile onların, Allah’ın azabını defetmeye güçleri yetmediği ve onların kimseden yardım da alamadıkları, dostları ve yardımcılarının da olmadığı⁵⁷³ bildirilmiştir.

Neml 51-52’de ise onların durumları şöyle dile getirilmiştir: “...Onları da, (kendilerine uyan) kavimlerini de (nasıl) toptan helâk ettik! İşte haksızlıkları yüzünden çökmüş evleri!” Bu ayette ise genel bir ifade kullanılarak onların “ecmaîn/toptan” helak edildikleri ifade edilmiştir. Ayrıca işledikleri zulüm sebebiyle evlerinin harabeye döndüğüne, onların öyle boş bir vaziyette bırakıldıklarına işaret edilmiştir.⁵⁷⁴ Bu surede A’raf ve Hûd surelerinden farklı olarak onların evleri “buyûtuhum” kelimesi ile ifade edilmiştir.

Hicr 84’te ise Semûd halkının helaktan sonraki durumları, “Kazanmakta oldukları şeyler onlardan hiçbir zararı savmadı” şeklinde belirtilmiştir. Bu surede ise onların, önceden kazandıkları şeylerin kendilerini kurtaramadığı söylenerek; o

⁵⁶⁹ Râzî, *Mefâtiḥü’l-ğayb*, 14/173.

⁵⁷⁰ Mâturîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’an*, 7/200.

⁵⁷¹ el-Kamer 54/31.

⁵⁷² Mâturîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’an*, 14/243.

⁵⁷³ Mâturîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’an*, 14/150

⁵⁷⁴ Mâturîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’an*, 10/394-395.

güvendikleri sanatların, kuvvetlerin, uğraşıp kazandıkları servetlerin, yaptıkları evlerin, kalelerin hiçbir şeye yaramadığına dikkat çekilmiştir.⁵⁷⁵ Görüldüğü üzere Semûd halkının helak sonrası durumları muhtelif birçok surede tekrar edilmiştir. Ancak her surede bu kavmin sonunu getiren helakın doğurduğu sonuçlar farklı şekillerde sunulmuştur. Böylece onların sonları çeşitli yönleri ile çarpıcı bir şekilde gözler önüne serilmiştir.

Netice olarak kıssada bazı olaylar önemine binaen diğer kıssalarda olduğu gibi birçok defa tekrar edilerek anlatılmıştır. Ancak yinelenen bu olaylarda aynen bir tekrar yapılmamıştır. Aynı hadise geçtiği yerlerde bazen farklı lafızlarla bazen de muhtevası değişerek aktarılmıştır. Ayrıca bir yerde kısa bir şekilde anlatılıp geçilen bölümler diğer surelerde daha detaylandırılarak açıklanmıştır. İşte tüm bunlar kıssanın anlatıldığı surelerde aynen bir tekrarın olmadığını göstermektedir.

3.2.5. Hz. İbrahim Kıssası

Hz. İbrâhim, Kur'ân-ı Kerîm'de kendisinden çokça söz edilen ülü'l-azm peygamberlerden biridir. Kur'an, bir taraftan onun genel inanç tarihindeki yerini, öğretisinin ana hatlarını ve özelliklerini, tebliğ faaliyetleri ve yöntemlerini anlatırken, diğer taraftan onun dinî, ahlâkî, sosyal ve ailevî yönlerini tanıtmış ve bu konularla ilgili hayatından bazı kesitler sunmuştur. Bu bağlamda Kur'an-ı Kerîm'de, Hz. İbrâhim'in son derece ağır başlı, yumuşak huylu, varlığını Allah'a adanmış⁵⁷⁶ son derece misafirperver⁵⁷⁷ ve sâdık bir peygamber olduğu bildirilmiştir.⁵⁷⁸ Yine kendisinin ve eşinin ileri yaşta olmasına rağmen duası kabul edilerek akıllı, iyi huylu ve bilgili iki oğlun müjdelendiği⁵⁷⁹ ayrıca sadece kendisinin değil ailesinin de Allah'ın rahmet ve bereketine mazhar kılındığı ifade edilmiştir.⁵⁸⁰

Hz. İbrahim kıssasında birçok farklı konu anlatılmıştır. Bu konular arasında bazıları birden fazla tekrar edilmiştir. Bunları şöyle sıralamak

⁵⁷⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/387.

⁵⁷⁶ et-Tevbe 9/114; el-Hûd 11/75.

⁵⁷⁷ el-Hicr 15/51.

⁵⁷⁸ el-Meryem 19/41.

⁵⁷⁹ el-Hicr 15/53; es-Sâffât 37/101, 112.

⁵⁸⁰ el-Hûd 11/73.

mümkündür: Hz. İbrahim ve eşine melekler tarafından çocuğun müjdelmesi ve Hz. İbrahim'in ateşe atılması.

Hz. İbrahim kıssasında tekrar edilen konulara vereceğimiz ilk örnek; meleklerin, Hz. İbrahim ve eşine çocuk müjdelemelerinin yer aldığı kısımlardır. Bu bölüm Kur'an'da üç surede tekrar edilmiştir. Hûd 69-70'de bu olay şöyle anlatılmıştır: *“Andolsun ki elçilerimiz (melekler) İbrahim'e müjde getirdiler ve: Selam (sana) dediler. O da: (Size de)'selam' dedi ve hemen kızartılmış bir buzağı getirdi. Ellerini yemeğe uzatmadıklarını görünce, onları yadırgadı ve onlardan dolayı içine bir korku düştü. Dediler ki: Korkma! (biz melekleriz). Lût kavmine gönderildik.”* Hicr 51-53'de ise bu hadise şöyle zikredilmiştir: *“Onlara İbrahim'in misafirlerinden (meleklerden) de haber ver. Onun yanına girdikleri zaman, 'selam' dediler. (İbrahim:) Biz sizden çekiniyoruz, dedi. Dediler ki: Korkma; biz sana bilgin bir oğul müjdeliyoruz.”* Zâriyât 24-28'de ise bu hadiseden şu şekilde bahsedilmiştir: *“İbrahim'in ağırlanan misafirlerinin haberi sana geldi mi? (Bunlar meleklerdi. Onlar İbrahim'in yanına girmişler, selam vermişlerdi. İbrahim de selamı almış, içinden, 'Bunlar, yabancılar' demişti. Hemen ailesinin yanına giderek semiz bir dana (kebabını) getirmiş, Onların önüne koyup 'Yemez misiniz?' demişti. Derken onlardan korkmaya başladı. 'Korkma' dediler ve ona bilgin bir oğlan çocuğu müjdelediler.”*

Bu konunun tekrar edildiği ayetler tahlil edildiğinde bazı hususlar dikkat çekmektedir. Bunlardan biri, Hz. İbrahim'e gelen melekler ile ilgili anlatılan kısımlardır. Bu kısımlarda bazı farklılıklar görülmektedir. Şöyle ki, Hûd 69'da melekler için “elçiler” ifadesi geçerken, Hicr 51 ve Zâriyât 24'te bu meleklerden “misafir/dayf” diye bahsedilmiştir. Zâriyât suresinde ayrıca misafir olarak gelen meleklerle “şerefli kılınmış”⁵⁸¹ manasına gelen “el-mükramîn” sıfatı da ilave edilmiştir. Hicr suresinde bu ifadeye yer verilmemiştir. Burada şöyle bir soru akla gelebilir. Zâriyât suresinde melekler için böyle bir sıfat kullanılırken Hicr suresinde neden “el-mükramîn” sıfatına yer verilmemiştir? Bu hususla ilgili şöyle bir şey söylenebilir. Selamın îadesi ikramı gerektirir. Zâriyât suresinde Hz. İbrahim'in, meleklerin selamına karşılık vermesi başlı başına bir ikram sayılmış bu yüzden *“İbrahim'in ikram edilen misafirleri”* denilmiştir. Hicr suresinde ise

⁵⁸¹ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 19/491.

melekler selam verdiği halde korku ve panik içerisinde olan Hz. İbrahim selama karşılık vermemiştir. Bu yüzden sadece “İbrahim’in misafirleri” denilmiş, “ikram” sıfatı eklenmemiştir.⁵⁸²

Bu hadisede dikkat çeken hususlardan birisi de Hz. İbrahim’in misafirlere ikram ettiği buzağı ile ilgili ifadelerin yer aldığı kısımlardır. Bu kısım Hûd 69’da şöyle anlatılır: “...O da: ‘(Size de)selam’ dedi ve hemen kızartılmış bir buzağı getirdi...” Zâriyât 26-27’de ise şu şekilde yer almıştır: “Hemen ailesinin yanına giderek semiz bir dana (kebabını) getirmiş, Onların önüne koyup ‘yemez misiniz?’ demişti.”

Zikredilen ayetlerde misafirlere ikram edilen buzağı ile ilgili kullanılan tabirlerde bazı farklılıkların olduğu görülür. Şöyle ki, Hûd suresinde ikram edilen buzağı için “bi ‘iclin hanîz” ifadesi kullanılarak bu buzağının “kızartılmış” bir halde olduğuna işaret edilmiştir. Zâriyât suresinde ise “bi ‘iclin semîn” ifadesi kullanılarak buzağının “semizliğine” dikkat çekilmiştir.⁵⁸³ Her iki surede geçen bu ifadeler aslında aynı konuyla ilgilidir. Ancak her iki surede misafirlere ikram edilen buzağının iki farklı yönü zikredilmiştir. Hicr suresinde ise hanımından ve meleklerle yapılan bu ikramdan söz edilmemiştir.⁵⁸⁴

Hız. İbrahim kıssasında tekrar edilen konulardan biri de meleklerin Hız. İbrahim’e geldiklerinde onun yaşadığı psikolojik durumların anlatıldığı kısımlardır. Bu kısım Kur’an’da üç farklı surede zikredilmiştir. Hûd 70’de bu sahne şöyle anlatılır: “Ellerini yemeğe uzatmadıklarını görünce, onları yadırgadı ve onlardan dolayı içine bir korku düştü. Dediler ki: ‘Korkma!’ (biz melekleriz). Lût kavmine gönderildik.” Hicr 52-53’de ise bu kısımdan şöyle bahsedilir: “...(İbrahim:) Biz sizden çekiniyoruz, dedi. Dediler ki: ‘Korkma’; biz sana bilgin bir oğul müjdeliyoruz.” Zâriyât 28’de ise bu durum şöyle zikredilir: “Derken onlardan korkmaya başladı. ‘Korkma’ dediler ve ona bilgin bir oğlan çocuğu müjdelediler.”

⁵⁸² Ramazan Şahan, “Hz. İbrahim’in Konukları Bağlamında Kur’an’da Lafzî Müteşabih”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (Haziran 2019), 263.

⁵⁸³ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, 9/242.

⁵⁸⁴ Şahan, “Hz. İbrahim’in Konukları Bağlamında Kur’an’da Lafzî Müteşabih”, 257.

Bu ayetlerde meleklerin gelişi esnasında Hz. İbrahim'in yaşadığı korkuyu ifade eden kelimelerin yer aldığı kısımlarda bazı farklılıklar dikkat çekmektedir. Şöyle ki, Hûd 70 ve Zâriyât 28'deki anlatımlarda Hz. İbrahim, gelen misafirlerin hazırladığı yemeğe ellerini uzatmadıklarını görünce, onları yadırgamış ve onlardan dolayı içine bir korku düşmüştür. Her iki surede Hz. İbrahim'in bu korkusu “*fe evcese minhum hıyfeh.../onlardan İbrahim'in içine bir korku düştü...*” şeklinde dile getirilmiştir. Hicr suresinde ise Hz. İbrahim'in: “*...kâle innâ minküm vecilûn/...biz sizden çekiniyoruz dedi.*” dediği ifade edilmektedir. Hz. İbrahim'in bu korkusu üzerine Hûd ve Zâriyât suresinde melekler, Hz. İbrahim'i sakinleştirmek için “*lâ tehaf/korkma!*” demişlerdir. Hicr 53'de ise melekler, Hz. İbrahim'e “*lâ tevcel/korkma!*” demişlerdir. Dikkat edilirse Hûd ve Zâriyât suresinde “korku” kelimesini ifade etmek için kullanılan kelime, Hicr suresinde geçen kelimedenden farklıdır. Aslında bu kelimeler birbirine yakın manadadır. Fakat bununla birlikte aralarında bazı incelikler de bulunmaktadır. Şöyle ki, Hûd ve Zâriyât surelerinde geçen “*hîfeh*” kelimesi, insanın korktuğu hali anlatan bir kelimedir. Bu iki surede “*hîfeh*” kelimesinin kullanılması, korkularının kendilerinden ayrılmaz bir hal aldığına dikkat çekmek içindir.⁵⁸⁵ Hicr suresinde geçen “*vecel*” kelimesi ise korkuyu hissetme, duyma manasına gelir.⁵⁸⁶ Dolayısıyla bu ayetlerde Hz. İbrahim'in içinde bulunduğu duruma göre “korku” kavramını ifade etmek için farklı kelimeler kullanılmıştır.⁵⁸⁷

Yine Hûd suresinde melekler “*korkma!*” ifadesinin ardından Hz. İbrahim'e “*...Biz Lût kavmine gönderildik.*” diyerek onun korkusunu tamamen izale için sözlerine Lût kavmine gönderildiklerini ilâve etmişlerdir.⁵⁸⁸ Zâriyât ve Hicr suresinde ise melekler “*korkma!*” dedikten sonra “*...onu bilgin bir çocuk ile müjdeliyoruz*” diyerek Hz. İbrahim'den önce tehlike ve korkuyu gidermişler, sonra da güzel şeyler sunarak ona müjdeli haberi vermişlerdir.⁵⁸⁹

Kıssada tekrar edilen bölümlerden bir diğeri ise meleklerin çocuk müjdesi haberi üzerine Hz. İbrahim ve eşinin gösterdiği şaşkınlık ve hayret ifadeleri ile

⁵⁸⁵ Isfahânî, “*hfh*”, 369.

⁵⁸⁶ Isfahânî, “*vcl*”, 1136.

⁵⁸⁷ Şahan, “Hz. İbrahim'in Konukları Bağlamında Kur'an'da Lafzî Müteşabih”, 266.

⁵⁸⁸ Ebüssuûd Efendi, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, 4/325.

⁵⁸⁹ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 9/244; ayrıca bk. 18/278.; Şahan, “Hz. İbrahim'in Konukları Bağlamında Kur'an'da Lafzî Müteşabih”, 267.

ikisinin yaşadıkları bu şaşkınlık üzerine meleklerin onlara verdiği cevapların yer aldığı kısımlardır. Hûd 71-72’de Hz. İbrahim’in hanımı, çocuk haberini alınca şaşkınlığını şöyle ifade etmiştir: *“O esnada hanımı ayakta idi ve (bu sözleri duyunca) güldü. Ona da İshak’ı, İshak’ın ardından da Ya’kub’u müjdeledik. (İbrahim’in karısı:) Olacak şey değil! Ben bir kocakarı, bu kocam da bir ihtiyar iken çocuk mu doğuracağım? Bu gerçekten şaşılacak bir şey! dedi.”* Hûd 73’de ise melekler şöyle cevap vermişlerdir: *“(Melekler) dediler ki: Allah’ın emrine şaşıyor musun? Ey ev halkı! Allah’ın rahmeti ve bereketleri sizin üzerinizdedir. Şüphesiz ki O, övülmeye lâyıktır, iyiliği boldur.”* Zâriyât 29’da ise Hz. İbrahim’in eşi hayretini şu şekilde dile getirmiştir: *“Karısı çığlık atarak geldi. Elini yüzüne çarparak: Ben kısır bir kocakarıyım! dedi.”* Zâriyât 30’da ise melekler şunları demişlerdir: *“Onlar: Bu böyledir. Rabbin söylemiştir. O, hikmet sahibidir, bilendir dediler.”* Hicr 54’te ise diğer surelerden farklı olarak Hz. İbrahim’in bu haber karşısındaki hayretine şahit olmaktayız. O, çocuk haberini alınca şaşkınlığını şöyle ifade etmiştir: *“(İbrahim:) Bana ihtiyarlık çökmesine rağmen beni müjdeliyor musunuz? Beni ne ile müjdeliyorsunuz? dedi.”* Hicr 55-56’da ise melekler Hz. İbrahim’e şöyle karşılık vermişlerdir: *“Sana gerçeği müjdeledik, sakın ümitsizliğe düşenlerden olma! dediler. (İbrahim:) dedi ki: Rabbinin rahmetinden, sapıklardan başka kim ümit keser?”*

Bu ayetler birbirleriyle karşılaştırıldığında Hz. İbrahim ve eşinin gösterdiği tepkilerde de bazı farklılıkların olduğu görülmektedir. Şöyle ki, Hûd 71-72’de Hz. İbrahim’in hanımının, bu müjdeyi duyunca “güldüğü” belirtilmektedir. Zâriyât 29’da ise “çığlık attığı ve elini yüzüne çarptığı” ifade edilmektedir. Hûd 72’de ise Hz. İbrahim’in hanımı, çocuk doğuramayacak kadar yaşlı olduğunu vurgulamak için kendisinin “kocakarı”, Hz. İbrahim’in ise ihtiyar olduğunu söylemiştir. Zâriyât 29’da ise “hem kocakarı hem de kısır” olduğunu belirtmiştir. Hicr suresinde ise Hz. İbrahim bu müjde karşısındaki şaşkınlığını kendisinin ihtiyar olduğunu ifade ederek dile getirmiştir.⁵⁹⁰

Kıssanın bu kısmında Hz. İbrahim ve eşinin bu müjdeli haber karşısında gösterdikleri şaşkınlık ifadeleri üzerine meleklerin onlara verdiği cevaplarda da bazı farklılıklar söz konusudur. Şöyle ki, Hûd 73’de melekler, Hz. İbrahim’in

⁵⁹⁰ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, 18/279.

hanımına “Allah’ın emrine şaşıyor musun?” şeklinde bir soru yöneltilmişlerdir. Meleklerin bu sorusu, kendisine, her ne kadar yaşlı kimselerin çocuğu olmasa da bunu gerçekleştirmenin Allah’ın gücü dışında olmadığını hatırlatmak için sorulmuş ve onun gibi inanan bir hanımın, bu müjde karşısında şaşırıp kalmaması kendisine hatırlatmak⁵⁹¹ ve Allah’ın merhametinin ve bereketinin onlar üzerine olduğu vurgulamak içindir. Zâriyât suresinde ise melekler, ona bu emrin Allah’ın buyruğu olduğunu söyleyerek Yüce Allah’ın hikmet ve âlim sıfatlarına dikkat çekmişlerdir. Yine Hûd suresinde ayetin sonu “İnnehû hamîdun mecîd” şeklinde bitirilirken, Zâriyât suresinde “İnnehû huve’l-hakîmu’l-‘alîm” şeklinde sonlandırılmıştır. Hûd sûresinde meleklerin “Allah’ın emrine mi şaşıyorsun?” dedikten sonra Hz. İbrahim’in eşi bunu tasdik edince, buna karşılık “hamîd ve mecîd” sözüyle, Allah’ın bu nimetine karşılık şükretmesi kendisine söylenerek bir anlamda uyarılmıştır. Çünkü hamîd kelimesi, kendisinden güzel fiiller sâdır olan ve övgüyü hak eden zât demektir. Mecîd ise bizzat kendiliğinden övgüyü ve yüceltmeyi hak eden demektir. Zâriyât sûresinde ise “Allah’ın emrine mi şaşıyorsun?” denilmeyip o yaşlı hanımın hayretini giderecek başka bir şeye, yani Allah’ın hikmet ve ilmine dikkat çekilmiştir. Ayrıca bu ifadelerde kelimelerin sıralanışı da önemlidir. Şöyle ki, hamîd kelimesi fiil ile mecîd kelimesi ise söz ile alakalı olup, hamd ve duanın öncelikle fiilî ile sonra da sözlü olarak yapılması gerektiği ifade edilmiştir.⁵⁹² Hicr suresinde ise Hz. İbrahim, aşırı yaşlı olduğundan dolayı çocuk sahibi olmaktan ümidini kesdiği ifade edildikten sonra⁵⁹³ melekler, ona bu durumda ümitsizliğe düşmemesini söylemişlerdir. Bunun üzerine Hz. İbrahim de: “Rabbinin rahmetinden, sapıklardan başka kim ümit keser?” sözleri ile Allah’tan ümit kesmediğini ifade etmiştir.

Hz. İbrahim ve eşinin melekler tarafından çocuk ile müjdelenmesi, bu müjde karşısında ikisinin yaşadıkları şaşkınlık ve heyecanları, meleklerin onları teskin etmek için söyledikleri sözler çeşitli surelerde birçok defa yinelenmiştir. Ancak şunu belirtmek gerekir ki tüm bu konular, geçtikleri surelerde aynen zikredilmemiş her defasında ayrı bir tarzda, farklı noktalara çeşitli vurgular yapılarak değişik boyutları ile anlatılmıştır. Bundan dolayı konuyla ilgili kısımlarda aynıyla bir tekrarın olmadığını söyleyebiliriz.

⁵⁹¹ Mevdûdî, *Tefhîmü’l-Kur’an*, çev. Muhammed Han Kayani vd., 2/412.

⁵⁹² Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 28/215.

⁵⁹³ Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 12/224.

Kıssada tekrar edilen konulardan biri de Hz. İbrahim'in ateşe atılma sahnesinin anlatıldığı pasajlardır. Hz. İbrahim, getirdiği delillerle kavmini yenik düşürünce, putperst kavmi ona ne yapacakları hususunda birbirleriyle danışmışlar⁵⁹⁴ ve çözümü onu ateşe atmakta bulmuşlardır. Bu sahne Kur'an'da üç surede zikredilmiştir. Enbiyâ 68-70'de bu sahne şöyle anlatılmıştır: *“(Bir kısmı:) Eğer iş yapacaksanız, yakın onu da tanrılarınıza yardım edin! dediler. Ey ateş! İbrahim için serinlik ve esenlik ol! dedik...”* Ankebût 24'de bu kısım şu şekilde ifade edilmiştir: *“Kavminin (İbrahim'e) cevabı ise: Onu öldürün yahut yakın! demelerinden ibaret oldu. Ama Allah onu ateşten kurtardı...”* Saffat 97-98'de ise bu bölüm şöyle zikredilmiştir: *“Onun için bir bina yapın ve derhal onu ateşe atın! dediler...”*

İlgili ayetler incelendiğinde Hz. İbrahim'in putperest kavminin onun için düşündükleri tuzak ile ilgili ifadelerin yer aldığı kısımlarda bazı farklılıkların olduğu görülür. Şöyle ki, Saffat 97'de Hz. İbrahim'in kavmi, *“...Bir bina yapın ve derhal onu ateşe atın!”* derken, Enbiyâ 68'de *“Onu yakın!”* demişlerdir. Ankebût 24'te ise *“Onu yakın!”* cümlesine ilave olarak bir de *“Onu öldürün!”* ifadesi eklenmiştir. Yine Ankebût suresinde Hz. İbrahim'in akıbeti *“...Ama Allah onu ateşten kurtardı”* şeklinde açıklanırken, Enbiyâ suresinde ise *“...Ey ateş! İbrahim için serinlik ve esenlik ol! dedik”* denilerek, Hz. İbrahim'in bu ateşten nasıl kurtarıldığı açıklanmıştır. Saffat suresinde ise bu konu hakkında herhangi bir açıklama yapılmamıştır. Görüldüğü üzere Hz. İbrahim'in ateşe atılma sahnesi farklı surelerde anlatılmıştır. Aslında bunların hepsi de aynı konuyla alakalıdır. Ancak her surede aynı hadise farklı yönleriyle yinelenmiştir. Böylece aynı hadisenin başka veçheleri ortaya çıkmıştır. Bundan dolayı zikredilen ayetlerde tam bir tekrarın olduğu söylenemez.

Netice olarak Hz. İbrahim kıssasında bazı sahneleri çeşitli surelerde ve farklı siyaklarda birçok kez tekrar edilmiştir. Ancak yinelenen bu sahneler iyice araştırıldığında, kıssanın farklı nüanslarına dikkat çekildiği, her seferinde farklı bir bilginin eklendiği ve aynı olayın farklı yönlerinin anlatıldığı ortaya

⁵⁹⁴ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 18/58.

çıkılmaktadır.⁵⁹⁵ Bu durum, Hz. İbrahim kıssasında zikredilen sahneleri aynen bir tekrar olmaktan çıkarmaktadır.

3.2.6. Hz. Lût Kıssası

Kur'an-ı Kerîm'de kıssası anlatılan peygamberlerden biri de Hz. Lût'tur. Tevrat'ta Lût, Terah'ın çocuklarından Haran'ın oğlu ve İbrâhim'in yeğeni olarak gösterilir. Haran, Ur şehrinde öldükten sonra Terah oğlu İbrâhim'i, gelini Sâre'yi ve torunu Lût'u alarak Harran'a gelmiş, Terah Harran'da öldükten sonra Hz. İbrâhim yeğeniyle birlikte Kenan diyarına gitmiştir.⁵⁹⁶ Kur'an-ı Kerîm'de Hz. Lût'un, İbrâhim'in tebliğini kabul ettiği,⁵⁹⁷ onunla birlikte bereketli ülkeye ulaştırıldığı,⁵⁹⁸ peygamberlerden olduğu⁵⁹⁹ ve diğer peygamberler gibi âlemlere üstün kılındığı ifade edilir.⁶⁰⁰ Ayrıca ona hüküm ve ilim verildiği, sâlihlerden olduğu ve ilâhî rahmete kabul edildiği bildirilmektedir.⁶⁰¹ Kur'an'da Hz. Lût'un, homoseksüel fiilini işleyen bir kavme peygamber olarak gönderildiği, uyanlarına rağmen söz konusu ahlaksızlıktan vazgeçmeyen kavminin korkunç bir depremle helak edildiği ve Hz. Lût'un kâfir karısı dışında kendisine inanan aile bireylerinin kurtulduğu belirtilir.⁶⁰²

Kur'an-ı Kerîm'de Hz. Lût kıssası çeşitli yönleri ile onbeş farklı surede anlatılmıştır.⁶⁰³ Bu surelerde Hz. Lût'un, halkını homoseksüellik konusundaki uyarıları, kavminin helakı ve sonrasındaki durumları çeşitli boyutları ile tekrar edilmiştir.

Hz. Lût kıssasında tekrar edilen konulara vereceğimiz ilk örnek; Hz. Lût'un, kavmine yönelik uyarılarının ve tepkilerinin yer aldığı bölümlerdir. Bilindiği üzere Lût kavmi, homoseksüellik gibi ahlak dışı bir davranışı işlemekle ön plana çıkmış bir toplumdur. Hz. Lût, bu ahlaksız davranıştan sakındırmak için

⁵⁹⁵ Şahan, "Hz. İbrahim'in Konukları Bağlamında Kur'an'da Lafzî Müteşabih", 275.

⁵⁹⁶ Tekvîn, 11/27; 12/5.

⁵⁹⁷ el-Ankebût 29/26.

⁵⁹⁸ el-Enbiyâ 21/71.

⁵⁹⁹ es-Sâffât 37/133.

⁶⁰⁰ el-En'âm 6/86.

⁶⁰¹ el-Enbiyâ 21/74-75.

⁶⁰² Kara, "Kur'an Kıssalarında Konu ve Kapsam Merkezli Bir Analiz", 79.

⁶⁰³ el-En'am 6/86; el-A'raf 7/80-84; el-Hûd 11/74-83; el-Hicr 15/57-77; el-Enbiyâ 21/71- 75; el-Hac 22/42-44; eş-Şuarâ 26/160-175; en-Neml 27/54-58, el-Ankebût 29/26-35, es-Saffât 37/133-138, es-Sâd 38/12-14, el-Kâf 50/12-14; en-Necm 53/53-54; el-Kamer 54/33-39; el-Tahrim 66/10.

kavmini defalarca uyarmıştır. Onun bu uyarıları Kur'an'da birçok surede zikredilmiştir. Bu ayetler şöyledir:

A'raf suresinin 80-81. ayetlerinde bu konu şöyle anlatılmıştır: *"Sizden önceki milletlerden hiçbirinin yapmadığı fuhuşu mu yapıyorsunuz? Çünkü siz, şehveti tatmin için kadınları bırakıp da şehvetle erkeklere yanaşıyorsunuz. Doğrusu siz taşkın bir milletsiniz."* Şuarâ 165-166'da Hz. Lût, halkına şu sözleri demiştir: *"Rabbinizin sizler için yarattığı eşlerinizi bırakıp da, insanlar içinden erkeklere mi yaklaşıyorsunuz? Doğrusu siz sınırı aşmış (sapık) bir kavimsiniz!"* Neml suresinde ise Hz. Lût, kavmine: *"Göz göre göre hâla o hayâsızlığı yapacak mısınız?(Bu ilâhî ikazdan sonra hâla) siz, ille de kadınları bırakıp şehvetle erkeklere yaklaşacak mısınız? Doğrusu siz, beyinsizlikte devam edegelen bir kavimsiniz!"*⁶⁰⁴ demiştir. Ankebût suresinde ise *"Siz, kesinlikle daha önce hiçbir millettten hiç kimsenin yapmadığı bir hayâsızlığı yapıyorsunuz. Siz hâlâ erkeklere yaklaşacak, meşrû yolu kapatacak, toplantılarınızda ahlâk dışı işler yapacak mısınız?"*⁶⁰⁵ sözlerini söylemiştir.

İlgili ayetler tahlil edildiğinde Hz. Lût'un kavmine söylediği bu sözlerinde bazı ifade ve muhteva farklılıklarının olduğu görülür. Şöyle ki, A'raf suresinde Hz. Lût, onlara *"Sizden önceki milletlerden hiçbirinin yapmadığı fuhuşu mu yapıyorsunuz?"* sorusunu yönelterek onları, bu sapkın ilişki için hem böyle iğrenç bir fiili işledikleri ve hem de bunu ilk olarak yaptıkları için kınamaktadır.⁶⁰⁶ Neml suresinde ise Hz. Lût, halkının bu ahlaksız davranışı bile bile yaptıklarını dile getirmektedir. Ankebût suresinde ise Hz. Lût, onların o kötü işleri daha önce de yaptıklarını⁶⁰⁷ belirtmekte ve gerçekleştirdikleri bu çirkin eylemi, sadece kendi aralarında yapmakla kalmayıp, yol keserek ve toplantılarda işleyerek daha da ileri gittiklerini söylemektedir.⁶⁰⁸ Dikkat edilirse, birinci ve ikinci ayetlerde soru cümlesi yer alırken, üçüncü ayette doğrudan doğruya kesin bir değerlendirme ve hüküm yapılmaktadır. Buradan ilk iki ayette, konunun daha duyum halinde olduğu, böyle kötü bir fiili işleyeceklerine ihtimal verilmediği anlaşılırken,

⁶⁰⁴ en-Neml 27/54.

⁶⁰⁵ el-Ankebût 29/28.

⁶⁰⁶ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, çev. Ömer Çelik-Cağfer Durmuş, 6/149.

⁶⁰⁷ Zemahşerî, *Keşşâf*, 818.

⁶⁰⁸ el-Ankebût 29/28-29.

üçüncü de duyum ve ihtimalin ortadan kalktığı, kötü fiilin netlik kazandığı ve haberin kesin olduğu anlaşılmıştır.⁶⁰⁹

Yine Şuarâ ve Ankebût suresinde Hz. Lût'un, onları bu çirkin eylemi kadınları bırakıp erkeklerle beraber yaptıkları için eleştirdiği ifade edilirken, A'raf ve Neml suresinde aynı kısım şehvet kelimesi ilave edilerek zikredilmektedir.⁶¹⁰ Bu ayetlerde şehvet kaydının zikredilmesi, onların hayvanlara yaraşan bir davranış içinde bulunduklarının gösterilmesi içindir.⁶¹¹ Yine bu cümlede Hz. Lût, "kadınlar" kelimesini kullanırken, Şuarâ suresinde bu kelime yerine "eşler" ifadesini kullanmıştır. Ankebût suresinde ise bu kelimeye yer verilmemiştir. Yine A'raf ve Ankebût surelerinde Hz. Lut'un "sizden önceki milletler" ifadesi yer alırken, Şuarâ suresinde bu ifade yerine "insanlar içinden" ibaresi kullanılmıştır. Şuarâ suresindeki bu kullanımın, diğer surelerde zikredilen "âlemlerden" kelimesini anlamlandırdığı ifade edilerek bundan kastın "insanlar" olduğu belirtilmiştir.⁶¹² Dolayısıyla Şuarâ suresindeki bu ifadenin, diğer surelerdeki âlemler ifadesini tefsir ettiği anlaşılmaktadır. Neml suresinde ise bu ifadeden bahsedilmemiştir. Ankebût suresinde ise diğer surelerde değinilmeyen başka bir noktaya dikkat çekilerek onların, daha önce de o kötü işleri yaptıkları ifade edilmiştir.⁶¹³ Bununla, Lût kavminin bu ahlaksız eylemi, Hz. Lût'dan önce⁶¹⁴ de yaptıkları bildirilmiştir. Ayrıca ayetin devamında Hz. Lût: "*Siz hâlâ erkeklere yaklaşıacak, meşrû yolu kapatacak, toplantılarınızda ahlâk dışı işler yapacak mısınız?*" diyerek, kavminin gerçekleştirdikleri bu çirkin eylemi, sadece kendi aralarında yapmakla kalmayıp, yol keserek ve toplantılarda da bu ahlaksız davranışı işleyerek daha da ileri gittiklerini belirtmiştir.⁶¹⁵

Yukarıda tahlil ettiğimiz ayetlerin sonlarında da bazı değişikliklerin olduğu görülmektedir. Şöyle ki, Neml suresinde Hz. Lût, yukarıdaki sözleri sarf ettikten sonra onların "*kavmun techelûn/cahil bir kavim*" olduklarını söylemektedir. Çünkü onlar, bildiği halde göz göre göre böyle bir davranışı

⁶⁰⁹ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 7/218.

⁶¹⁰ el-A'raf 7/81; en-Neml 27/54.

⁶¹¹ Ebüssuûd Efendi, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, 3/245.

⁶¹² Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 14/118.

⁶¹³ el-Ankebût 29/28-29.

⁶¹⁴ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 11/172.

⁶¹⁵ el-Ankebût 29/29.

yapmışlardır.⁶¹⁶ Bundan dolayı Hz. Lût bu kelime ile onları nitelendirmiştir. A'raf suresinde ise Hz. Lût, onların *“kavmun müsrifün/haddi aşan bir kavim”* olduğunu bildirmektedir. Bu surede Hz. Lût, kavminin bu davranışlarını *“israf”* olarak vasfetmektedir. Bu kelime sözlükte *“insanın yaptığı herhangi bir işte haddi aşması”* anlamına gelmektedir.⁶¹⁷ Hz. Lût'un, kavmini müsrif olarak nitelemesi o ahlaksızlığı çok yapmaları ve haddi aştıklarını belirtmek içindir.⁶¹⁸ Şuarâ suresinde ise Hz. Lût, onları *“kavmun âdûn/sınırı aşan bir kavim”* olarak tenkit etmektedir. Hz. Lût'un, kavmini burada bu kelime ile tanımlaması, onların kendileri için belirlenmiş olan sınırı aşan bir kavim olduklarını vurgulamak içindir.⁶¹⁹

Hûd ve Hicr surelerinde ise kıssanın bu kısmı diğer surelerden daha detaylı ve farklı bir şekilde konu edilmiştir. Şöyle ki, Hûd 77-78'de bu olay şöyle aktarılmıştır: *“Elçilerimiz Lût'a gelince, (Lût) onların yüzünden üzüldü ve onlardan dolayı içi daraldı da 'Bu, çetin bir gündür' dedi. Lût'un kavmi, koşarak onun yanına geldiler. Daha önce de o kötü işleri yapmaktaydılar. (Lût): Ey kavmim! İşte şunlar kızlarımdır (onlarla evlenin); sizin için onlar daha temizdir. Allah'tan korkun ve misafirlerimin önünde beni rezil etmeyin! İçinizde akli başında bir adam yok mu? dedi.”* Hicr 67-71'de ise bu olaydan şu şekilde bahsedilmiştir: *“Şehir halkı, birbirlerini kutlayarak, (meleklerin yanına) geldiler. (Lût) onlara 'Bunlar benim misafirimdir. Sakın beni utandırmayın; Allah'tan korkun, beni rezil etmeyin!' 'Biz seni, elâlemin işine karışmaktan men etmemiş miydik?' dediler. (Lût:) İşte kızlarım! (Düşündüğünüzü) yapacaksanız (onlarla evlenin), dedi.”*

Bu iki sure incelendiğinde Hûd suresinde Hicr suredeki anlatımdan farklı olarak, meleklerin, Hz. İbrahim'den ayrılarak Hz. Lût'a gelişleri gündeme getirilmekte ve Hz. Lût'un, kavminin gelen misafirlere yönelik bu kötü niyetlerinden dolayı üzüntü ve sıkıntı çektiği ifade edilmektedir. Hicr suresinde bu durumdan söz edilmez. Yine Hûd 78'de Lût halkının, meleklerin gelişini *“koşarak”* karşıladıkları ifade edilirken, Hicr 67'de *“birbirini kutlayarak”*

⁶¹⁶ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 7/220.

⁶¹⁷ Isfâhânî, “srf”, 304.

⁶¹⁸ Mâturîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 5/414.

⁶¹⁹ Mâturîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 10/320.

karşıladıkları belirtilmiştir. Ayrıca Hûd 78’de Hz. Lût’un halkı için “Lût’un kavmi” denildiği halde, Hicr 67’de “şehir halkı” ifadesine yer verilmiştir. Yine Hûd suresindeki “*Ey kavmim! İşte şunlar kızlarımdır (onlarla evlenin); sizin için onlar daha temizdir.*” ifadesinin yerine, Hicr suresinde “*Eğer yaparsanız, işte kızlarım*” dedi” cümlesine yer verilmiştir. Diğer taraftan Hûd suresinde Hz. Lût’un çaresizliğini gösteren “*İçinizde akli başında bir adam yok mu?*” hitabına yer verilirken, Hicr suresinde bu hitaba yer verilmemiştir.

Görüldüğü üzere Lût kavminin işledikleri gayri ahlaki eylemlerine karşılık Hz. Lût’un onlara yaptığı eleştirilerin yer aldığı bu ayetlerde aslında aynı konu anlatılmaktadır. Ancak bu konu, geçtiği surelerde tekdüze bir şekilde değil, farklı bir üslûp ile kıssanın farklı bir noktasına temas edilerek zikredilmiştir. Bu durum, kıssada yinelenen kısımlarda tam bir tekrarın olmadığını göstermektedir.

Lût kıssasında tekrar edilen konulardan biri de Lût kavminin helakının anlatıldığı bölümlerdir. Bu kısım Kur’an’da A’raf, Hûd, Hicr, Şuarâ, Neml, Ankebût ve Kamer surelerinde zikredilmektedir. Lût kavminin helakı Ankebût suresinin 34. ayetinde şöyle açıklanmıştır: “*Biz, şüphesiz, bu memleket halkının üzerine, yoldan çıkmalarına karşılık gökten (feci) bir azap indireceğiz.*” Bu surede Lût halkının gökten bir azap ile cezalandırıldığı beyan edilmektedir. Ancak ilgili ayette bu azabın gökten ne şekilde indirildiği hususu mübhem bırakılmıştır. İşte bu mübhemlik, kıssanın konu edildiği diğer surelerde açıklanarak giderilmiştir. Şöyle ki, A’raf 84’ de bu azabın “*Ve üzerlerine (taş) yağmuru yağdırdık.*” şeklinde gerçekleştiği belirtilmiştir. Şuarâ 172-173’de ise bu azabın “*...Sonra diğerlerini helâk ettik. Üzerlerine öyle bir yağmur yağdırdık ki...*” biçiminde meydana geldiği bildirilmiştir. Bu ayetin bir benzeri Neml 58’de ise şöyle zikredilmiştir: “*Onların üzerlerine müthiş bir yağmur indirdik. Bu sebeple, uyarılan (fakat aldırmayan)ların yağmuru ne kötü olmuştur!*”

Bu ayetlerdeki beyanlardan, Ankebût suresinde işaret edilen azabın “yağmur” şeklinde cereyan ettiği anlaşılmaktadır. Fakat bu ayetlerde Lût kavmine indirilen yağmurun ne şekilde gerçekleştiği belli değildir. Zira ilgili ayetlerde sadece onların üzerlerine yağmurun yağdırıldığı haber verilmektedir. İşte bu detaylar da Kamer, Hûd ve Hicr surelerinde anlatılmaktadır. Bu bağlamda Kamer 34’te bu yağmurun, “*Biz de üstlerine taş (yağdıran bir fırtına) gönderdik.*”

şeklinde gerçekleştiği belirtilmektedir. Bu ayette, yağın yağmurun “hâsibâ” şeklinde meydana geldiği ifade edilmiştir. Bu kelime, “avucu dolduracak kadar büyük olmayan ufak taş” anlamına gelmektedir.⁶²⁰ Aynı surenin 37. ayetinde ise onların, Hz. Lût’a gelen misafirlere (meleklerle) o ahlaksız eylemi yapmak istemeleri üzerine gözlerinin silme kör edildiği ifade edilmiştir.⁶²¹ Rivayet edildiğine göre Cebrail (a.s) kanatlarıyla onların gözlerine dokunmuş ve hemen kör olmuşlardır.⁶²² Bu ceza şekli, sadece Kamer suresinde zikredilmiştir.⁶²³ Kamer suresinde ayrıca azabın “...yakalarını bir daha bırakmayacak...”⁶²⁴ türden olduğu da belirtilerek, bu azabın onlara uğrayan ve hemen gitmeyip kalmaya devam eden ve neticede hepsini helak eden bir azap olduğu vurgulanmıştır.⁶²⁵ Diğer surelerde ise bu husustan söz edilmemiştir.

Hûd suresinin 82-83. ayetlerinde ise bu yağmurun “Emrimiz gelince, oranın altını üstüne getirdik ve üzerlerine (balçıktan) pişirilip istif edilmiş taşlar yağdırdık. (O taşlar:) Rabbin katında işaretlenerek (yağdırılmıştır).” şeklinde meydana geldiği bildirilmiştir. Bu ayette ise yağmurun “siccîl” şeklinde yağdırıldığı belirtilmektedir. Ayette geçen siccîl kelimesi ile ilgili müfessirler farklı açıklamalarda bulunmuşlardır. Bu kelimenin Farsça’dan Arapça’ya geçtiği, aslının “seng-i kil” olduğu ifade edilmiş, daha sonra seng-i kil, Arapça’ya geçince siccîl olarak değişmiştir. Farsça’da bu kelime, kil, toprak ve taş anlamına gelmektedir.⁶²⁶ Mevdûdî, ayetteki “pişirilmiş çamurdan taşlar” ifadesinin büyük ihtimalle volkanik bölgelerde sıcaklık ve lavlarla yerin altında teşekkül etmiş taşlara işaret ettiğini belirterek, bu oluşumun belirtilerine bugün bile Lût gölü yakınlarında rastlandığını söyler.⁶²⁷ Öyle anlaşıyor ki, ayette geçen siccîl, taşın olduğu maddeyi ifade etmektedir. Buradan Allah’ın, onların üzerine çamurdan oluşan taşları başlarına yağdırdığı anlaşılmaktadır.⁶²⁸ Bu ayette, Kamer suresinden farklı olarak taşın diğer bir sıfatı daha gündeme getirilerek onun “mandûd”

⁶²⁰ Celâleddin Mahallî-Celâleddin Süyûtî, *Tefsîrû'l-Celâleyn* (İstanbul: el-Mektebetü'l-Mahmûdiyye, 1933), 202.

⁶²¹ el-Kamer 54/37.

⁶²² Mâturîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 14/244.

⁶²³ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 10/394.

⁶²⁴ el-Kamer 54/38.

⁶²⁵ Mâturîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 14/245.

⁶²⁶ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 11/86-87.

⁶²⁷ Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, çev. Muhammed Han Kayani vd., 2/412.

⁶²⁸ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 9/262.

şeklinde gerçekleştiği de zikredilir.⁶²⁹ Bu kelime ise “istiflenmiş yahut yağmur damlaları gibi arka arkaya gönderilmiş” manasına gelmektedir.⁶³⁰ Demek ki, bu taş çok sık bir şekilde onların başlarına yağdırılmıştır. Hûd suresinde Lût kavmine gönderilen bu taşın bir başka özelliği de “müsevveme” olarak açıklanmıştır. Bu kelime ise o taşların sıfatı olup, “alametlendirilmiş, belirlenmiş, işaretlenmiş” demektir.⁶³¹ Bununla da her taşın belli bir tahrip görevi yerine getirdiğine ve belli bir günahkârı helak etmesi için işaretlendiğine⁶³² dikkat çekilmiştir. Ayrıca bu ayetlerde “*Oranın altını üstüne getirdik.*” ifadesi ilave edilerek başka bir azap türü de gündeme getirilmiştir. Hicr 73’de ise bu ifade, “*Bir anda şehirlerinin üstünü altına çevirdik.*” şeklinde zikredilmiştir. Ayette geçen “üstü altına gelmekle, altı üstüne gelmek” ifadeleri aynı anlama gelmektedir.⁶³³ Ancak her iki ifade, bahsi geçen surelerde takdim-tehir edilerek tekrarlanmıştır.

Hicr suresinin 73-74. ayetlerinde ise bu azaptan, “*Güneş doğarken o korkunç ses bastırırverdi onları! Bir anda şehirlerinin üstünü altına çevirdik. Pişirilmiş çamurdan yapılmış taş yağmuruna tuttuk onları!*” şeklinde söz edilmiştir. Bu ayetlerde de aynı Hûd suresinde olduğu gibi yağdırılan taşın siccîl şeklinde meydana geldiği belirtilmiştir. Ancak Hicr suresinde Hûd suresinden farklı olarak bu azaba korkunç bir sesin de eşlik ettiği ilave edilmiştir. Netice olarak Kamer, Hûd ve Hicr surelerindeki anlatımlardan bu yağmurun, bilinen su damlaları şeklindeki bir yağmur olmadığı, bu ayetlerde açıkça ifade edildiği gibi taş yağmuru olduğu ortaya çıkmaktadır. Görüldüğü üzere Lût halkının helakını ifade eden kelimeler çeşitli surelerde farklı şekillerde zikredilmiştir. Aslında bunların hepsi aynı konuyla ilgilidir. Ancak bu ifadeler helakın değişik niteliklerini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Lût kavminin helakı ile ilgili bahsedilen kısımlarda tam bir tekrardan söz edemeyiz.

Hiz. Lût kıssasında tekrar edilen sahnelerden birisi de helaktan kurtulanların anlatıldığı kısımlardır. Bu kısım Kamer 34’te “*Ancak Lût ailesi müstesna, katımızdan bir nimet olarak onları seher vaktinde kurtardık*” şeklinde ifade edilmiştir. Hicr 59-60’da ise bu kısımdan “*Ancak Lût ailesi hariç. Onların*

⁶²⁹ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 18/40.

⁶³⁰ Beyzâvî, *Envârü’t-Tenzil*, 2/366.

⁶³¹ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 18/40.

⁶³² Mevdûdî, *Tefhîmü’l-Kur’ân*, çev. Muhammed Han Kayani vd., 2/412.

⁶³³ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, 10/393.

hepsini kurtaracağız.” (Fakat Lût’un) karısı müstesna; biz onun geri kalanlardan olmasını takdir ettik.” şeklinde söz edilmiştir. Neml 57’de ise bu sahne şöyle anlatılmıştır: “Bunun üzerine onu ve ailesini kurtardık. Yalnız karısı müstesna; onun geride (azaba uğrayanların içinde) kalmasını takdir ettik.” Şuarâ 170-172’de ise Hz. Lût ailesinden kimlerin kurtarıldığı şu şekilde ifade edilmiştir: “Bunun üzerine onu ve bütün ailesini kurtardık. Ancak bir kocakarı müstesna. O, geride kalanlardan (oldu). Sonra diğerlerini helâk ettik.” Ankebût 33’de benzer şekilde şöyle zikredilmiştir: “...Çünkü biz seni de aileni de kurtaracağız. Yalnız, (azapta) kalacaklar arasında bulunan karın müstesna, dediler.” A’raf 83’de ise bu kısım şu şekilde konu edilmiştir: “Biz de onu ve karısından başka aile efradını kurtardık; çünkü karısı geride kalanlardan (kâfirlere) idi.” Hûd 81’de ise bu kısımdan şöyle bahsedilmiştir: “Karından başka sizden hiçbirisi geride kalmasın. Çünkü onlara gelecek olan (azap) şüphesiz ona da isabet edecektir...”

İlgili ayetlerde helaktan kurtulanların anlatıldığı bu kısımlarda bazı farklılıklar söz konusudur. Şöyle ki, Kamer suresinde Lût ailesinin kurtuluşu “ancak Lût ailesi müstesna...” şeklinde mutlak olarak ifade edilmektedir. Ancak diğer surelerde Kamer suresindeki bu genel ifade yerine “karısı müstesna” denilerek Hz. Lût’un hanımı helaktan kurtulanların dışında tutulmuştur. İşte bu konudaki sarâhate kıssanın anlatıldığı diğer surelerden ulaşmaktayız. Şuarâ suresinde ise diğer surelerden farklı olarak Hz. Lût’un hanımından “kocakarı” olarak bahsedilmiştir. Diğer surelerde ise Hz. Lût’un hanımı ile ilgili böyle bir ifadeye yer verilmemiştir.

Sonuç olarak Lût kıssasında tekrar edilen tüm bu pasajlar incelendiğinde, aynı konuların, ayrı bir üslûp ile ele alındığı ve bazı ayetlerde kısa olarak değinilip geçilen konuların diğer ayetlerde detaylandırılarak sunulduğu veya bazı ilavelerle bulunularak yeniden konu edildiği görülmüştür. Bu durum, Kur’an’da Hz. Lût kıssasının zikredildiği yerlerde mutlak olarak tekrar edilmediğini ifade eder.

3.2.7. Hz. Şuayb Kıssası

Kur'an-ı Kerîm'de Hz. Şuayb kıssası altı surede anlatılmıştır.⁶³⁴ Bu surelerde Hz. Şuayb'ın, Medyen ve Eyke halkına peygamber olarak gönderildiği,⁶³⁵ kavmini Allah'tan başka tanrı olmadığına inanmaya, kendisinin peygamberliğini benimseyip sadece Allah'a kulluk etmeye,⁶³⁶ ölçü ve tartıyı doğru yapmaya, insanlar arasında adaleti gözetmeye, haksızlıkta bulunmamaya, bozgunculuk yaparak yeryüzünde karışıklık çıkarmamaya⁶³⁷ davet ettiği anlatılır. Ayrıca Hz. Şuayb'ın, bu uyarıları dikkate almadıkları takdirde Hz. Nûh, Hz. Hûd, Hz. Sâlih ve Hz. Lût peygamberlerin kavimlerinin başlarına gelenlerin kendi başlarına da gelebileceği konusunda onları uyardığı, özellikle Lût kavminin kendilerine çok uzak olmadığını hatırlattığı belirtilir.⁶³⁸ İslam kaynaklarında Hz. Şuayb'ın risâlet görevi yaptığı yerin Kuzeypatı Arabistan ve Akabe körfezinin doğu kıyıları olduğu kabul edilir.⁶³⁹

Kur'an'da Hz. Şuayb ve onun gönderildiği Medyen halkı ile ilgili muhtelif konulara değinilir. Bu konular arasında Hz. Şuayb'ın kavmine yönelik tebliği ile Medyen halkının helakı çeşitli surelerde tekrar edilmiştir. Kur'an'da Eyke halkı ile ilgili kısımlarda bir tekrar olmadığı için burada onlara yer verilmemiştir.

Hz. Şuayb kıssasında tekrar edilen konulara vereceğimiz ilk örnek; Hz. Şuayb'ın, Medyen halkına yönelik tebliğ ettiği ilkelerin yer aldığı kısımlardır. Bu ilkeler arasında tekrar edilen konulardan biri tevhid inancıdır. Zira tevhid inancı, tüm peygamberlerin getirdiği mesajların ilk sırasında yer almaktadır.⁶⁴⁰ Yüce Allah, Medyen halkında baş gösteren tevhid inancındaki bozulmaların düzeltilmesi için kendi içlerinden biri olan Hz. Şuayb'ı onlara peygamber olarak göndermiş, O da kavmini tevhid konusunda uyarmıştır. Hz. Şuayb'ın, Medyen halkına yönelik tevhid ile ilgili söylemleri ayetlerde şöyle ifade edilmiştir:

⁶³⁴ el-A'raf 7/85-93; el-Hûd 11/84-95; el-Hicr 15/78-79; el-Hac 22/42-44; eş-Şuarâ 26/176-191; el-Ankebût 29/36-37.

⁶³⁵ el-A'râf 7/85; el-Hûd 11/84; el-Ankebût 29/36; eş-Şuarâ 26/176.

⁶³⁶ eş-Şuarâ 26/176-179; el-A'râf 7/85.

⁶³⁷ el-A'râf 7/85-86, 90; el-Hûd 11/84-86; eş-Şuarâ 26/181-183.

⁶³⁸ el-Hûd 11/89.

⁶³⁹ Mehmet Ümit, "Şuayb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/222-223.

⁶⁴⁰ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 7/227.

A'raf 85'de Hz. Şuayb, Medyen kavmine şunları tebliğ etmiştir: *“Ey kavmim! Allah’a kulluk edin, sizin ondan başka tanrınız yoktur. Size Rabbinizden açık bir delil gelmiştir.”* Hûd 84’de ise Hz. Şuayb kavmine şunları demiştir: *“Ey kavmim! Allah’a kulluk edin! Sizin için ondan başka tanrı yoktur.”* Ankebût 36’da ise şunları söylemiştir: *“Ey kavmim! Allah’a kulluk edin, ahiret gününe umut bağlayın, yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın! dedi.”*

İlgili ayetler mukayese edildiğinde Hz. Şuayb’ın kavmine tebliğ ettiği esaslarda bazı ifade ve muhteva farklılıklarının olduğu görülmektedir. Şöyle ki, A'raf ve Hûd surelerinde Hz. Şuayb, kavmine *“Ey kavmim! Allah’a kulluk edin, sizin ondan başka tanrınız yoktur.”* sözleri ile hitap etmektedir. Hz. Şuayb’ın bu sözleri, her iki surede de aynen zikredilmektedir. Ancak her iki surede Hz. Şuayb’ın bu sözlerinin ardından gelen cümleler değişmektedir. Şöyle ki, A'raf suresinde Hz. Şuayb, kendisine mahiyeti hakkında bilgi verilmeyen bir *“beyyine/apaçık bir delilin”* geldiğini ifade etmektedir. Ayette geçen *“beyyine”* kelimesinin, onun peygamberliğine dair bir delil olduğu belirtilmiştir.⁶⁴¹ Dolayısıyla burada Hz. Şuayb’ın nübüvvetine işaret edilmiştir. Hûd suresinde Hz. Şuayb’ın bu ifadesine yer verilmemiştir. Ankebût suresinde diğer iki sureden farklı olarak Hz. Şuayb’ın, tevhit inancı dışında ahirete iman konusunda ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarmamaları hususunda kavmini uyarmasından söz edilmiştir.⁶⁴²

Hz. Şuayb’ın tevhid inancı dışında Medyen halkını uyardığı konulardan biri de ölçü ve tartıdaki yanlış uygulamalarıdır. Çünkü Medyen halkı, ölçü ve tartıyı eksik yapan kimselerdi. Bir şeyler satmak için kendilerine biri geldiğinde onu fazla ölçekle alırlar; ona bir şey verecek olurlarsa da ellerinden geldiği kadar fazla vermemeye çalışırlar, hatta zulüm dahi ederlerdi. Onlardan bir kimse yiyecek almaya geldiklerinde ise ona eksik ölçekle satarlardı ve ellerinden geldiği kadar da ona az vermeye çalışırlardı. Bundan dolayı Hz. Şuayb, onları şirkten vazgeçirerek iman etmeleri ve tam bir şekilde ölçmeleri⁶⁴³ hususunda tekrar tekrar uyarmıştır. Kur'an’da Hz. Şuayb’ın ölçü ve tartı ile ilgili bu uyarıları çeşitli surelerde şöyle ifade edilmiştir:

⁶⁴¹ Râzî, *Mefâtihü'l-ğayb*, 18/180.

⁶⁴² el-Ankebût 29/36.

⁶⁴³ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 11/191.

A'raf 85'te Hz. Şuayb'ın bu uyarıları şöyle zikredilir: "...Artık ölçüyü, tartıyı tam yapın, insanların eşyalarını eksik vermeyin. Düzeltilmesinden sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın. Eğer inananlar iseniz bunlar sizin için daha hayırlıdır!" Hûd 84-86. ayetlerinde ise Hz. Şuayb'ın bu uyarılarından daha geniş bir şekilde şöyle söz edilmiştir: "Ölçüyü ve tartıyı eksik yapmayın. Zira ben sizi hayır (ve bolluk) içinde görüyorum. Ve ben, gerçekten sizin için kuşatıcı bir günün azabından korkuyorum. Ve ey kavmim! Ölçüyü ve tartıyı adaletle yapın; insanlara eşyalarını eksik vermeyin; yeryüzünde bozguncular olarak dolaşmayın. Eğer mümin iseniz Allah'ın (helâlinden) bıraktığı (kâr) sizin için daha hayırlıdır. Ben üzerinize bir bekçi değilim."

Bu ayetlerde Hz. Şuayb'ın uyarılarının yer aldığı kısımlarda bazı hususlar dikkat çekmektedir. Bunlardan biri, Hz. Şuayb'ın ölçü ve tartıyı ifade etmek için kullandığı kelimelerde yer alan farklılıklardır. Şöyle ki, A'raf 85'te Hz. Şuayb, ölçü ve tartıyı ifade etmek için "el-keyl" ve "el-mîzan" kelimelerini kullanırken, Hûd 84'de "el-mikyâl" ve "el-mîzân" kelimelerini kullanmıştır. Bu iki kelime aslında aynı manaya gelmektedir.⁶⁴⁴ Ancak her biri farklı bağlamlarda kendine has bir üslup ile iki ayrı surede yeniden zikredilmiştir. Yine A'raf suresinde Hz. Şuayb, Medyenlilere "ölçü ve tartıyı tam yapmalarını" söylerken, Hûd 84'de önce "ölçü ve tartıyı eksik yapmamalarını" söylemekte, ardından Hûd 85'de ölçü ve tartıyı "kıst/adaletle" yapmalarını emretmektedir. Bununla Hz. Şuayb, onlara yapacakları alım ve satımların, muamelelerin adalet çerçevesinde ve herkese eşit olarak uygulanmasını emrederek, onların ölçü ve tartıda ne bir fazlalık ne de bir eksiklik yapmamalarını, hak ne ise onu uygulamalarını istemiştir.⁶⁴⁵

Yine ilgili ayetlerde Hz. Şuayb'ın ölçü ve tartı ile ilgili söylediği bu sözlerinin ardından gelen ifadelerinde de bazı değişiklikler söz konusudur. Şöyle ki, A'raf suresinde Hz. Şuayb, Medyenlileri ölçü ve tartı konusunda uyardıktan sonra onlara insanların eşyalarını eksik vermemelerini söyleyerek her hususta

⁶⁴⁴ Bununla ilgili Râzî şöyle bir açıklama yapmaktadır: "Burada Hz. Şuayb, 'keyl' kelimesi ile 'ölçek' manasını kastetmiştir ki bu, 'mikyal' (ölçü aleti) dir. Veya kendisi ile bir şey ölçülen alete de 'keyl' denilmiştir." Bk. Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 14/181.

⁶⁴⁵ Ebû'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâ'iku't-te'vîl*, çev. Harun Ünal (İstanbul: Ravza Yayınları, 2003), 5/370; Zemahşerî, *el-Keşşaf*, 493.

haksızlık yapmaktan men etmiştir.⁶⁴⁶ Ayrıca ülkenin düzenini bozup halkın huzurunu kaçırmaktan, hakikati arayan insanların yollarını keserek onları tehdit etmekten, Allah yolunda gitmelerini engellemekten ve içlerinde kuşku uyandırmaktan vazgeçirmeye çağırmıştır.⁶⁴⁷ Hûd suresinde ise Hz. Şuayb, kavmini ölçü ve tartıda yaptıkları yanlış uygulamalar konusunda uyardıktan sonra onlara: “*Zira ben sizi hayır (ve bolluk) içinde görüyorum*” sözlerini söylemiştir. Bu ayette geçen hayr kelimesi, “geniş bir rızık ve pek çok nimetler içerisinde görüyorum” demektir.⁶⁴⁸ Bununla Hz. Şuayb, Medyen halkına ekonomik imkânlarının geniş olduğunu ve bu konuda ilahi ihsana ulaşmış bir toplum olduklarını ifade etmiştir. Ancak ekonomik olanakların sağladığı bitmek bilmeyen ihtirasları, onları ticari hayatlarını hileli yollara götürmeye sebep olmuştur.⁶⁴⁹ Bundan dolayı Hz. Şuayb, bu sözlerinin ardından kavmini: “*Ve ben, gerçekten sizin için kuşatıcı bir günün azabından korkuyorum.*” ifadesi ile uyarmıştır. Hûd suresinde zikredilen Hz. Şuayb’ın bu ifadelerine A’raf suresinde yer verilmemiştir.

Yine Hûd suresinde Hz. Şuayb, bu konuşmasının hemen akabinde Medyen halkını, insanların hakkı olan şeyleri kısmamaları ve yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmamaları⁶⁵⁰ konusunda uyarmıştır. A’raf 85’de ise bu sureden farklı olarak bir de Hz. Şuayb, kavmine: “*...düzeltilmesinden sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın...*” sözlerini söylemiştir. Hz. Şuayb, bu sözleri ile Medyen’lilerden, önceki peygamberlerin yerleştirdiği doğru yolu, kendi yanlış inanç ve ahlaksızlıkları ile bozmamalarını istemiştir.⁶⁵¹ Ayrıca böyle yapmalarının inananlar için daha hayırlı olacağını ifade etmiştir.

Yine A’raf 85’te ayetin sonu “*Eğer inananlar iseniz bunlar sizin için daha hayırlıdır.*” ifadesi ile bitirilirken, Hûd 86’da ise ayetin sonu “*Eğer mümin iseniz Allah’ın (helâlinden) bıraktığı (kâr) sizin için daha hayırlıdır. Ben üzerinize bir bekçi değilim.*” şeklinde sonlandırılmıştır. Dikkat edilirse A’raf suresinde “zâliküm/bunlar” zamiri geçmektedir. Bu zamir, ölçüyü ve tartıyı tam yapmak

⁶⁴⁶ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 14/181.

⁶⁴⁷ Karaman vd., *Kuran Yolu Tefsiri*, 2/554-556.

⁶⁴⁸ Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’an*, 11/92.

⁶⁴⁹ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, 7/228.

⁶⁵⁰ eş-Şuarâ 26/183; el-Hûd 11/85.

⁶⁵¹ Mevdûdî, *Tefhîmü’l-Kur’an*, çev. Muhammed Han Kayani vd., 2/64.

anlamındaki cümleye işaret etmektedir. Buna göre anlam şöyle olur: “Ölçüyü ve tartıyı tam yapmak, kalan kısmın bereketlenip artmasına ve çoğalmasına vesile olacağından, eksik vermekten sizin için daha hayırlıdır. Bundan dolayı tam yapmak, insanların haklarını tam vermeyerek malın bereketlenip artmasını engellemekten daha hayırlıdır.”⁶⁵² Nitekim Hûd 86’daki “...Allah’ın (helâlinden) bıraktığı (kâr) sizin için daha hayırlıdır” ayeti buna işaret etmektedir. Zira ayetteki “bakıyye” kelimesine müfessirler, “rızk, kâr” anlamı vermişler⁶⁵³ ve bununla Allah’ın, onlara geride bıraktığı helâl malın, aldatma ve eksik ölçüp tartma yoluyla meydana gelebilecek fazlalıktan hayırlı olduğunu belirtmişlerdir.⁶⁵⁴ Dolayısıyla A’raf 85’deki “zâliküm” zamiri ile kast olunanın, Hûd 86’daki “Allah’ın bıraktığı kâr” olduğu anlaşılmaktadır. Hûd 86’da ayrıca Hz. Şuayb kavmine: “Ben üzerinize bir bekçi değilim.” sözünü de söylemiştir. Hz. Şuayb’ın bu ifadesine A’raf suresinde yer verilmemiştir.

Hz. Sâlih kıssasında tekrar edilen konulardan birisi de Medyen’lilerin helakının anlatıldığı kısımlardır. Kur’an-ı Kerîm’de bu konu üç farklı yerde tekrar edilmiştir. A’raf 91-92’de Medyen kavminin helakı: “*Derken o şiddetli deprem onları yakalayiverdi de yurtlarında diz üstü donakaldılar. Şuayb’ı yalanlayanlar sanki yurtlarında hiç oturmamış gibiydiler. Asıl ziyana uğrayanlar Şuayb’ı yalanlayanların kendileridir....*” şeklinde anlatılırken, Hûd 94-95’de onların helakı “... Zulmedenleri ise korkunç bir gürültü yakaladı da yurtlarında diz üstü çökekaldılar. Sanki orada hiç barınmamışlardı. Biliniz ki, Semûd kavmi (Allah’ın rahmetinden) uzak olduğu gibi Medyen kavmi de uzak oldu. ...” ifadeleri ile zikredilmiştir. Ankebût suresinin 37. ayetinde ise onların yok edilmeleri “...Bunun üzerine müthiş bir zelzele, kendilerini kısıvrak yakalayiverdi, oldukları yerde çökekaldılar.” şeklinde zikredilmiştir.

İlgili ayetler karşılaştırıldığında Medyen kavminin helakının anlatıldığı kısımlarda bazı farklılıkların olduğu görülmektedir. Şöyle ki, A’raf 91 ve Ankebût 37’de onların helakı “racfe” kelimesi ile ifade edilirken, Hûd suresinde bu azabın “sayha” şeklinde meydana geldiği belirtilmektedir. A’raf ve Ankebût suresinde

⁶⁵² el-Mâturîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 5/418.

⁶⁵³ Mahallî-Süyûtî, *Tefsîrü’l-Celâleyn*, 190; Taberî, *el-Câmi’u’l-beyân*, 4/302.

⁶⁵⁴ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 18/43.

geçen “racfe” kelimesi “şiddetli sarsıntı” manasına gelmektedir.⁶⁵⁵ Hûd suresindeki “sayha” kelimesinin ise “sesin yükselmesi, çığlık” anlamına geldiği belirtilmiştir.⁶⁵⁶ Ayet-i kerîmelerden anlaşılıyor ki, bu sarsıntı, ona sebep olan havanın dalgalanmasını meydana getiren o korkunç sesin devamında gerçekleşmiş ve onlar, bulundukları yerden hiç ayrılamadan can vermişlerdir.⁶⁵⁷

Yukarıdaki ayetlerde Medyen halkının helak sonrasındaki durumunun anlatıldığı kısımlarda da bazı değişiklikler söz konusudur. Dikkat edilirse bu kısımda geçen “...yurtlarında diz üstü donakaldılar...” ifadesi A’raf, Hûd ve Ankebût surelerinde aynen tekrarlanmıştır. Ancak A’raf ve Ankebût surelerinde “yurt” manasına gelen “dâr” kelimesi tekil olarak geçerken, aynı kelime Hûd 94’te “diyâr/yurtlarında” şeklinde çoğul olarak zikredilmiştir. Hûd suresinde geçen bu kelimenin diğer surelerden farklı olarak çoğul kalıbında gelmesi ile ilgili olarak Râzî şöyle bir açıklama yapmıştır:

”...Dâr kelimesinden murad, çoğul olan diyâr (beldeler, diyarlar) kelimesidir. Bir karışıklıktan emin olduğu zaman, cemîye izafetin cemi (çoğul) bir lafızla olması caiz olduğu gibi, bu izafetin, tekil bir lafızla olması da caizdir. Burada lafız, şu incelikten dolayı farklı olarak tekil gelmiştir. Sarsıntı, kendisi bizzat korkunç olup, bu sebeple de başka bir korkutucu şeye ihtiyaç duyulmamıştır. Sayhaya gelince, o haddi zâtında korkunç değildir. Ama bu sayha, yeryüzünde sarsıntılar meydana getirecek kadar büyük ve dehşetli olunca, Yüce Allah, o sayhanın heybeti ve azameti bilinsin diye, çoğul olmak üzere diyar kelimesini zikretmiştir. Zelzele anlamında racfe, herkes nezdinde büyük ve heybetli olup, onun azametini ortaya koyacak başka bir şeye ihtiyaç yoktur.”⁶⁵⁸

Yine A’raf suresinde Hz. Şuayb’ı yalanlayanların sanki yurtlarında hiç oturmamış gibi oldukları ifade edilmiş⁶⁵⁹ ve asıl ziyana uğrayanların Hz. Şuayb’ı yalanlayanlar olduğu bildirilmiştir.⁶⁶⁰ Hûd 95’te ise ayet tıpkı A’raf suresindeki “Sanki orada hiç barınmamışlardı.” ifadesi ile başlamış ancak burada A’raf suresinde geçen “...kezzebû Şuayben/Şuayb’ı yalanlayanlar...” ifadesine yer verilmemiştir. Ayetin sonu ise “Biliniz ki, Semûd kavmi (Allah’ın rahmetinden)

⁶⁵⁵ Isfahânî, “rcf”, 416.

⁶⁵⁶ Isfahânî, “syh”, 251.

⁶⁵⁷ Ebüssuûd Efendi, *İrşâdü’l-akli’s-selîm*, 4/237.

⁶⁵⁸ Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, 18/53.

⁶⁵⁹ el-A’raf 7/92.

⁶⁶⁰ Mâturîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 5/429.

uzak olduğu gibi Medyen kavmi de uzak oldu.” şeklinde farklı bitirilmiştir. Bu ifade ile helâk olan Medyen halkının, sanki o diyarda hiç yaşamamış olduklarına dikkat çekilmiş ve sonuç itibariyle onların helakı Semûd kavmine benzetilmiştir.⁶⁶¹ Çünkü Semûd kavmi, Medyen kavmine komşu bir ülkede yaşıyordu. Onlar da inkârcılıkta, yol kesmelerinde, insanların hakkını yemelerinde Medyen halkına benziyorlardı. Bu sebeple her ikisi de Allah'ın rahmetinden uzaklaştırılmış ve Allah'ın gazabına uğramış kavimlerden olmuşlardır.⁶⁶²

Netice itibariyle kıssada hem Hz. Şuayb'ın Medyen halkına yönelik uyarıları hem de Medyen kavminin helakı ve helak sonrası durumları çeşitli surelerde birçok defa yinelenmiştir. Ancak kıssada tekrar edilen bu kısımlar aynen değil bazen konuyla alakalı bir unsur ilave edilerek veya çıkarılarak bazen de ifadeler değiştirilmek suretiyle kendine has bir tarzda anlatılmıştır. Bu durum, kıssada yinelenen kısımların aynı şekilde tekrar edilmediğini gösterir.

3.2.8. Hz. Musa Kıssası

Hz. Musa Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâm'a göre büyük bir peygamber ve İsrailoğulları'nı Firavun'un zulmünden kurtarıp hürriyete kavuşturan bir liderdir. Kur'an-ı Kerîm'de Hz. Musa, otuz dört surede yüz otuz altı yerde zikredilmiştir. Kur'an-ı Kerîm ve sahih hadislerde geçmiş peygamberler arasında kendisinden en çok söz edilen peygamberdir. Kur'an'da onun dünyaya gelişi, saraya intikali, Medyen'e gidişi, peygamber olarak seçilmesi, İsrailoğulları'nı kurtarmak için Firavun'a gönderilişi, Firavun'la mücadelesi ve İsrailoğulları'nı Mısır'dan çıkarışı, Sina'da ilahi emirleri alması, çöldeki olaylar ve İsrailoğulları'na rehberlik etmesi anlatılmaktadır.⁶⁶³ Kur'an'da Hz. Musa'ya dair anlatılan bu konular arasında bazı olaylar birden fazla tekrar edilmiştir.

Hz. Musa kıssasında tekrar edilen hadiselerle vereceğimiz ilk örnek; Yüce Allah'ın, Hz. Musa'nın annesine ilhamının yer aldığı pasajlardır. Bu pasaj, Kur'an'da iki yerde tekrar edilmektedir. Bunların birincisi, Tâhâ suresinin 38-40. ayetleridir. İlgili ayetlerde olay şöyle anlatılmaktadır: “*Bir zaman, vahyedilecek*

⁶⁶¹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/175.

⁶⁶² Taberî, *el-Câmi'u'l-beyân*, 4/307.

⁶⁶³ Ö. Faruk Harman, “Musa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/207-213.

şeyi annene (şöyle) vahyetmiştik: Musa'yı sandığa koy; sonra onu denize (Nil'e) bırak; deniz onu kıyıya atsın da, benim düşmanım ve onun düşmanı olan biri onu alsın. (Ey Musa! Sevilmen) ve benim nezaretimde yetiştirilmen için sana kendimden sevgi verdim. Hani, kız kardeşin gidip 'Ona bakacak birini size bulayım mı?' diyordu. Böylece seni, gözü gönlü mutluluk dolsun ve üzülmesin diye annene geri verdik..."

İkincisi Kasas suresinin 7-13. ayetleridir. Bu ayetlerde ise hadiseden şu şekilde söz edilir: *"Musa'nın anasına: Onu emzir, kendisine zarar geleceğinden endişelendiğinde onu denize (Nil nehrine) bırakıver, hiç korkup kaygılanma, çünkü biz onu sana geri vereceğiz ve onu peygamberlerden biri yapacağız, diye bildirdik. Nihayet Firavun ailesi onu yitik çocuk olarak (nehirden) aldı. O, sonunda kendileri için bir düşman ve bir tasa olacaktı. Şüphesiz Firavun ile Hâmân ve askerleri yanlış yolda idiler. Firavun'un karısı (sepetin içinden erkek çocuk çıkınca kocasına:) Benim ve senin için göz aydınlığıdır! Onu öldürmeyin, belki bize faydası dokunur, ya da onu evlât ediniriz, dedi. Hâlbuki onlar (işin sonunu) sezemiyorlardı. Musa'nın anasının yüreğinde yalnızca çocuğunun tasası kaldı. Eğer biz, (vâdimize) inananlardan olması için onun kalbini pekiştirmemiş olsaydık, neredeyse işi meydana çıkaracaktı. Annesi Musa'nın ablasına: Onun izini takip et, dedi. O da, onlar farkına varmadan uzaktan kardeşini gözetledi. Biz daha önceden (annesine geri verilinceye kadar) onun sütanalarını kabulüne (emmesine) müsaade etmedik. Bunun üzerine ablası: Size, onun bakımını namınıza üstlenecek, hem de ona iyi davranacak bir aile göstereyim mi? dedi. Böylelikle biz onu, anasına, gözü aydın olsun, gam çekmesin ve Allah'ın vâdinin gerçek olduğunu bilsin diye geri verdik. Fakat yine de pek çoğu (bunu) bilmezler."*

Ayetlerin bağlamlarına bakıldığında Tâhâ suresinde Yüce Allah, Hz. Musa'nın, risalet görevinde ilâhî gözetim altında olduğunu vurgulamak için doğumundan itibaren ona verdiği nimetleri saymaktadır. Ancak Tâhâ suresinde bu lütuflara kısaca değinilmektedir. Kasas suresinde ise bu kıssa, Hz. Peygamber'in nübüvveti etrafında çoğalan itirazları yok edip, ona inanmayanların mazeretlerini

geçersiz kılmak için anlatılmıştır.⁶⁶⁴ Bu bağlamda Hz. Musa'ya verilen nimet ve lütuflar ayrıntılarıyla zikredilmiştir.⁶⁶⁵ Görüldüğü üzere bu iki surede aynı konu tekrar edilmiştir. Ancak her bir surede konu farklı bağlamlarda ele alınmıştır. Ayrıca aynı konu Tâhâ suresinde özet bir şekilde anlatılırken, Kasas suresinde daha teferruatlı anlatılarak konunun başka hususlarına da vurgu yapılmıştır. Bundan dolayı ilgili kısımlarda tam bir tekrarın olmadığı söylenebilir.

Hz. Musa kıssasında tekrar edilen sahnelerden birisi de Tuva Vadisinde Yüce Allah'ın Hz. Musa'ya seslenişlerinin yer aldığı kısımlardır. Bu kısım, Kur'an'da farklı surelerde çeşitli boyutları ile beş yerde konu edilmiştir.

Meryem 52'de Yüce Allah'ın, Hz. Musa'ya seslenişi: *“Ona Tûr'un sağ tarafından seslendik ve onu, fısıldaşan kimse kadar (kendimize) yaklaştırdık.”* şeklinde ifade edilmiştir. Tâhâ 11-14'de ise Yüce Allah, Hz. Musa'ya şöyle seslenmiştir: *“Oraya vardığında kendisine (tarafımızdan): Ey Musa! diye seslenildi: Muhakkak ki ben, evet ben senin Rabbinim! Hemen pabuçlarını çıkar! Çünkü sen kutsal vâdi Tuvâ'dasın! Ben seni seçtim. Şimdi vahyedilene kulak ver. Muhakkak ki ben, yalnızca ben Allah'ım. Benden başka ilâh yoktur. Bana kulluk et; beni anmak için namaz kıl...”* Neml 8-9'da ise bu kısım şu şekilde yer almıştır: *“Oraya geldiğinde şöyle seslenildi: Ateşin bulunduğu yerdeki ve çevresindekiler mübarek kılınmıştır! Âlemlerin Rabbi olan Allah, eksikliklerden münezzehtir! Ey Musa! İyi bil ki, ben, mutlak galip ve hikmet sahibi olan Allah'ım!”* Kasas 30'da ise Yüce Allah'ın, Hz. Musa'ya nidasından şöyle bahsedilir: *“Oraya gelince, o mübarek yerdeki vâdinin sağ kıyısından, (oradaki) ağaç tarafından kendisine şöyle seslenildi: Ey Musa! Bil ki ben, bütün âlemlerin Rabbi olan Allah'ım.”* Nâziât 16-19'da ise Yüce Allah'ın seslenişi şöyle beyan edilmiştir: *“Kutsal vâdi Tuvâ'da Rabbi ona şöyle seslenmişti.”* Firavun'a git! *Çünkü o çok azdı. De ki: Arınmayı ve seni Rabbimin yoluna iletmemi ister misin? Böylece ondan korkarsın.”*

Zikredilen ayetler incelendiğinde Tuva vadisi ile ilgili kısımlarda bazı değişikliklerin mevcudiyeti göze çarpmaktadır. Şöyle ki, Meryem 52'de Yüce

⁶⁶⁴ Ömer Çelik-Murat Bahar, *Kur'an Sureleri Ana Konular ve Zihin Haritaları* (İstanbul: Nida Yayıncılık, 2018), 109.

⁶⁶⁵ Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, çev. Muhammed Han Kayani vd., 3/245.

Allah'ın, bu seslenmeyi Tuva vadisinin sağ tarafından yaptığı ifade edilmiştir. Ayrıca Hz. Musa'nın bu konuşmada fısıldaşan kimse kadar yakınlaştırıldığı belirtilmiştir. Kasas 30'da ise Meryem suresinden farklı olarak bu vadinin "mübarek bir yer olduğu" beyan edilmiştir. Ayrıca bu seslenmenin "ağaç tarafından" kendisine yapıldığı açıklanmıştır. Nâziât 16'da ise sadece bu vadinin mukaddes olduğu bildirilmiştir. Neml suresinde ise Tuva vadisi ismen zikredilmeden bu kısımdan "ateşin bulunduğu yerin ve çevresindekilerin mübarek kılındığı" şeklinde bahsedilmiştir. Tâhâ suresinde ise Tuva vadisi ile ilgili bu özelliklerden söz edilmeyerek sahne doğrudan Yüce Allah'ın, Hz. Musa'ya seslenişleri ile başlatılmıştır.

Yine yukarıdaki ayetlerde Yüce Allah'ın, Hz. Musa'ya yönelik seslenmelerinin yer aldığı kısımlarda da bazı farklılıklar bulunmaktadır. Şöyle ki, Tâhâ 12'de Yüce Allah, Hz. Musa'ya: "*Muhakkak ki ben, evet ben senin Rabbinim!*" ifadeleri ile nida ederken, Neml 9'da "*Ey Musa! İyi bil ki, ben, mutlak galip ve hikmet sahibi olan Allah'ım!*" demekte, Kasas 30'da ise "*Ey Musa! Bil ki ben, bütün âlemlerin Rabbi olan Allah'ım.*" buyurmaktadır. Dikkat edilirse her üç surede de Yüce Allah'ın bu hitaplarında bir tekrar bulunmakta ancak bu hitaplar aynı olmayan bir tarzda sunulmaktadır. Râzî, ayetler arasındaki bu farklılıklar ile ilgili olarak şunları söyler: "Bunların arasında zıtlık yoktur. Yüce Allah, hepsini anlatmış, fakat her surede o seslenmenin bir kısmını nakletmiştir."⁶⁶⁶ Diğer bir deyişle ayetlerdeki bu ifadeler, diğerlerinde söylenmeyen bir yönüyle açıklanmıştır.⁶⁶⁷

Netice olarak zikri geçen ayetlerde Tuva Vadisi ile Yüce Allah'ın bu vadideki Hz. Musa'ya yönelik nidasının yer aldığı kısımlar beş yerde tekrar edilmiştir. Ancak bu bölümler zikredildikleri surelerde aynı tarzda ve lafızlarla gelmemiş her defasında değişik boyutları ile aktarılmıştır. Dolayısıyla bu konunun geçtiği ayetlerde aynıyla bir tekrardan söz edemeyiz.

Kıssada tekrar edilen sahnelerden birisi de Hz. Musa'ya verilen mucizelerin anlatıldığı pasajlardır. Daha önce üçüncü bölümün başında Hz. Musa'nın asâ mucizesi ile ilgili örnekler verildiği için burada tekrar

⁶⁶⁶ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 24/244-245.

⁶⁶⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6/382.

edilmeyecektir. Burada Hz. Musa'ya ikinci bir mucize olarak verilen “yed-i beyzâ/beyaz el” mucizesi ele alınacaktır. Kur'an'da Hz. Musa'ya verilen yed-i beyzâ mucizesi üç surede şöyle anlatılmaktadır:

Tâhâ 22'de bu konu: ”...*Bir de elini koltuğunun altına sok ki, bir başka mucize olmak üzere o, kusursuz ve lekesiz beyazlıkta çıksın...*” şeklinde zikredilmiştir. Neml 12'de ise bu kısım şöyle beyan edilmiştir: ”...*Elini koynuna sok da kusursuz bembeyaz çıksın...*” Kasas 32'de ise bu bölüm şu şekilde ifade edilmiştir: “*Elini koynuna sok; kusursuz, bembeyaz çıkacaktır. Korkudan (açılan) kollarını kendine çek.*”

Yukarıdaki ayetler incelendiğinde her üç ifade de yed-i beyzâ mucizesi ile ilgili kısımlar bazı lafzî farklılıklar dışında birbirine benzer şekilde yinelenmiştir.⁶⁶⁸ Ancak bu ayetlerin bağlamına bakıldığında aynı mucizenin Hz. Musa'nın hayatında üç defa gerçekleştiği görülür. Şöyle ki, asânın ve yed-i beyzâ mucizesinin ilki, Hz. Musa'nın, Medyen'den Mısır'a dönerken Tûr dağında ilahi hitaba muhatap olup peygamberlik verildiği esnada meydana gelirken,⁶⁶⁹ ikincisi, Hz. Musa'nın peygamber olarak Mısır'a varıp Firavun'la ilk karşılaştırıldığında,⁶⁷⁰ üçüncüsü ise Firavun ve adamlarının yanında birçok insanın bulunduğu bir topluluk karşısında vuku bulmuştur.⁶⁷¹ Dolayısıyla bu mucizelerin anlatıldıkları yerlerde zannedildiği gibi aynen bir tekrarın olmadığı, onların farklı zamanlarda gerçekleştiği sonucu ortaya çıkmaktadır.⁶⁷²

Kıssada tekrarlanan sahnelerden birisi de Hz. Musa'nın Tûr Dağı'na çıktığında orada kaldığı süre ile ilgili ifadelerin yer aldığı bölümlerdir. Bu bölümler Bakara ve A'raf surelerinde anlatılmıştır.

Hz. Musa'nın Tûr dağındaki kaldığı süre Bakara 51'de “...*Musa'ya kırk gece (vahyetmek üzere) söz vermiştik...*” şeklinde açıklanırken, A'raf 142'de bu

⁶⁶⁸ Mesela her üç ayette “*Bir de elini koltuğunun altına sok...*” ifadesinde geçen “koltuk altı” tabiri için Tâhâ 22'de “cenah” kelimesi kullanılırken, Neml 12 ve Kasas 32'de ise bu manayı ifade etmek için “ceyb” kelimesi tercih edilmiştir. Yine Tâhâ suresinde, Hz. Musa'nın elini koltuğunun altına sokmasının emredildiği kısımda “vedmum” kelimesi yer alırken, Neml 12'de “edhl”, Kasas 32'de ise “üslük” kelimeleri geçmektedir. Bu ifadeler aslında aynı anlamdadır. Fakat lafızlar farklı şekillerde zikredilmiştir. Bu da kıssaya ayrı bir incelik ve güzellik katmıştır.

⁶⁶⁹ et-Tâhâ 20/22; en-Neml 27/12; el-Kasas 29/32.

⁶⁷⁰ el-A'raf 7/104-107.

⁶⁷¹ el-A'raf 7/111/117.

⁶⁷² Şengül, *Kur'an Kıssalarının Tarihi Değeri*, 243.

kısım şöyle ifade edilmiştir: “...(*Bana ibadet etmesi için*) Musa’ya otuz gece vade verdik ve ona on gece daha ilâve ettik; böylece Rabbinin tayin ettiği vakit kırk geceyi buldu...”

Dikkat edilirse Bakara 51’de bu süre için “kırk gece” denildiği halde, A’raf 142’de önce “otuz gece” süre verildiği, ardından “on gün” daha ilave edildiği belirtilmektedir. Kurtubî, her iki surede geçen zaman ile ilgili bu ifadelerin farklı bir şekilde zikredilmesi hususunda şunları söyler:

“Yüce Allah, Bakara suresinde kırk gün dediği halde, burada otuz gün demektedir. O halde bu bir bedâ (bir hususu sonradan uygun görmek) olur, diye itiraz edilecek olursa, şöylece cevap verilir: Hayır, durum böyle değildir. Çünkü A’raf 142’de Yüce Allah, ‘...ona on gece daha ilâve ettik...’ diye buyurmaktadır. Kırk ile otuz ve on aynı şeylerdir, bunlar arasında farklılık yoktur. Yüce Allah, bu iki ifadeyi, birisinde meseleyi tafsilatlı olarak anlatmak üzere, diğerinde toplam olarak ifade etmek üzere kullanmıştır. Kırk diye buyurması, toplamını ifade etmektedir. Otuz diye buyurması ise, ardı arkasına bir ay ve buna ilave edilen on günün olduğunu anlatmak içindir. Bunların toplamı ise kırk gün eder.”⁶⁷³ Binaenaleyh bu iki surede aynı konu farklı bir üslûpla tekrar edilmiştir. Bu da kıssaya ayrı bir zenginlik ve çeşitlilik katmıştır.

Kıssada tekrar edilen sahnelerden bir diğeri ise Hz. Musa’nın gösterdiği mucizeler karşısında Firavun ve kavminin tepkilerinin yer aldığı pasajlardır. Bu pasajlar A’raf 109-114’de şöyle anlatılır: “*Firavun’un kavminden ileri gelenler dediler ki: Bu çok bilgili bir sihirbazdır. Sizi yurdunuzdan çıkarmak istiyor. Ne buyurursunuz? Dediler ki: Onu da kardeşini de beklet; şehirlere toplayıcılar (memurlar) yolla. Bütün bilgili sihirbazları sana getirsinler. Sihirbazlar Firavun’a geldi ve: Eğer üstün gelen biz olursak, bize kesin bir mükâfat var mı? dediler. (Firavun): Evet hem de siz mutlaka yakınlarımdan olacaksınız, dedi.*”

Şuarâ 34-42’de ise bu konu şöyle zikredilmiştir: “*Firavun, çevresindeki ileri gelenlere: Bu, dedi, doğrusu çok bilgili bir sihirbaz! Sizi sihiriyle yurdunuzdan çıkarmak istiyor. Şimdi ne buyurursunuz? Dediler ki: Onu ve kardeşini egle ve şehirlere toplayıcı görevliler gönder; Ne kadar bilgisi derin*

⁶⁷³ Kurtubî, *el-Câmi ‘li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 9/320.

sihirbaz varsa sana getirsinler. Böylece sihirbazlar belli bir günün tayin edilen vaktinde biraraya getirildi. Halka: Siz de toplanıyor musunuz (haydi hemen toplanın), denildi. (Firavun'un adamları: Eğer üstün gelirlerse, herhalde sihirbazlara uyarız, dediler. Sihirbazlar geldiklerinde Firavun'a: Şayet biz üstün gelirsek, muhakkak bize bir ücret vardır değil mi? dediler. Firavun cevap verdi: Evet, o takdirde hiç şüphe etmeyin, gözde kimselerden de olacaksınız."

Yukarıdaki ayetler tahlil edildiğinde Firavun ile avanesinin Hz. Musa'ya yönelik tepkilerinin yer aldığı kısımlarda bazı ifade farklılıkları bulunmaktadır. Şöyle ki, A'raf ve Şuarâ surelerinde Hz. Musa, Firavun'a mucizeler ile geldiğini söyleyince Firavun, Hz. Musa'dan bu mucizeleri göstermesini istemiştir. Bunun üzerine Hz. Musa, "asâ ve yed-i beyzâ" mucizelerini göstermiştir. Hz. Musa bu iki mucizeyi gösterince onlar, Hz. Musa için "sihirbazdır" değerlendirmesi yapmışlardır. Ancak dikkat edilirse bu değerlendirmeyi A'raf 109'da Firavun'un kavmi yaparken, Şuarâ 34'de Firavun'un kendisi yapmaktadır. Yine A'raf suresinde Firavun'un kavminden ileri gelenler "Hz. Musa'nın bilgili bir sihirbaz olduğunu ve onları şehirlerinden çıkarmak istediğini" söyleyerek ne yapmaları konusunda fikirlerini sorarken, Şuarâ suresinde bu soruyu Firavun'un kendisi sormaktadır. Farklı ayetlerde yinelenen bu iki ifade ilk izlenimde zihinlerde çelişki uyandırmaktadır. O halde bunlar nasıl bağdaştırabilir? Râzî buna şöyle cevap vermektedir:

*"Bu sözü, hem Firavun'un, hem de kavminin söylemiş olması mümkündür. Böylece Yüce Allah, Firavun'un sözünü Şuarâ 34'de zikretmiş; kavminin sözünü de A'raf 110'da nakletmiştir. Belki de, önce Firavun, bu sözü söylemiş, kavminin ileri gelenleri de bu sözü, Firavun'dan alarak başkalarına söylemiştir. Yahut da, o ileri gelenler Firavun'un bu sözünü, diğer insanlara duyurmak için, ondan nakletmişlerdir. Çünkü hükümdarlar, bir şey hakkında karar verdiklerinde, bunu kendilerine yakın kimselere söylerler, onlar da onu halka duyururlar. İşte burada da böyledir."*⁶⁷⁴

Yine A'raf suresinde Firavun'un avanesi, bu soruyu sorduklarında onları ne ile ülkelerinden çıkartacağını belirtmemişlerdir. Şuarâ suresinde ise bu soruya "...sihri ile çıkaracağı..." şeklinde cevap verilmiştir. Şuarâ suresinde A'raf suresinden farklı olarak bu kısımda ayrıca Firavun'un, bu düelloya halkı da davet

⁶⁷⁴ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 14/205.

etmesi ve onların beklentilerini de gündeme getirmesi zikredilmiştir.⁶⁷⁵ A'raf suresinde ise bu husustan bahsedilmemiştir. Yine A'raf ve Şuarâ surelerinde bu konuşmaların ardından sihirbazlar, Firavun'a gelerek bu müsabakayı kazandıkları takdirde kendilerine nelerin verileceğini sormuşlardır. Sihirbazların bu sorusuna, A'raf suresinde Firavun, onlara en yakınları olacağını söyleyerek cevap verirken, Şuarâ suresinde gözde kimseler olacaklarını belirtmiştir.

Görüldüğü üzere Musa peygamberin gösterdiği mucizeler karşısında Firavun ve adamlarının tepkileri birbirine benzer fakat aynı olmayan bir tarzda tekrar edilmiştir. Her bir surede aynı konu farklı bir boyutu ile zikredilmiştir. Ayetler arasında zaman zaman bazı benzerlikler olabilmıştır. Ancak bu kısımlar aynı lafızlarla ve üslûplarla zikredilmemiştir. Bu durum, kıssanın ilgili kısımlarında geçen ifadelerde benzer kelimeler olmakla birlikte birebir bir tekrarın olmadığını göstermektedir.

Hz. Musa kıssasında tekrara konu olan sahnelerden birisi de Hz. Musa ile sihirbazlar arasında meydana gelen müsabakada geçen diyalogların yer aldığı kısımlardır. Bu sahne A'raf, Yûnus, Tâhâ ve Şuarâ surelerinde zikredilmiştir.

A'raf 115-122'de sihirbazlar şöyle demişlerdir: *"Ey Musa sen mi (önce) atacaksın, yoksa atanlar biz mi olalım? dediler. 'Siz atın' dedi. Onlar atınca, insanların gözlerini büyülediler, onları korkuttular ve büyük bir sihir gösterdiler. Biz de Musa'ya, 'Asanı at!' diye vahyettik. Bir de baktılar ki bu, onların uydurduklarını yakalayıp yutuyor. Böylece gerçek ortaya çıktı ve onların yapmakta oldukları yok olup gitti. İşte Firavun ve kavmi, orada yenildi ve küçük düşerek geri döndüler. Sihirbazlar ise secdeye kapandılar. 'Musa ve Harun'un Rabbi olan âlemlerin Rabbine inandık' dediler."* Yûnus 79-82'de ise onlar arasında şu diyaloglar geçmiştir: *"Firavun dedi ki: Bilgili bütün sihirbazları bana getirin! Sihirbazlar gelince Musa onlara: Atacağınızı atın, dedi. Onlar (iplerini) atınca, Musa dedi ki: Sizin getirdiğiniz sihirdir. Allah onu boşa çıkaracaktır. Çünkü Allah bozguncuların işini düzeltmez. Suçluların hoşuna gitmese de Allah, sözleriyle gerçeği açığa çıkaracaktır."* Tâhâ 65-69'da ise sihirbazlar şunları söylemişlerdir: *"Dediler ki: Ey Musa! Ya sen at veya önce atan biz olalım. Hayır, siz atın, dedi. Bir de baktı ki, büyüleri sayesinde ipleri ve sopaları, kendisine*

⁶⁷⁵ eş-Şuarâ 26/39-40.

gerçekten koşuyor gibi görünüyor. Musa, birden içinde bir korku duydu. ‘Korkma! dedik, üstün gelecek olan kesinlikle sensin.’ ‘Sağ elindeki at da, onların yaptıklarını yutsun. Yaptıkları, sadece bir büyücü hilesidir. Büyücü ise, nereye varsa (ne yapsa) iflah olmaz.’ Şuarâ 43-48’de ise bu diyaloglardan şöyle bahsedilmektedir: “Musa onlara: Ne atacaksanız atın! dedi. Bunun üzerine iplerini ve değneklerini attılar ve: Firavun’un kudreti hakkı için elbette bizler galip geleceğiz, dediler. Sonra Musa asâsını attı; bir de ne görsünler, onların uydurduklarını yutuveriyor! (Bunu görünce) sihirbazlar derhal secdeye kapandılar. Âlemlerin Rabbine, Musa ve Harun’un Rabbine iman ettik dediler.”

Ayetlerde Hz. Musa ile sihirbazlar arasında yapılacak olan müsabakaya kimin daha önce başlayacağı kısmının anlatıldığı yerlerde bazı ifade farklılıkları göze çarpmaktadır. Şöyle ki, A’raf ve Tâhâ surelerinde sihirbazlar: “Ey Musa sen mi (önce) atacaksın, yoksa atanlar biz mi olalım?”⁶⁷⁶ sorusunu sorduktan sonra Hz. Musa, onlara cevaben “siz atın!” diye karşılık vermektedir. Yûnus 80 ve Şuarâ 43’de ise sihirbazların bu sorusuna yer verilmeden doğrudan Hz. Musa, onlara “Ne atacaksanız atın!” demiştir.

Yine A’raf suresinde sihirbazların, yaptıkları sihirden dolayı insanların gözlerini büyüledikleri, bu durum karşısında insanları korkuttukları ifade edilmiştir. Bunun üzerine Yüce Allah, Hz. Musa’ya “asânı at!” diye vahyetmiştir. Hz. Musa, asâsını atınca onların sihirlerini yutuvermiştir. Bu surede ayrıca gerçek ortaya çıkınca Hz. Musa ve sihirbazlar arasında gerçekleşen bu mücadelenin sonunda onların mağlup oldukları ve küçük düşürüldükleri bildirilmiştir. Yûnus suresinde ise sihirbazlar, sihirlerini yapınca Hz. Musa, onlara bu yaptıklarının bir sihir olduğunu ve başarılı olamayacaklarını söylemiştir. Şuarâ suresinde ise Hz. Musa’nın “ne atacaksanız atın!” sözünden sonra sihirbazlar, iplerini ve değneklerini atmışlar ve Firavun’un kudretine sığınarak galip olacaklarını belirtmişlerdir. Onların bu hamleleri üzerine Hz. Musa da asâsını atıp onların sihirlerini yutuvermiştir. Tâhâ suresinde ise sihirbazların attıkları iplerin ve sopaların koşuyor gibi göründükleri ifade edildikten sonra Hz. Musa’nın bu durum karşısında yaşadığı korku ve Allah’ın onu teskin etmesi gündeme getirilerek onun halet-i ruhiyesi gözler önüne serilmiştir. Yine Tâhâ 69’da

⁶⁷⁶ et-Tâhâ 20/65; el-A’raf 7/115.

sihirbazların yaptıkları bu sihrin büyücü hilesi olduğu belirtilmiş ve nerede olursa olsunlar, onların sihir yaparak gerçekleştirmek istedikleri arzularına asla erişemeyecekleri vurgusu yapılmıştır.⁶⁷⁷ Bu surede diğer surelerden farklı olarak asâ açıkça zikredilmeden “*sağ elindeki at*” denilmiştir. Burada asânın açık olarak zikredilmemesi ile ilgili olarak Ebüssuûd Efendi “*İrşâdü’l-‘akli’s-selîm*” adlı tefsirinde şunları söylemiştir: “Bu asânın durumunu korkunç göstermek, şanını yüceltmek ve asânın, diğer asâlar cinsinden olmadığını fakat bu asânın, cinsinin diğer fertlerinin dışında, mahiyeti müphem ve eserleri garip bir asâ olduğunu bildirmek içindir.”⁶⁷⁸

Yukarıdaki ayetlerde yinelenen sahnelerden birisi de Hz. Musa’nın asâ mucizesi karşısında mağlup olan sihirbazların gerçeği anlayarak iman etmelerinin anlatıldığı kesitlerdir. Bu kesit A’raf 120-122’de şöyle anlatılmıştır: “...sihirbazlar ise secdeye kapandılar. ‘Musa ve Harun’un Rabbi olan âlemlerin Rabbine inandık’ dediler.” Tâhâ 70’de ise “...bunun üzerine sihirbazlar secdeye kapandılar; ‘Harun’un ve Musa’nın Rabbine iman ettik’ dediler.” şeklinde yer almıştır. Şuarâ 46-48’de ise benzer şekilde şöyle zikredilmiştir: “...(bunu görünce) sihirbazlar derhal secdeye kapandılar. ‘Âlemlerin Rabbine, Musa ve Harun’un Rabbine iman ettik’ dediler.”

Bu ayetlerde geçen “...sihirbazlar ise secdeye kapandılar...” ifadesi her üç surede birbirine benzer ifadeler ile tekrar edilmiştir. Fakat ayetin devamında sihirbazların söyledikleri sözlerde bazı değişiklikler bulunmaktadır. Şöyle ki, her üç ayette sihirbazlar, “Âlemlerin Rabbine iman ettiklerini” söylemektedirler. Ancak A’raf ve Şuarâ surelerinde sihirbazlar önce Hz. Musa’nın ismini zikrederek bu ifadeleri söylerken, Tâhâ suresinde ise önce Hz. Harun’un ismini söylemişler sonra Hz. Musa’nın adını zikretmişlerdir. Râzî, Tâhâ suresinde Hz. Hârun’un isminin öne alınması ile ilgili olarak iki incelikten bahseder:

“Burada birinci incelik Firavun’un ‘Ben sizin en büyük Rabbinizim’⁶⁷⁹ sözünün izahında belirtildiği gibi, Firavun hem rab olduğunu; hem de ‘Ben, sizin benden başka ilahınız olduğunu bilmiyorum’⁶⁸⁰ sözü ile ilah olduğunu iddia etmiştir.

⁶⁷⁷ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, 5/206; Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 14/103.

⁶⁷⁸ Ebüssuûd Efendi, *İrşâdü’l-‘akli’s-selîm*, 6/27.

⁶⁷⁹ en-Nâziât 79/24.

⁶⁸⁰ el-Kasas 29/38.

Bundan dolayı şayet sihirbazlar, 'Biz alemlerin Rabbine inandık' demiş olsalardı, o zaman Firavun: 'Onlar başkasına değil, bana iman ediyorlar' derdi. İşte böyle bir zannı bertaraf etmek için onlar, böyle söylemeyi tercih ettiler. Bunun böyle olduğunun delili, onların bu ifadede Hz. Harun'u, Hz. Musa'dan önce zikretmiş olmalarıdır. Çünkü Firavun, 'Biz, seni yeni doğmuşken içimizde büyütüp terbiye etmedik mi?'⁶⁸¹ ifadesi ile belirttiği gibi, onu büyütüp terbiye eden olduğu için, Hz. Musa'nın rabbi olduğunu söylüyordu. Bundan dolayı sihirbazlar, Firavun'un bu vehme kapılmasından kaçınmak ve böyle bir yanılgıyı tamamen ortadan kaldırmak için pek yerinde olarak Hz. Harun'u, Hz. Musa'dan önce zikretmişlerdir. İkinci incelik: Onlar, Yüce Allah'ın, Hz. Musa ve Hz. Harun'a böylesine büyük mucizeler ve şerefli makamlar verdiğini gördükleri için, 'Harun ile Musa'nın Rabbine inandık' demişlerdir.⁶⁸²

Kıssada tekrarlanan bölümlerden biri de sihirbazların imanından sonra Firavun'un onlara yönelik tehdidinin yer aldığı pasajlardır. Bu pasaj, A'raf 123-124'de şöyle anlatılmıştır: "Firavun dedi ki: Ben size izin vermeden ona iman mı ettiniz? Bu, hiç şüphesiz şehirde, halkını oradan çıkarmak için kurduğunuz bir tuzaktır. Ama yakında (başınıza gelecekleri) göreceksiniz! Mutlaka ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim, sonra da hepinizi asacağım!" Tâhâ 71'de ise bu kısımdan şöyle bahsedilmiştir: "(Firavun) Şöyle dedi: Ben size izin vermeden önce ona inandınız öyle mi! Hakikat şu ki o, size büyü öğreten ulunuzdur. Şimdi elleriniz ile ayaklarınızı tereddüt etmeden çaprazlama keseceğim ve sizi hurma dallarına asacağım! Böylece, hangimizin azabının daha şiddetli ve sürekli olduğunu iyice anlayacaksınız." Şuarâ 49'da ise aynı olay şu şekilde zikredilmiştir: "Firavun, (kızgınlık içinde) dedi ki: Ben size izin vermeden ona iman ettiniz ha! Demek ki size sihiri öğreten büyüğünüzmüş o! Ama şimdi (size yapacağımı göreceksiniz ve) bileceksiniz: Andolsun, ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama kestireceğim, hepinizi astıracağım."

İlgili ayetler incelendiğinde Firavun'un, sihirbazlara yönelik sözlerinde bazı değişikliklerin olduğu görülür. Şöyle ki, A'raf suresinde Firavun, sihirbazların bu tutumunu onların halklarını şehirden kurtarmak için kurdukları bir tuzak olarak değerlendirirken, Tâhâ ve Şuarâ surelerinde Firavun bu durumu, Hz. Musa'nın onlara büyüü öğreten büyükleri olduğu şeklinde değerlendirmiştir.

⁶⁸¹ eş-Şuarâ 26/18.

⁶⁸² Râzî, Mefâtihu'l-ğayb, 22/78.

Yine A'raf suresinde Firavun, sihirbazlara uygulayacağı cezayı “...mutlaka ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim, sonra da hepinizi asacağım!” şeklinde açıklamıştır. Şuarâ 49 ve Tâhâ 71’de de Firavun’un, sihirbazları aynı ceza ile tehdit ettiği görülmektedir. Ancak Tâhâ 71’de diğer ayetlerde geçen “...sonra da hepinizi asacağım!” ifadesine “...sizi hurma dallarına asacağım!” sözü ilave edilmiştir. Tâhâ suresinde ayrıca Firavun’un “...böylece, hangimizin azabının daha şiddetli ve sürekli olduğunu iyice anlayacaksınız.” diyerek kendisinin güçlü, ezici ve insanlara çeşitli işkenceleri yapabilir oluşu ile övünmesi ve Hz. Musa ile alay etmesinin yanısıra onu zayıf gördüğü⁶⁸³ de ifade edilmiştir. A'raf ve Şuarâ surelerinde ise Firavun’un bu ifadelerinden bahsedilmemiştir. Kıssada hem müsabaka esnasında Hz. Musa ile sihirbazlar arasında geçen diyaloglar, hem sihirbazların iman etmeleri hem de sihirbazların imanı üzerine Firavun’un onlara yönelik tehditlerinin yer aldığı pasajlar dört surede tekrar edilmiştir. Fakat bu pasajlar, geçtikleri yerlerde olayların farklı noktalarına vurgu yapılarak gündeme getirilmiştir. Ayrıca tekrarlanan kısımlar konu edildikleri surelerde bazı ilavelerle zikredilmiştir. Dolayısıyla ilgili yerlerde bazı benzer ifadeler bulunmakla birlikte motamot bir tekrarın olmadığı sonucuna varılabilir.

Netice olarak Hz. Musa kıssasında söz konusu edilen bu hadiseler, öneminden dolayı farklı surelerde birçok kez tekrar edilmiştir. Ancak tekrarlanan olaylar geçtikleri surelerde birebir aynısıyla değil, kimi zaman bir surede özet, kimi zaman da tafsilatlı bir şekilde yer almıştır. Ayrıca kıssada yinelenen her kesit zikredildiği surede ayrı bir anlamı veya ayrıntıyı beraberinde getirmiştir. İşte tüm bu farklılıklardan dolayı Hz. Musa kıssasında sureler arasında aynen bir tekrarın olmadığını ifade edebiliriz.

3.2.9. Hz. Dâvûd Kıssası

Kur’ân-ı Kerîm’de kıssası anlatılan peygamberlerden biri de Hz. Dâvûd’dur. Kur’ân’da Hz. Dâvûd’dan ilk defa, Câlût’u öldürmesi münasebetiyle bahsedilir. Hz. Dâvûd, Câlût’u öldürünce kendisine hem hükümdarlık hem de hikmet verilir. Kur’an’da Hz. Dâvûd’un günah işlemekten kaçındığı, Allah’ı çok zikrettiği, ibadete ve salih amele düşkün olduğu bildirilmektedir.⁶⁸⁴ Yine Hz.

⁶⁸³ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 22/87-88.

⁶⁸⁴ es-Sâd 38/17.

Dâvûd'un yeryüzünde halife kılındığı, saltanatının güçlendirildiği ifade edilmiş ve onun adaletle hükmetmesi emredilmiştir.⁶⁸⁵ Hz. Dâvûd kıssası Kur'an'da dokuz surede anlatılmıştır.⁶⁸⁶ Bu surelerde Hz. Dâvûd ile ilgili çeşitli konulara değinilmiştir. Bu konular içerisinde dağların ve kuşların Hz. Dâvûd'un hizmetine verilmesi ve onunla beraber Yüce Allah'ı tesbih etmelerinin anlatıldığı kısımlar ile Hz. Dâvûd'a öğretilen zırh yapma sanatının yer aldığı bölümler tekrar edilmiştir.

Hz. Dâvûd kıssasında tekrar edilen konulara vereceğimiz ilk örnek; dağların ve kuşların Hz. Dâvûd ile birlikte Yüce Allah'ı tesbih etmelerinin anlatıldığı bölümlerdir. Kur'an'da bu bölüm üç farklı yerde zikredilmiştir. Enbiyâ suresinin 79. ayetinde bu kısım şöyle anlatılmaktadır: *"...Bununla beraber, her birine bir hüküm ve bir ilim verdik. Dağları ve kuşları Davud'un emrine verdik. Onunla beraber takdis ve ibadet ederlerdi..."* Aynı kısım benzer şekilde Sebe' suresinin 10. ayetinde ise şu şekilde ifade edilmiştir: *"Biz Davud'a tarafımızdan bir imtiyaz verdik: 'Ey dağlar! Ey kuşlar! Onunla beraber tesbih edin, şevke gelip Allah'ın yüceliğini terennüm edin.' dedik. Demiri onun için yumuşattık..."* Sâd suresinin 18-19. ayetlerinde ise bu bölümden şöyle bahsedilmiştir: *"Biz sabah akşam kendisiyle zikir ve ibadet etmeleri için dağları, toplu haldeki kuşları onun hizmetine vermiştik. Her biri onun âhengine katılır, beraber zikrederlerdi. Biz onun hâkimiyetini güçlendirdik, ona hikmet, nübüvvet, isabetli karar verme ve meramını güzelce ifade etme kabiliyeti verdik."*

İlgili ayetler karşılaştırıldığında Hz. Dâvûd'a verilen lütuf ve nimetlerin yer aldığı kısımlarda geçen bazı ifadelerde farklılıkların olduğu görülür. Şöyle ki, Sebe' 10'da ayet, *"Biz Davud'a tarafımızdan bir imtiyaz verdik."* cümlesi ile başlatılmakta, ardından Hz. Dâvûd'a verilen imtiyazlara geçilmektedir. Enbiyâ 79'da ise ayet, *"...Bununla beraber, her birine bir hüküm ve bir ilim verdik."* ifadesi ile başladıktan sonra Hz. Dâvûd'a verilen lütuflara geçilmiştir. Sâd suresinde ise bu konu doğrudan Hz. Dâvûd'a verilen nimetler ile başlamıştır.

⁶⁸⁵ es-Sâd 38/20, 26.

⁶⁸⁶ el-Bakara 2/251; en-Nisa 4/163; el-Mâide 5/78; el-En'âm 6/84; el-İsrâ 17/55; el-Enbiyâ 21/78-80; en-Neml 27/15-16; es-Sebe'e 34/10-11; es-Sâd 38/17-30.

Yine Sebe' 10'da, dağların ve kuşların tesbihi tek bir ayette ifade edilirken, Sâd suresinde bu ifadeler ayrı ayrı ayetlerde yer almıştır. Sebe' 10'da ayrıca dağların ve kuşların, Allah'ı beraberce tesbih ettikleri ifade edilirken; Sâd 18'de önce dağların, Hz. Dâvûd ile beraber Allah'ı takdis ettikleri belirtilmiştir ardından 19. ayette kuşlarla beraber hepsinin Allah'a yöneldikleri bildirilmiştir. Yine Sâd suresinde diğer iki sureden farklı olarak dağların ve kuşların tesbih zamanına işaret edilerek "...*sabah akşam.../...bil aşıyyi vel işrâk...*" ifadesine yer verilmiştir. Sâd 19'da ayrıca kuşların bu tesbihi Hz. Dâvûd'un etrafında "*toplanaarak/mahşûra*" yaptıkları beyan edilmiştir. Enbiyâ ve Sebe' surelerinde ise bu kısımlardan söz edilmemiştir.

Hz. Dâvûd kıssasında tekrarlanan kesitlerden biri de Hz. Dâvûd'a öğretilen zırh sanatının anlatıldığı kısımlardır. Bu kısım, Enbiyâ 80'de şöyle anlatılmıştır: "*Ona, savaş sıkıntılarınızdan sizi koruması için zırh yapmayı öğrettik. Artık şükredecek misiniz?*" Sebe' 10-11'de ise bu bölüm şöyle geçmektedir: "...*Demiri onun için yumuşattık. Geniş zırhlar imal et, dokumasını ölçülü yap...*"

Yukarıdaki ayetlerde Hz. Dâvûd'a öğretilen zırh yapma sanatı ile ilgili bölümlerde bazı farklılıklar söz konusudur. Şöyle ki, Enbiyâ 80'de Hz. Dâvûd'a bu sanatın, savaşın şiddetinden ve savaşta meydana gelebilecek yaralanmalara karşı korunmak için öğretildiği ifade edilirken, Sebe' 10'da Hz. Dâvûd'a demiri işleme sanatının verildiği belirtilmiş,⁶⁸⁷ Sebe' 11'de ise kendisine öğretilen zırhların nasıl ve nelere dikkat edilerek yapılacağı açıklanmıştır. Sâd suresinde ise bu kısımlara değinilmeden Hz. Dâvûd'a, hikmet ve etkili hitabet kabiliyetinin verildiği ifade edilerek onun başka meziyetlerine dikkat çekilmiştir.⁶⁸⁸

Sonuç olarak kıssada Hz. Dâvûd'a verilen nimetlerin yer aldığı kısımlar değişik surelerde üç defa tekrarlanmasına rağmen hiçbir surede aynen zikredilmeyip farklı lafızlarla ve aynı olayın farklı bir yönüne ışık tutularak beyan edilmiştir. Dolayısıyla kıssanın zikredildiği ayetlerde motamot bir tekrarın olmadığı söylenebilir.

⁶⁸⁷ Taberî, *el-Câmi'u'l-beyân*, 6/212.

⁶⁸⁸ es-Sâd 38/20.

3.2.10. Hz. Süleyman Kıssası

Kur'an-ı Kerîm başta olmak üzere tefsir, hadis, tarih ve kısas-ı enbiyâ kitaplarında bir hükümdar-peygamber olarak Hz. Süleyman'dan ve onun üstün vasıflarından genişçe bahsedilmektedir. Kur'an'da on yedi yerde ismen zikredilen Hz. Süleyman'ın, Hz. Dâvûd'un oğlu ve vârisi olduğu, üstün kılındığı, sâlih, şükreden, anlayışlı bir kul olduğu bildirilmektedir. Ayrıca onun keskin zekâsı, engin bilgisi ve hikmetiyle karmaşık meseleleri kolayca çözüme kavuşturma yeteneğinden söz edilmektedir.⁶⁸⁹ Allah diğer peygamberler gibi Hz. Süleyman'a da vahiyde bulunmuş ve onu da diğerleri gibi doğru yola iletmıştır.⁶⁹⁰ Kur'an-ı Kerîm, Hz. Süleyman'ın güzel bir kul olduğunu, daima Allah'a yöneldiğini, Allah katında büyük değeri ve güzel yeri bulunduğunu belirtmektedir.⁶⁹¹

Kur'an'ı Kerîm'de Hz. Süleyman kıssası muhtelif surelerde değişik boyutlarıyla yedi yerde anlatılmaktadır.⁶⁹² Bu surelerde onun üstün muhakeme yeteneği, rüzgârın emrine verilmesi, kendisine kuşların mantığının öğretilmesi, cinler, insanlar ve kuşlardan müteşekkil bir ordusunun olması, Sebe melikesi ile uluslararası düzeydeki ilişkileri gibi konular ele alınmaktadır.⁶⁹³ Bunlar arasında Hz. Süleyman'ın hizmetine sunulan rüzgâr ve cinler ile ilgili kısımlar çeşitli surelerde birçok defa yinelenmiştir. Kur'an'da bu kısımlar Sebe', Enbiyâ ve Sâd surelerinde anlatılmaktadır.

Hz. Süleyman kıssasında tekrar edilen sahnelere vereceğimiz ilk örnek; Hz. Süleyman'ın hizmetine verilen rüzgâr ile ilgili anlatımların yer aldığı kısımlardır. Bu kısım, Sebe' suresinin 12.ci ayetinde şöyle ifade edilir: *“Süleyman'ın emrine de rüzgârı verdik. Onunla sabah gidişte bir aylık, akşam dönüşte de bir aylık yol alırdı...”* Aynı sahne Enbiyâ 81'de ise şu şekilde yer alır: *“Süleyman'ın emrine de fırtına şeklinde esen rüzgârı boyun eğdirdik. Onun isteğine göre, insanlar için feyiz ve bereketlerle donattığımız topraklara doğru akıp giderdi...”* Sâd 36'da ise aynı sahneden şöyle bahsedilir: *“Bunun üzerine biz*

⁶⁸⁹ el-Enbiyâ 21/78-79; en-Neml 27/15, 16, 19, 20, 27, 34, 40; es-Sâd 38/30.

⁶⁹⁰ en-Nisâ 4/163; el-En'âm 6/84.

⁶⁹¹ es-Sâd 38/30, 40; ayrıca bk. Ö. Faruk Harman, “Süleyman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/56-60.

⁶⁹² el-Bakara 2/102-103; en-Nisa 4/163; el-En'am 6/84; el-Enbiyâ 21/78-82; en-Neml 27/15-44; es-Sebe'e 34/10-14; es-Sâd 38/30-40.

⁶⁹³ Kara, “Kur'an Kıssalarında Konu ve Kapsam Merkezli Bir Analiz”, 83.

de rüzgârı onun hizmetine verdik. Rüzgâr onun emriyle istediği yere tatlı tatlı eserdi...”

Ayetlerde rüzgârla ilgili sahnelerin yer aldığı kısımlar karşılaştırıldığında üç ayrı anlatımın olduğu görülmektedir. Şöyle ki, Enbiyâ 81’de bahsedilen rüzgârla ilgili olarak “sert ve fırtına gibi estiği” ifade edilirken, Sâd 36’da bu rüzgârın “yumuşak bir şekilde akıp gittiği” belirtilmektedir. İlk bakıldığında her iki ayette geçen rüzgârla ilgili bu ifadeler çelişki izlenimi vermektedir. Oysaki böyle bir durum söz konusu değildir. Çünkü Yüce Allah, dilediği zaman rüzgârı bazen şiddetli, bazen de yumuşak estirebilir. Nitekim Râzî’de bu ayetin tefsirini yaparken rüzgârın, Yüce Allah’ın izniyle Hz. Süleyman’ın istediği yöne göre, bazen yumuşak bazen de şiddetli estiğini belirtmektedir.⁶⁹⁴ Dolayısıyla her iki ayette aslında rüzgârın her iki esiş şekline işaret edilmiştir.⁶⁹⁵ Yine Enbiyâ suresinde bu rüzgârın “bereketli topraklara estiği” ifade edilirken, Sebe’ suresinde bu rüzgârın “sabah gidişte bir aylık, akşam dönüşte de bir aylık yol aldığı” belirtilerek, bu iki zaman diliminin her birinde bir aylık mesafeyi katetmesine imkân veren bir rüzgârın Hz. Süleyman’ın emrine verildiğine dikkat çekilmiştir.⁶⁹⁶

Hz. Süleyman kıssasında yinelenen sahnelerden bir diğeri ise Hz. Süleyman’ın hizmetine sunulan cinler ile ilgili ifadelerin yer aldığı kesitlerdir. Bu kesit Enbiyâ 82’de şöyle anlatılır: “*Şeytanlar arasından da, onun için dalgıçlık eden (ve inciler çıkaran) ve bundan başka işler görenler vardı. Biz onları gözetim altında tutuyorduk.*” Sebe’ 12-13’de ise bu sahneden şöyle bahsedilir: “*...Cinlerden de, Rabbinin izniyle onun maiyetinde çalışanlar vardı. Onlardan kim emrimizden biraz sapsa, ona hemen çok yakıcı ateş azabından tattırırđık. Cinler Süleyman’ın isteğine göre mâbetler, kaleler, heykeller, havuz büyüklüğünde çanaklar, leğenler, yerinden sökülemez sabit kazanlar yapıyorlardı...*” Sâd 37-38’de ise bu kısımdan şu şekilde söz edilir: “*Binalar kuran, dalgıçlık yapan şeytanları da emrine boyun eğdirdik. Ayrıca demir zincirlerle birbirlerine bağlanmış daha nice yaratıkları da...*”

⁶⁹⁴ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 16/194.

⁶⁹⁵ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, 16/269.

⁶⁹⁶ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 6/210; Ömer Çelik, *Hakk’ın Daveti Kuran-ı Kerim Meali ve Tefsiri* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2013), 4/120.

Bu ayetlerde Hz. Süleyman'ın hizmetine verilen cinler ile ilgili kısımlarda bazı hususlar dikkat çekmektedir. Şöyle ki, Enbiyâ suresinin 82.ci ayetinde cinlerin, dalgıçlık yaptıkları ve başka işlerde çalıştıkları belirtilmektedir. Ancak bu surede cinlerin, dalgıçlık dışında hangi işlerde çalıştıkları bilgisi verilmemiştir. Yine burada onların, zaptedilip gözetim altında tutuldukları ifade edilmektedir. Fakat onların neden gözetim altında tutuldukları da belli değildir. İşte Enbiyâ suresinde belirtilmeyen bu hususlara, kıssanın konu edildiği diğer surelerde ulaşmaktayız. Bu bağlamda Sâd sûresinde onların, dalgıçlık dışında bina yaptıkları beyan edilmektedir. Ayrıca onların içlerinden, isyankâr oldukları için⁶⁹⁷ demir zincirlerle birbirlerine bağlanmış daha nice yaratıkların da olduğu belirtilerek, onların kötülük ve bozgunculuklarına meydan verilmeyecek bir şekilde sıkı takip altına alındıkları ifade edilmiştir.⁶⁹⁸ Sebe' suresinde ise cinlerin dalgıçlık ve bina yapma dışında diğer işleri de gündeme getirilerek onların mâbetler, kaleler, heykeller, havuz büyüklüğünde çanaklar, leğenler, yerinden sökülemez sabit kazanlar imal ettikleri belirtilmiştir. Ayrıca onlardan, kim Hz. Süleyman'ın emrinden çıkarsa ona yakıcı bir ateş azabının tattırıldığı beyan edilmiştir.⁶⁹⁹

Sonuç olarak kıssada Hz. Süleyman'ın hizmetine verilen rüzgâr ve cinlerle ilgili kısımlar incelendiğinde bir tekrarın varlığı karşımıza çıkmaktadır. Ancak kıssada yinelenen bu pasajlar, her zikredildiği yerde -bazı benzerliklerle beraber- farklı lafızlarla ve konunun başka bir boyutuna temas edilerek sunulmaktadır. Ayrıca bir surede kısaca temas edilip geçilen bazı kısımlar diğer surelerde daha detaylı bir şekilde yeniden zikredilmektedir. Bu durum, bize kıssanın ilgili kısımlarında aynıyla bir tekrarın olmadığını göstermektedir.

3.2.11. Hz. Yûnus Kıssası

Kur'an-ı Kerîm'de kıssası anlatılan peygamberlerden biri de Hz. Yûnus (a.s) dır. Kur'an'da Hz. Yûnus'tan sâlihlerden,⁷⁰⁰ doğru yola sevk edilenlerden,

⁶⁹⁷ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 6/347.

⁶⁹⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 7/140.

⁶⁹⁹ es-Sâd 37/37; es-Sebe' 34/12.

⁷⁰⁰ el-Kalem 68/50.

âlemlere üstün kılınanlardan⁷⁰¹ ve peygamberlerden biri olarak bahsedilir. Ayrıca Kur'an'ın onuncu suresi onun adını taşımaktadır.⁷⁰²

Kur'an-ı Kerîm'de Hz. Yûnus kıssası altı surede anlatılmıştır.⁷⁰³ Bu surelerde Hz. Yûnus'un büyükçe bir balık tarafından yutulması, Hz. Yûnus'un balığın karnında iken yaptığı yakarışı ve balığın karnından kurtarılması hadiseleri farklı boyutları ile üç surede tekrarlanmıştır. Bu olaylar Enbiyâ suresinin 87-88.ci ayetlerinde şöyle anlatılmıştır: *"Zünnûn'u da an. Hani o halkına kızmış, onlardan ayrılmış, Bizim kendisini sıkıştırmayacağımızı sanmıştı. Sonra karanlıklar içinde şöyle yakarmıştı: 'Ya Rabbî! Sensin İlah, Senden başka yoktur ilah. Sübhansın, bütün noksanlardan münezzehsin, Yücesin! Doğrusu kendime zulmettim, yazık ettim. Affını bekliyorum Rabbim!' Bunun üzerine onun duasını kabul ettik ve onu kederden kurtardık. İşte biz müminleri böyle kurtarırız."* Saffat suresinin 139-148.ci ayetlerinde ise aynı hadise şöyle zikredilmiştir: *"...Hani o, Rabbinden izinsiz kaçıp yolcusunu doldurmuş gemiye kendini atmıştı. Kur'a çekmiş, kur'ada kaybedenlerden olunca denize atılmıştı. O yaptığından ötürü pişman bir vaziyette iken balık onu yutuverdi. Eğer Allah'ı tesbih edenlerden olmasaydı, tekrar dirilecekleri güne kadar onun karnında kalırdı. Halsiz bir vaziyette kendisini dışarı çıkardık. Ve üstüne (gölge yapması için) kabak türünden geniş yapraklı bir nebat bitirdik. Onu, yüz bin veya daha çok kişiye peygamber olarak gönderdik. Sonunda ona iman ettiler, bunun üzerine biz de onları bir süreye kadar yaşattık."* Kalem 48-50'de ise bu hadiseden şöyle bahsedilmiştir: *"Sen Rabbinin hükmünü sabırla bekle. Balık sahibi (Yunus) gibi olma. Hani o, dertli dertli Rabbine niyaz etmişti. Şayet Rabbinden ona bir nimet yetişmemiş olsaydı o, mutlaka, kınanacak bir halde ıssız bir diyara atılacaktı. Fakat ardından, Rabbi onu seçti (vahiy verdi) ve onu sâlihlerden kıldı."*

Hz. Yûnus'un balık tarafından yutulma hadisesinin tekrar edildiği bu ayetlerde bazı hususlar dikkat çekmektedir. Bu hususlardan biri, ayetlerde Hz. Yûnus ile ilgili geçen isim ve sıfatların yer aldığı kısımlardır. Zira bu ayetlerde Hz. Yûnus için farklı sıfatlar kullanılmıştır. Şöyle ki, Enbiyâ 87'de Hz. Yûnus için

⁷⁰¹ el-En'âm 6/86.

⁷⁰² el-Yûnus 10/98.

⁷⁰³ en-Nisa 4/163; el-En'âm 6/86; el-Yûnus 10/98; el-Enbiyâ 21/87-88; es-Saffât 37/139-148; el-Kalem 68/48-50.

balığın karnında kalan anlamına gelen “zü’n-nûn” sıfatı kullanılırken, Kalem 48’de balık sahibi manasında “sâhib’ul-hût” sıfatı kullanılmıştır. Saffat 139’da ise Hz. Yûnus kendi adı ile anılmıştır. Görüldüğü üzere Enbiyâ ve Kalem suresinde Hz. Yûnus iki farklı sıfatla vasfedilmiştir. Bu iki surede neden Hz. Yunus değişik sıfatlarla zikredilmiştir? Bu hususla ilgili olarak Elmalılı “*Hak Dini Kur’an Dili*” adlı tefsirinde bu konuyu açıklarken şöyle bir yorum getirmiştir:

*“Enbiyâ suresindeki ayette geçen ‘zü’ kelimesi bilindiği gibi ‘sahib’ mânâsına gelmektedir. Bazıları ‘zü’ kelimesinin ‘sâhib’ ten daha belîğ ve fasih olduğunu söylemişlerdir. O halde ‘zü’n-nûn’ denildiği zaman, Yûnus’un balığa mahkûm kalmayıp onun sıkıntısından kurtuluşuna; ‘sâhib’ denildiği zaman da o balığın içinde bulunması durumlarına işaret edilmiş olmaktadır...”*⁷⁰⁴ Bundan dolayı Hz. Yûnus iki surede değişik sıfatlarla vasfedilmiştir.

Yine bu ayetler birbirinden bağımsız bir şekilde okunduğunda Enbiyâ 87’de geçen “zü’n-nûn” ifadesi ile kimin kastedildiği, bu ayetten açıkça anlaşılmamaktadır. Ancak Saffât suresinde Hz. Yûnus’un, kavminden kaçtıktan sonraki durumunun daha ayrıntılı bir şekilde anlatılması, diğer taraftan “zü’n-nûn” kelimesinin geçtiği ayetle, onun devamında gelen ayetin Saffât suresinde anlatılanlarla benzerlik göstermesi, Enbiyâ suresinin 87. ayetinde “zü’n-nûn” sıfatı ile zikredilen şahsın Hz. Yûnus olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır.⁷⁰⁵ İşte bu neticeye kıssanın tekrar edildiği diğer ayetlerden ulaşıyoruz.

İlgili ayetlerde dikkat çeken hususlardan birisi de Hz. Yûnus’un, halkından kaçışının ifade edildiği kısımlarda geçen kelimelerdeki farklılıklardır. Şöyle ki, Enbiyâ suresinde Hz. Yûnus’un halkını terk edişi “zeheb/gitti” fiili ile ifade edilirken, Saffât suresinde “ebeka/kaçtı” fiili ile yer alır. Bu iki surede neden hadise aynı olmasına rağmen Hz. Yûnus’un halkından uzaklaşmasını ifade eden kelimeler farklı olarak zikredilmiştir? Bu husus ile ilgili şöyle bir açıklama yapılabilir. Enbiyâ suresindeki anlatıma bakıldığında Hz. Yûnus’un, bu gidişinin normal bir gidiş olmadığı, “öfkeli” olduğu bir esnada halkını bırakıp gittiği anlaşılmaktadır. Çünkü Hz. Yûnus, halkını uzun süre dine davet etmiş, ancak

⁷⁰⁴ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 9/55.

⁷⁰⁵ Albayrak, *Kur’an’ın Bütünlüğü Üzerine*, 117.

buna rağmen kendisine çok az kimse iman etmişti. Bu durum karşısında ümidini yitiren Hz. Yûnus, kavmine kızmış ve onları terk etmişti.⁷⁰⁶ Dolayısıyla Enbiyâ suresindeki gidişte Hz. Yûnus'un halkına karşı bir öfke hali söz konusudur. Saffat suresinde ise Hz. Yûnus'un Allah tarafından izin gözetmeksizin çıkmış olmasından dolayı "ibak/kaçış" denilmiştir.⁷⁰⁷ Burada ise Hz. Yûnus, Allah'ın izni gelmeden müsaadesiz bir şekilde kavminden ayrılmıştır. Bundan dolayı ayette onun hakkında bir uyarı ve ayıplama olarak bu ifade gelmiştir.⁷⁰⁸ Yine Enbiyâ suresinde Hz. Yûnus'un halkının kendisine inanmamasına kızarak ülkesini terk etmesinden ve bundan dolayı kendisinin sıkıştırılacağından bahsedilmiştir. Ancak Enbiyâ suresinde bu sahneye kısaca işaret edilmiştir. Saffat suresinde ise bu sahne daha detaylı bir şekilde anlatılarak Hz. Yûnus'un, halkına kızarak ülkesinden ayrıldıktan sonra başına gelenler konu edilmiştir.⁷⁰⁹ Kalem suresinde ise bu kısımlardan söz edilmemiştir.

Kıssada tekrar edilen kısımlardan bir diğeri ise Hz. Yûnus'un balığın karnında yaptığı duanın konu edildiği pasajlardır. Bu pasajların yer aldığı kısımlarda bazı ifade ve muhteva farklılıkları bulunmaktadır. Şöyle ki, Kalem 48'de Hz. Yûnus'un, hatasından dolayı balığın karnında kederli bir halde Rabbine yalvardığı ifade edilmektedir. Ancak bu surede Hz. Yûnus'un balığın karnında iken yaptığı duasının içeriği hakkında bir bilgi verilmemektedir. İşte bu bilgiye Enbiyâ suresinde bulmaktayız. Bu surede Hz. Yûnus'un balığın karnında bulunduğu durum tasvir edildikten sonra⁷¹⁰ *"Ya Rabbî! Sensin İlah, Senden başka yoktur ilah. Sübhansın, bütün noksanlardan münezzehsin, Yücesin! Doğrusu kendime zulmettim, yazık ettim. Affını bekliyorum Rabbim!"* denilerek onun, Allah'a nasıl yalvardığına açıklık getirilmiştir.⁷¹¹ İşte bu detaya aynı kıssanın Enbiyâ suresinde yinelenmesi ile ulaşmaktayız. Sâffât suresinde ise bu konuya yer verilmemiştir.

İlgili ayetlerde Hz. Yûnus'un balığın karnından kurtarıldıktan sonraki durumunun anlatıldığı kısımlarda da bazı farklılıklar söz konusudur. Şöyle ki,

⁷⁰⁶ Karaman vd., *Kur'an Yolu Tefsiri*, 3/697.

⁷⁰⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 7/117.

⁷⁰⁸ Mâturîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, 12/184-185.

⁷⁰⁹ Karaman vd., *Kur'an Yolu Tefsiri*, 4/552-554.

⁷¹⁰ Kur'an'da Hz. Yûnus'un balığın karnındaki durumu "...karanlıklar içinde..." şeklinde tasvir edilmiştir. Bk.el-Enbiyâ 21/87.

⁷¹¹ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 16/195-196.

Enbiyâ suresinde Hz. Yûnus'un hem balığın karnında olmaktan, hem de hatasından ötürü meydana gelen kederinden kurtarıldığı ifade edilmiştir.⁷¹² Ancak bu surede Hz. Yûnus'un balığın karnından kurtarıldıktan sonraki durumu hakkında bir bilgi verilmemiştir. Bu bilgi ise kıssanın tekrar edildiği Saffat ve Kalem suresinde verilmiştir.

Bu bağlamda konu Sâffât suresinde “...Eğer Allah'ı tesbih edenlerden olmasaydı, tekrar dirilecekleri güne kadar onun karnında kalırdı. Halsiz bir vaziyette kendisini dışarı çıkardık. Ve üstüne (gölge yapması için) kabak türünden geniş yapraklı bir nebat bitirdik. Onu, yüz bin veya daha çok kişiye peygamber olarak gönderdik. Sonunda ona iman ettiler, bunun üzerine biz de onları bir süreye kadar yaşattık.”⁷¹³ şeklinde açıklanırken, Kalem 49'da aynı sahne “...Şayet Rabbinden ona bir nimet yetişmemiş olsaydı o, mutlaka, kınanacak bir halde ıssız bir diyara atılacaktı. Fakat ardından, Rabbi onu seçti (vahiy verdi) ve onu sâlihlerden kıldı.”⁷¹⁴ şeklinde daha veciz olarak anlatılmıştır.

Sonuç olarak kıssada hem Hz. Yunus'un kavminden kaçışı hem balık tarafından yutulması hem de balığın karnından kurtulduktan sonraki durumu üç surede değişik boyutlarıyla birkaç defa tekrar edilmiştir. Ancak kıssada yinelenen bu kısımların hiçbirisi aynen zikredilmemiştir. Her surede aynı hâdise farklı bir boyutu ele alınarak tekrar edilmiştir. Ayrıca bir yerde özet olarak geçilen kısım başka surelerde tafsilatlı bir şekilde yer almıştır. Tüm bu hususlar, Hz. Yûnus kıssasında yinelenen kısımlarda tam bir tekrarın olmadığını gösterir mahiyettedir.

3.2.12. Hz. Eyyûb Kıssası

Hz. Eyyûb (a.s) Kur'an'da adından söz edilen ve Allah'ın kendisine ilim ve hikmet verdiği bildirilen peygamberlerdendir. Kur'an-ı Kerîm'de Hz. Eyyûb'a vahiy gönderildiği,⁷¹⁵ onun hidayete erdirildiği bildirilmekte⁷¹⁶ ayrıca hastalığıyla

⁷¹² Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 16/220-221.

⁷¹³ es-Sâffât 37/147.

⁷¹⁴ el-Kalem 68/50.

⁷¹⁵ en-Nisa 4/163.

⁷¹⁶ el-En'âm 6/84.

ilgili olarak iki yerde ayrıntıya girilmeksizin özellikle olayın taşıdığı dinî ve ahlâkî mesajı kapsayan bilgiler verilmektedir.⁷¹⁷

Kur'an'da Hz. Eyyûb kıssası dört surede anlatılmaktadır.⁷¹⁸ Kıssanın geçtiği bu surelerde Hz. Eyyûp ile ilgili muhtelif konulara değinilmiştir. Bu konular arasında onun hastalanması ile hastalığından kurtulmasının anlatıldığı kısımlar değişik surelerde yinelenmiştir.

Hz. Eyyûb kıssasında tekrar edilen konulara vereceğimiz ilk örnek; Hz. Eyyûb'un yakalandığı hastalıktan kurtulması için Yüce Allah'a yaptığı niyazın yer aldığı pasajlardır. Kur'an'da Hz. Eyyûb'un bu niyazı Enbiyâ ve Sâd surelerinde anlatılmaktadır.

Enbiyâ suresinin 83. ayetinde Hz. Eyyûb'un bu niyazı, *“Ya Rabbî, bu dert bana iyice dokundu. Sen merhametlilerin en merhametli olanısın.”* şeklinde ifade edilirken, Sâd suresinin 41. ayetinde aynı sahne *“Ya Rabbî, şeytan bana bir yorgunluk ve işkence dokundurdu.”* şeklinde yer alır. Ayetler karşılaştırıldığında Hz. Eyyûb'un hastalığının söz konusu edildiği kısımlarda bazı farklılıklarının olduğu görülecektir. Şöyle ki, Enbiyâ 83'te Hz. Eyyûb, kendisine dokunan şeyi “dert, bela” olarak açıklarken,⁷¹⁹ Sâd 41'de ise Eyyûb peygamber, “şeytanın kendisine bir yorgunluk ve işkence dokundurduğunu” söylemektedir. Dikkat edilirse Enbiyâ 83'te Hz. Eyyûb'e dokunan derdin ne olduğu belirtilmemektedir. Ancak Sâd suresindeki ifadeye bakıldığında, Hz. Eyyûb'e dokunan “derdin, sıkıntının” şeytanın musallat olmasından kaynaklanan bir hastalık olduğu anlaşılmaktadır.⁷²⁰ Nitekim Sâd 41'deki Hz. Eyyûb'un bu sözleri, onun sızlanmasının, şeytandan gelen ve kendisini isyan etmeye zorlayan psikolojik baskıdan çektiği sıkıntıyı ve onun bu baskıya karşı bir savaş verdiğini ortaya koymaktadır.⁷²¹ Dolayısıyla Sâd suresinde yinelenen bu kısmın Enbiyâ suresindeki ayete açıklık getirdiği anlaşıyor.

⁷¹⁷ Ö. Faruk Harman, “Eyyûb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/16-17.

⁷¹⁸ en-Nisa 4/163; el-En'âm 6/84; el-Enbiyâ 21/83-84; es-Sâd 38/41-44.

⁷¹⁹ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 16/274.

⁷²⁰ Yakup Bıykoğlu, “Kıssa Uslûbû Bağlamında Kur'an'da Eyyûb Peygamber”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44 (Aralık 2016), 226.

⁷²¹ Karaman vd., *Kur'an Yolu Tefsiri*, 4/585-586.

Kıssada Hz. Eyyûb'un kendisine dokunan sıkıntının giderilmesi için yaptığı duanın ardından Yüce Allah'ın, onun duasına verdiği karşılığın yer aldığı kısımlar da yinelenmektedir. Ancak bu bölümler motamot bir şekilde değil, konunun başka bir boyutuna temas edilerek gündeme getirilmektedir. Şöyle ki, Enbiyâ 84'de Hz. Yûnus'un duasına Yüce Allah şöyle karşılık vermiştir: *"Bunun üzerine biz onun duasını kabul ettik; kendisinde dert ve sıkıntı olarak ne varsa giderdik."* Sâd 42'de ise Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Ayağını yere vur! dedik, İşte sana kullanıp yıkanacağın ve içeceğin soğuk bir su!"* Her iki ayet incelendiğinde Enbiyâ suresinde Yüce Allah'ın, Hz. Eyyûb'u içerisinde bulunduğu sıkıntılı süreçten kurtardığı ifade edilmektedir. Ancak surede bu kısma veciz bir şekilde işaret edilmektedir. Bu yüzden Hz. Eyyûb'un hastalığının nasıl iyileştiğine dair herhangi bir bilgiye ulaşamıyoruz. Sâd suresinde ise bu kısım daha tafsilatlı bir şekilde açıklanarak Hz. Eyyûb'un kendisine dokunan bu dertten nasıl kurtulduğunu öğreniyoruz. Dolayısıyla Sâd suresinde yinelenen bu kısmın, Enbiyâ suresindeki ifadenin bir açılımı olduğu söylenebilir. Bu yüzden iki surede yinelenen ayetler arasında tam bir tekrar söz konusu değildir.

Hz. Eyyûb kıssasında tekrar edilen sahnelerden biri de Hz. Eyyûb'un yakalandığı hastalıktan kurtulup sağlığına kavuştuktan sonra kaybettiklerinin kendisine geri verilmesinin ifade edildiği kısımlardır. Ayetin bu kısmı Enbiyâ 84'te şöyle yer almaktadır: *"Katımızdan bir rahmet ve kulluk edenlere bir hatıra olmak üzere, ona tekrar ailesini ve onlarla beraber bir mislini daha vermiştik."* Aynı kısım benzer şekilde Sâd 43'te şöyle beyan edilmektedir: *"Biz ona tarafımızdan bir rahmet ve akıl sahipleri için bir öğüt olmak üzere ailesini ve onlarla birlikte bir mislini daha vermiştik."*

Yukarıdaki ayetler karşılaştırıldığında Enbiyâ 84'de ve Sâd 43'de Hz. Eyyûb'e, ailesinin ve onlarla beraber bir mislinin verildiği ifade edilmektedir. Ayetlerin buraya kadar ki kısımları bazı kelime ve lafız farklılıkları dışında aynen zikredilmiştir.⁷²² Ancak ayetlerin bundan sonraki kısımları değişmektedir. Bu bağlamda Enbiyâ suresinde tüm bunların Hz. Eyyûb'e *"...bir rahmet ve kulluk edenlere bir hatıra olmak üzere..."* verildiği ifade edilirken, Sâd 43'de aynı kısım

⁷²² Mesela Enbiyâ 84'de "âteynâ" ifadesi geçerken Sâd 43'de bu kısım "vehebnâ" şeklinde geçer. Yine Enbiyâ 84'de "tarafımızdan" manasına gelen "min 'indinâ" tabiri geçerken; Sâd 43'de bu kısım "bizden" anlamına gelen "minnâ" ifadesi ile geçer.

“...bir rahmet ve akıl sahipleri için bir öğüt olmak üzere...” şeklinde beyan edilmiştir. Dikkat edilirse her iki ayette Hz. Eyyûb kıssasından ibret alanlar “kulluk edenler” ve “akıl sahipleri” olmak üzere iki ayrı zümre olarak zikredilmiştir. Ayetlerde bu iki zümrenin ayrı bir şekilde dile getirilmesi ile ilgili olarak Râzî şöyle bir açıklama yapmıştır:

*“Ayette geçen, ‘kulluk edenler için bir hatıra olmak üzere’ ifadesinde, bu hususta tefekkür edilsin ve böylece bu hadise, âbidleri sabretmeye ve bunun sevabını Allah’dan ummaya sevkedici olsun diye, Allah Teâla’nın böyle yaptığına bir delâlet vardır. Bundan sadece âbitler yararlanacağı için, ayette özellikle âbitler zikredilmiştir.”*⁷²³

Râzî, Sâd suresinde geçen “akl-ı selim sahipleri” ifadesini ise şöyle yorumlamıştır: “Bu ifade ise ‘Biz önce ona belâ verdik. O ise sabretti. Sonra ondan bu belâyı kaldırıp, sabredenın kazanacağına akıl sahiplerinin dikkatini çekmek için, ona çeşitli nimetlerimizi ve ihsanlarımızı verdik.’ demektir.”⁷²⁴ Dolayısıyla yinelenen bu ayetlerde hem kulluk edenlerin hem de akıl sahiplerinin dikkatlerinin çekilmesi için iki farklı zümre ayrı olarak zikredilmiştir. Yine Sâd suresinde Hz. Eyyûb’un, hastalığın verdiği sıkıntının zoruyla yaptığı yemini ve keffareti de gündeme getirilmiş ayrıca onun sabırlı, iyi ve daima Allah’a yönelen bir kul olduğu vurgulanmıştır.⁷²⁵ Enbiyâ suresinde ise bu hususlardan bahsedilmemiştir.

Netice olarak kıssada hem Eyyûb’un hastalığı hem de bu hastalığından kurtulması için yaptığı duasının yer aldığı kısımlar iki surede birbirine yakın olarak tekrar edilmiştir. Fakat bu konuların hiçbirini aynen yinelenmemiş, her defasında kıssanın başka bir yönü ele alınarak ve değişik üslûplarla sunulmuştur. Bundan dolayı kıssanın ilgili pasajlarında aynen bir tekrarın olmadığı söylenebilir.

3.2.13. Hz. Zekerıyyâ ve Hz. Yahyâ Kıssası

Kur’an-ı Kerîm’de altı yerde ismi geçen Hz. Zekerıyyâ’dan⁷²⁶ duası kabul edilen, hayırlı işlere koşan,⁷²⁷ namaz kılan,⁷²⁸ Allah’ın kulu⁷²⁹ ve Hz. Meryem’i

⁷²³ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 22/210.

⁷²⁴ Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 26/215.

⁷²⁵ es-Sâd 38/44.

⁷²⁶ el-Âl-i İmrân 3/37, 38; el-En‘âm 6/85; el-Meryem 19/2, 7; el-Enbiyâ 21/89.

⁷²⁷ el-Enbiyâ 21/90.

himaye eden bir kiři⁷³⁰ olarak bahsedilmektedir.⁷³¹ Hz. Yahyâ'dan ise Kur'an'da tarihsel kimliğinden ziyade dünyaya gelişi ve şahsiyeti üzerinde durulmaktadır. Bu bağlamda Hz. Yahyâ'ya daha küçük bir çocukken hikmet, kalp yumuşaklığı ihsan edildiğı, onun Allah'tan sakınan, annesine ve babasına karşı iyi davranan bir kişi olduğu belirtilmektedir.⁷³²

Kur'an'ı Kerim'de Hz. Zekerıyyâ ve Hz. Yahyâ kıssaları dört surede ortak olarak anlatılmaktadır.⁷³³ Bundan dolayı iki kıssayı aynı başlık altında değerlendirmeyi uygun gördük. Bu surelerde iki kıssa ile ilgili çeşitli konular temas edilmiştir. Bu konular arasında Hz. Zekerıyyâ'nın çocuğı olması için yaptığı duası, Hz. Yahyâ'nın müjdelenmesi, Hz. Zekerıyyâ'nın ve hanımının müjde karşısındaki şaşkınlıkları ve Hz. Yahyâ'ya verilen vasıflar gibi konular tekrar edilmiştir.

Hz. Zekerıyyâ ve Hz. Yahyâ kıssasında tekrar edilen kısımlara vereceğimiz ilk örnek; Hz. Zekerıyyâ'nın çocuğı olması için yaptığı duanın yer aldığı kısımlardır. Kıssanın bu kısmı Âl-i İmrân 38'de şöyle zikredilir: *“Zekerıyya Rabbine dua etti. Ya Rabbî, dedi, bana Senin tarafından tertemiz, hayırlı zürriyet ihsan eyle! Şüphesiz ki Sen duaları işitip icabet edersin.”* Aynı bölüm, Meryem 3-5'de ise şöyle anlatılmaktadır: *“Hani o, gizli bir sesle Rabbine niyaz etmişti: Rabbim! dedi, benden (vücudumdan), kemiklerim zayıfladı, saçım başım ağardı. Ve ben, Rabbim, sana (ettiğim) dua sayesinde hiç bedbaht olmadım. Doğrusu ben, arkamdan iş başına geçecek olan yakınlarımdan endişe ediyorum. Karım da kısırdır. Tarafından bana bir veli (oğul) ver.”* Enbiyâ 89'da ise bu bölümden şöyle bahsedilmiştir: *“Zekerıyya'yı da (an). Hani o, Rabbine şöyle niyaz etmişti: Rabbim! Beni yalnız bırakma! Sen, vârislerin en hayırlısı, (her şey sonunda senindir).”*

İlgili ayetler incelendiğinde Hz. Zekerıyyâ'nın çocuğı olması için yaptığı duanın yer aldığı kısımlarda bazı farklılıkların olduğu görülmektedir. Şöyle ki, Âl-

⁷²⁸ el-Âl-i İmrân 3/39.

⁷²⁹ el-Meryem 19/2.

⁷³⁰ el-Âl-i İmrân 3/37.

⁷³¹ Mahmut Aydın, “Zekerıyyâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/210-211.

⁷³² el-Âl-i İmrân 3/38-41; el-Meryem 19/2-15.

⁷³³ el-Âl-i İmrân 3/37-41; el-En'am 6/85; el-Meryem 19/1-15; el-Enbiyâ 21/89-90.

i İmrân 38’de “*Zekeriyya Rabbine dua etti.*” buyrulurken, Meryem 3’de, “*Zekeriya Rabbine gizlice nida etti.*”; Enbiyâ 89’da ise “*Zekeriya Rabbine nida etti.*” ifadeleri yer almaktadır. Hz. Zekeriyyâ-Yahyâ kıssasının buradaki sunumu Âl-i İmrân ve Enbiyâ surelerindeki sunumu ile karşılaştırdığında, Meryem 3’te sözü edilen “gizli nida”nın, Âl-i İmrân 38’de yer almadığı, yalın bir ifade ile “*İşte orada Zekeriya Rabbine dua etti.*” denildiği görülür. Enbiyâ 89’da ise “nida” ifadesi yer almakla beraber “*Zekeriya Rabbine nida etti.*” ifadesi tercih edilmekte ve yine gizli ifadesi yer almamaktadır.⁷³⁴

Meryem suresinde yer alan nidanın “gizlice” yapılması ile ilgili müfessirler farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu hususla ilgili bazı müfessirler, “alçak sesle” anlamına gelen “nidâen hafıyyen” ifadesinin, Hz. Zekeriyyâ’nın yalvarmasını kelimelere döküp telaffuz etmeksizin ihlasla kalbinden geçirme şeklinde açıklamışlardır. Bazıları ise Hz. Zekeriyyâ’nın bu duasını, kavminden ve yanında bulunanlardan gizlemek için alçak sesle yaptığını belirtmişlerdir. Ayette geçen bu ifadenin iki anlama gelmesi de muhtemeldir. O halde birinci manaya göre, Hz. Zekeriyyâ yakarışını sırf Yüce Allah’a yönelik ve sadece O’na yapılmış olsun diye gizlemiş ve yanında bulunanlara hissettirmemiş anlamı çıkar. İkinci ihtimale göre ise Hz. Zekeriyyâ yaşının ilerlediği ve çocuk yapmaktan ümidini kestiği bir zamanda Rabbinden çocuk istemesi dolayısıyla kendisini ayıplamalarından utanç duyduğu için yakarışını gizlediği ve onlara sezdirmediği ortaya çıkar.⁷³⁵ Netice itibariyle her iki durumda da Hz. Zekeriyyâ’nın söz konusu durumuna işaret etmek için bu surede diğer iki sureden farklı olarak “*gizlice dua etti*” ifadesine yer verilmiştir.

Hz. Zekeriyyâ’nın yaptığı duada dikkat çeken hususlardan birisi de çocukla ilgili ifadelerin yer aldığı kısımlardır. Mesela Âl-i İmrân suresinde Hz. Zekeriyyâ’nın duasında “temiz nesil/zürriyeten tayyibeten” talebinde bulunduğu belirtilirken, Meryem suresinde “veli” istediği ifade edilmektedir. Enbiyâ suresinde ise sadece “*beni yalnız bırakma*” dediği belirtilmektedir.⁷³⁶ Bu hususla ilgili olarak Râzî, Âl-i İmrân suresinde geçen “zürriyet” kavramının “çocuk”

⁷³⁴ Bilal Gökkır, “Meryem Suresi Kıssalarında Dil ve Üslûp”, *Tarihten Günümüze Kur’an ilimleri ve Tefsir Usûlü* (2009), 221.

⁷³⁵ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 21/181.

⁷³⁶ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, 12/81.

manasına geldiğini söylemiş ve Meryem suresinin 5. ayetini buna delil olarak göstermiştir.⁷³⁷ Bu takdirde Âl-i İmrân suresinde geçen “*bana temiz bir zürriyet ver*” ifadesi, “bana temiz bir çocuk ver” demek olur. O halde Meryem suresindeki “veli” kavramı, bu ayette “zürriyet” şekline dönüşmüştür. Netice itibariyle her iki kelimeyle de “çocuk” kastedilmiştir.⁷³⁸ Ancak bu kısımlar her surede farklı kelimelerle ifade edilmiştir.

Kıssada tekrar edilen konulardan bir diğeri ise Hz.Yahyâ’nın müjdelenmesinin ve onun vasıflarının anlatıldığı pasajlardır. Kıssanın bu pasajı Âl-i İmrân suresinin 39. ayetinde şöyle yer almaktadır: “*Zekerîyya mihrapta namaz kılmakta iken melekler kendisine seslenip: ‘Allah sana, Allah’tan bir kelimeyi tasdik edecek, hem efendi, hem gayet zâhid, hem peygamber olacak olan Yahya’yı müjdeler.’ dediler.*” Meryem suresinin 7.ci ayetinde ise bu kısımdan şöyle bahsedilmiştir: “*(Allah şöyle buyurdu:) Ey Zekerîyya! Biz sana bir oğul müjdeleriz ki, onun adı Yahya’dır. Daha önce ona kimseyi adaş yapmadık.*”

Bu ayetler mukayese edildiğinde Hz. Zekerîyyâ’ya Yahyâ’yı müjdeleyen öznenin farklı olduğu görülmektedir. Şöyle ki, Âl-i İmrân suresinde Hz. Zekerîyyâ’ya bu müjdenin melekler tarafından mihrapta iken haber verildiği belirtilirken, Meryem suresinde bu haberi, Yüce Allah’ın müjdelediği ifade edilmektedir. Ancak bu surede Âl-i İmrân suresinde geçen mihrap kelimesine yer verilmemektedir. Ayetlerdeki bu iki farklı ifade ilk bakışta çelişki izlenimi verse de aslında ayetler arasında herhangi bir çelişki söz konusu değildir. Çünkü Kur’an’da Yüce Allah’ın bazen doğrudan, bazen de melekler vasıtasıyla mesajlarını gönderebileceği örnekleri başka ayetlerde de söz konusudur.⁷³⁹ Nitekim Meryem 24’te, Saffât 104-106’da ve Tâhâ 11’de ayetlerde de benzer şekilde bu seslenmeleri bazen Yüce Allah’ın bazen de meleklerin yaptığı ifade edilmektedir. Dolayısıyla ayetlerdeki bu seslenişleri yapanın farklı olması herhangi bir çelişki doğurmamaktadır. Ayetlerde Hz. Yahya’nın vasıfları ile ilgili ifadelerle bakıldığında ise Âl-i İmrân 39’da Hz. Yahya, Allah’tan bir kelimeyi

⁷³⁷ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 21/183.

⁷³⁸ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, 4/54.

⁷³⁹ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, 4/58.

tasdik eden, efendi, zâhid ve peygamber olarak vasfedilirken, Meryem suresinin 7. ayetinde ise daha önce adaşı olmayan bir çocuk olarak vasfedilmiştir.⁷⁴⁰

Görüldüğü üzere hem Hz. Zekeriyâ'nın duasının hem de Hz. Yahyâ'nın vasıflarının anlatıldığı bu surelerde aslında konu aynıdır. Ancak Hz. Zekeriyâ'nın duasının içeriği her surede farklı ve çeşitli üslûplarla yinelenmiştir. Hz. Yahyâ'nın vasıfları ise değişik yönleri ile ele alınmıştır. Bu durum bize kıssada anlatılan aynı konunun birebir tekrarlanmadığını göstermektedir.

Kıssada tekrar edilen konulardan birisi de Hz. Yahyâ'nın müjdelanmesinin ardından Hz. Zekeriyâ'nın yaşadığı şaşkınlığın yer aldığı kısımlardır. Kur'an'da bu konu iki surede tekrar edilmiştir. Bu konu, Âl-i İmrân suresinin 40. ayetinde *“Ya Rabbî, dedi, nasıl benim çocuğum olabilir ki ihtiyarlık başıma çökmüş, hanımım ise kısır hale gelmiştir?”* şeklinde anlatılırken, Meryem suresinin 8. ayetinde *“Ya Rabbî, dedi, nasıl benim çocuğum olabilir ki eşim kısır, ben ise bir pîr-i faniyim!”* ifadeleri ile zikredilmiştir.

Âl-i İmrân 40'da Hz. Zekeriyâ'nın çocuk haberini aldığı anda yaşadığı şaşkınlığı *“Ya Rabbî, dedi, nasıl benim çocuğum olabilir ki?”* sözleri ile ifade edilmektedir. Ayrıca Hz. Zekeriyâ'nın şaşkınlığının sebebi ise *“ihtiyarlık başıma çökmüş, hanımım ise kısır hale gelmiştir.”* cümleleri ile açıklanmaktadır. Kıssanın bu kısmı benzer şekilde Meryem suresinde de tekrar edilmektedir. Ancak Hz. Zekeriyâ'nın ileri sürdüğü ihtiyarlık sebebi, Âl-i İmrân suresinde önce zikredilirken, hanımının kısırlığı sonra zikredilmektedir. Meryem suresinde ise önce karısının kısırlığı zikredilmekte, kendisinin ihtiyarlığı ise sonra gündeme getirilmektedir. Dikkat edilirse bu ayetlerde Hz. Zekeriyâ'nın ihtiyarlığı ile hanımının kısırlığı arasında bir takdim-tehir söz konusudur. Bu husus ile ilgili olarak Râzî şöyle bir açıklama yapmaktadır: *“Meryem suresinde Hz. Meryem'in bakireliği ön planda olduğundan ve dolayısıyla kadın ve kadının elverişsizliği öncelikle işlendiğinden dolayı Âl-i İmrân suresindeki anlatımın aksine Meryem suresinde Hz. Meryem'den ötürü, kadın öncelikle vurgulanmıştır.”*⁷⁴¹ Râzî'nin bu yorumu, ayetlerdeki takdim-tehirin iki suredeki bağlama binaen yapıldığını

⁷⁴⁰ Gökkır, “Meryem Suresi Kıssalarında Dil ve Üslûp”, 221.

⁷⁴¹ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 21/195.

göstermektedir. İşte bundan dolayı Âl-i İmrân ve Meryem surelerinde Hz. Zekerıyyâ'nın hanımının kısırlılığının ifade edildiği ayetler yer değiştirmiştir.

Hız. Zekerıyyâ'nın ihtıyarlığının ifade edildiğı kısımlara bakıldığında ise Âl-i İmrân 40'ta Hız. Zekerıyyâ'nın yaşlılığı için “*ihtıyarlığın kendisine ulaştığı*” ifadesi geçerken, Meryem 8'de bu sureden farklı olarak cümleye “*ıtiyyâ*” kelimesi ilave edilerek bu kısım “*ihtıyarlığın son noktasına ulaşmış iken*” şeklinde zikredilmiştir. Meryem suresindeki bu ilave ile Hız. Zekerıyyâ'nın ihtıyarlığının son sınırda olduğuna⁷⁴² dikkat çekilmiştir. Enbiyâ suresinde ise Hız. Zekerıyyâ'nın ihtıyarlığı gündeme getirilmeden yalnız hanımının doğuma elverişli kılındığı ifade edilmiştir.⁷⁴³

Kıssanın bu kısmında tekrarlanan bölümlerden bir diğeri de Hız. Zekerıyyâ'nın ocuk haberi karşısında yaşadığı şaşkınlık üzerine Yüce Allah'ın ona verdiğı cevapların anlatıldığı kısımlardır. Âl-i İmrân 40'ta Yüce Allah, Hız. Zekerıyyâ'nın şaşkınlığına karşılık ona, “*İşte böyledir; Allah dilediğini yapar.*” şeklinde cevap verirken; Meryem 9'da “*O çocuğı yaratmak benim için kolaydır. Nitekim bundan önce de seni yaratmıştım. Oysa sen hiç yoktun.*” şeklinde karşılık vermektedir. İlgili ayetler karşılaştırıldığında Âl-i İmrân 40'ta Yüce Allah'ın “*dileme*” sıfatı gündeme getirilirken, Meryem 9'da Yüce Allah'ın bu sıfatından farklı olarak “*yaratma*” sıfatı zikredilmekte ve “*O'nun için herşeyin kolay olduğı*” belirtilmektedir. Ayrıca bu surede Hız. Zekerıyyâ'nın yoktan yaratılması gündeme getirilmiştir. Bununla Yüce Allah, ona kendi yaratılışını örnek göstererek Hız. Yahya'yı yaratmasının ne kadar kolay olduğunu öğretilmiştir.⁷⁴⁴ Âl-i İmrân suresinde bu kısımdan söz edilmemiştir.

Kıssada tekrarlanan bölümlerden biri de Hız. Zekerıyyâ'nın çocuğı olacağı haberini aldığında buna dair alamet istemesinin yer aldığı pasajlardır. Bu pasajlar Âl-i İmrân suresinin 41. ayetinde şöyle zikredilir: “*O, Ya Rabbî, bana oğlum olacağına dair bir alâmet bildirir misin? deyince, Allah: Senin işaretin şudur: Üç gün müddetle halkla işaretleşme dışında konuşmayacaksın! Rabbini çok zikret, sabah akşam onu tesbih ve tenzih et! buyurdu.*” Meryem suresinin 10-11.

⁷⁴² Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 13/418.

⁷⁴³ el-Enbiyâ 21/90.

⁷⁴⁴ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 12/87-88.

ayetlerinde ise bu kısım şöyle anlatılmaktadır: “*Bana bir alâmet göster ya Rabbî! dedi. Allah buyurdu: Senin alâmetin, sağlığın yerinde olmasına rağmen üç gün insanlarla konuşamamandır. Derken, mâbeddeki bölmesinden halkının karşısına çıkıp Sabah akşam Rabbinizi tenzih ve O’na ibadet edin! diye işarette bulundu.*”

Kıssanın zikredildiği bu iki ayet mukayese edildiğinde Meryem suresinde Hz. Zekerîyyâ’nın alâmet olarak sapa sağlam olmasına rağmen üç gece insanlarla konuşamayacağı ifade edilirken, Âl-i İmrân suresinde Meryem suresinden farklı olarak insanlarla üç gün müddetle halkla işareten başka bir şekilde konuşamayacağı söylenmektedir. Şu halde burada geceler gündüzleriyle birlikte, Âl-i İmrân’da ise günler geceleriyle birlikte kastedilmiş, aynı zamanda işaretle konuşabileceği de bildirilmiş ve sabah akşam Allah’ı çokça zikretmesi emredilmiştir.⁷⁴⁵ Her iki suredeki bu ifadeler birleştirildiğinde Hz. Zekerîyyâ’nın üç gün üç gece konuşmayacağı ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla iki ayrı suredeki bu ifadelerin birbirinin devamı olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁴⁶

İlgili ayetlerde Hz. Zekerîyyâ’dan istenen diğer bir alamet ise onun, Rabbini sabah akşam tesbih etmesidir. Bu kısım Âl-i İmrân 41’de “*Rabbini çok zikret, sabah akşam onu tesbih ve tenzih et!*” emri ile ifade edilirken, Meryem 11’de “*Derken, mâbeddeki bölmesinden halkının karşısına çıkıp “Sabah akşam Rabbinizi tenzih ve O’na ibadet edin!” diye işarette bulundu.*” ifadeleri ile zikredilmektedir. Dikkat edilirse Âl-i İmrân 41’de Yüce Allah, Hz. Zekerîyyâ’dan kendisini sabah akşam tesbih etmesini isterken, Meryem 11’de Hz. Zekerîyyâ, bu tesbihleri ve ibadetleri halktan yapmalarını istemektedir. Dolayısıyla Âl-i İmrân suresinde Hz. Zekerîyyâ’dan istenilen bu tesbih emrine, Meryem suresinde halkın da katıldığı⁷⁴⁷ anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak Hz. Zekerîyyâ ve Yahyâ kıssasının anlatıldığı bu surelerde bazı konular defalarca tekrar edilmiştir. Fakat tekrar edilen bu konuların her biri geçtikleri surelerde siyak-sibak ile ilgili olan tarafına değinilerek zikredilmiştir. Ayrıca kıssada tekrarlanan kısımlar tekdüze olarak değil, bazen ayrıntılı bazen de

⁷⁴⁵ Karaman vd., *Kur'an Yolu Tefsiri*, 3/590.

⁷⁴⁶ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 12/89.

⁷⁴⁷ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 12/90; ayrıca bk. 4/67.

veciz bir şekilde anlatılmıştır. Bu durum, her iki kıssada yinelenen konuları birebir tekrar olmaktan çıkarmaktadır.

3.2.14. Hz. İsa Kıssası

Kur'an-ı Kerîm'de Hz. İsa, beş "ulü'l-azm" peygamberden biri olarak sayılır. Kur'an'da Hz. İsa, ismi veya sıfatı ile birlikte on beş surede ve doksan üç ayette zikredilmiştir. Kur'an'da Hz. İsa kıssası ağırlıklı olarak Âl-i İmrân, Mâide ve Meryem surelerinde anlatılmıştır. Bu surelerde onun doğumunun müjdenmesi, dünyaya gelişi, tebliği, mucizeleri, dünyevi hayatının sonu ve Allah katına yükseltilişi gibi bilgiler verilmektedir.⁷⁴⁸ Bahsedilen bu konular arasında onun mucizeleri ve havariler ile ilgili kısımlar çeşitli surelerde birçok defa konu edilmiştir.

Hz. İsa kıssasında tekrar edilen sahnelere vereceğimiz ilk örnek; onun mucizelerinin anlatıldığı pasajlardır. Kur'an'da bu pasaj, Âl-i İmrân suresinin 49.cu ayetinde şöyle anlatılmaktadır: "...O, İsrailoğullarına bir elçi olacak (ve onlara şöyle diyecek): Size Rabbinizden bir mucize getirdim: Size çamurdan bir kuş sureti yapar, ona üflerim ve Allah'ın izni ile o kuş oluverir. Yine Allah'ın izni ile körü ve alacalıyı iyileştirir, ölüleri diriltirim. Ayrıca evlerinizde ne yeyip ne biriktirdiğinizi size haber veririm. Eğer inanan kimseler iseniz, bunda sizin için bir ibret vardır..."

Aynı konu Mâide suresinin 110. ayetinde şöyle zikredilir: "...Sen, Ben'im iznimle çamurdan kuş şeklinde bir şey yapıyor, ona üflüyordun; o da Ben'im iznimle kuş oluveriyordu. Düşün ki: Sen Ben'im iznimle anadan doğma âmanın gözünü açıyor, abraşı da iyileştiriyordun. Düşün ki: Sen Ben'im iznimle ölüleri kabirden diri olarak çıkarıyordun..."

Kur'an'da bu konu iki surede tekrar edilmiştir. Bu pasajlar, geçtikleri surelerin bağlamlarıyla birlikte okunduğunda aynen tekrar edilmedikleri görülmektedir. Şöyle ki, Âl-i İmrân suresinde Hz. Meryem'in bazı meziyetleri sayıldıktan sonra Hz. İsa'nın mucizevi doğumuna geçilir ve onun bir takım özellikleri sayılır. Bu bağlamda konu Hz. İsa'nın mucizelerine getirilir.

⁷⁴⁸ Ö. Faruk Harman, "İsa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/465-472.

Mâide suresinde ise bu konunun hemen öncesinde Yahudiler ile Hristiyanların içine düştükleri yanlış inançlarından bahsedilerek onlara da Hz. Peygamber'e uymaları konusunda uyarıda bulunulur. Ardından işin ciddiyetini göstermek için kıyamet gününde peygamberlerin bile zor anlar yaşayacağı ilahi hesaptan bir tablo sunulur.⁷⁴⁹ Bu minvalde Yüce Allah, Hz. İsa'ya verdiği nimetleri, yaptığı ihsanları ve peygamberliğine delil olmak üzere lütfettiği mucizeleri hatırlatır.⁷⁵⁰ Görüldüğü üzere aslında konu aynıdır. Hatta ayetlerde geçen -bazı lafzî farklılıklar dışında- kelimeler de aynen zikredilmiştir. Ancak bununla beraber bu konunun sure içerisindeki bağlamı farklıdır. Bu yüzden Hz. İsa'nın mucizelerinin yinelenildiği surelerde tam bir tekrardan bahsedemeyiz.

Kıssada tekrar edilen sahnelerden biri de Hz. İsa'nın yardımcıları konumundaki havariler ile ilgili anlatımların yer aldığı kısımlardır. Bu kısım da Kur'an'da iki surede tekrar edilmiştir. Âl-i İmrân suresinin 52-53. ayetlerinde bu sahne şöyle anlatılır: *"İsa, onlardaki inkârcılığı sezince: Allah yolunda bana yardımcı olacaklar kimlerdir? dedi. Havârîler: Biz, Allah yolunun yardımcılarıyız; Allah'a inandık, şahit ol ki bizler müslümanlarız, cevabını verdiler. (Havârîler:) Rabbimiz! İndirdiğine inandık ve Peygamber'e uyduk. Şimdi bizi (birliğini ve peygamberlerini tasdik eden) şahitlerden yaz, dediler."* Saff suresinin 14. ayetinde ise bu bölüm şu şekilde zikredilir: *"Ey iman edenler! Allah'ın yardımcıları olun. Nitekim Meryem oğlu İsa havârîlere: Allah'a (giden yolda) benim yardımcılarım kimdir? demişti. Havârîler de: Allah (yolunun) yardımcıları biziz, demişlerdi. İsrailoğullarından bir zümre inanmış, bir zümre de inkâr etmişti. Nihayet biz inananları, düşmanlarına karşı destekledik. Böylece üstün geldiler."*

Bu ayetlerin bağlamına bakıldığında Âl-i İmrân suresinde Hz. İsa'nın ilahi vahyi tebliğ etmesi karşısında İsrailoğulları ona destek vermek yerine, tuzak kurup öldürmeyi istemişlerdir. Bunun farkına varan Hz. İsa kendisine samimi bir şekilde bağlanıp destek verecek bir grupta (havariler) tebliğ faaliyetini sürdürmeye çalışmıştır.⁷⁵¹ İşte bu bağlamda konu havarilere getirilmiştir. Bu

⁷⁴⁹ Çelik-Bahar, *Kur'an Sureleri Ana Konular ve Zihin Haritaları*, 34.

⁷⁵⁰ Çelik, *Hakk'ın Daveti Kuran-ı Kerim Meali ve Tefsiri*, 2/48.

⁷⁵¹ Karaman vd., *Kur'an Yolu Tefsiri*, 1/583.

minvalde onlar, din uğrunda Hz. İsa'nın yardımcıları olacaklarını söylemişler ve buna Hz. İsa'nın da şahit olmasını istemişlerdir.

Saff suresinde ise ayetin hemen öncesinde Hz. Musa ve Hz. İsa'nın kavimlerinden ve onların peygamberlerine karşı sergiledikleri itaatsizlikten söz edilmiş sonra konu havarilere getirilmiştir. Hz. İsa, Havarilere Allah uğrunda kimin yardımcı olacağını sormuş Havariler de: “*Allah (yolunun) yardımcıları biziz.*” demişlerdir. Bunun neticesinde İsrailoğulları, inananlar ve inanmayanlar şeklinde iki gruba ayrılmış ve inananların galip geldiği haber verilmiştir.⁷⁵² Bu bağlamda Havarilerin, Hz. İsa'ya teslimiyeti müslümanlara örnek kabilinden sunulurken, onlar gibi oldukları takdirde Allah'ın yardımının müslümanlar üzerine olacağı hatırlatılmıştır. Bu ayetlerde de aynı Hz. İsa'nın mucizelerinde olduğu gibi konu aynı olmasına rağmen bağlam değişmiştir. Ayrıca aynı konu iki surede farklı bir tarzda zikredilmiştir. Bu da kıssada yinelenen bu kısımları aynen bir tekrar olmaktan çıkarmaktadır.

Yukarıdaki açıklamalar neticesinde Hz. İsa kıssasında bazı pasajların tekrarlandıkları ortaya çıkmaktadır. Ancak kıssada tekrar edilen bölümler geçtikleri surelerde konunun bağlamla ilişkili olan yönüne temas edilmek suretiyle anlatılmıştır. Ayrıca aynen tekrar edilmeyip bazı ilavelerle ve farklı üslûplarla gündeme getirilmiştir. Bu durum, kıssadaki ilgili kısımlarda mutlak anlamda bir tekrarın olmadığını göstermektedir.

3.2.15. Hz. Meryem Kıssası

Kur'an-ı Kerîm'de Meryem ismi, yirmi üçü İsa b. Meryem şeklinde olmak üzere otuz dört yerde geçmektedir. Hz. Meryem, Kur'an'da ismiyle anılan tek kadındır. Ayrıca Kur'an'da on dokuzuncu sure bu isimle zikredilmektedir. Kur'an'da babasının adı İmrân olarak geçmekte⁷⁵³ annesinden ise adı verilmeksizin İmrân'ın karısı diye bahsedilmektedir.⁷⁵⁴ Hz. Meryem'in kıssası Kur'an'da yedi farklı surede anlatılmaktadır.⁷⁵⁵ Bu sureler arasında Hz.

⁷⁵² M. Sait Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2016), 5/231.

⁷⁵³ el-Âl-i İmrân 3/35; et-Tahrîm 66/12.

⁷⁵⁴ Ö. Faruk Harman, “Meryem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/236-242.

⁷⁵⁵ el-Âl-i İmrân 3/33-37, 42-59; en-Nisa 4/153-156, 171; el-Mâide 5/110; el-Meryem 19/16-34; el-Enbiyâ 21/91-92; el-Mü'minûn 23/50; et-Tahrîm 66/12.

Meryem'in Hz. İsa ile müjdelmesi ve bu durum karşısındaki şaşkınlığı çeşitli surelerde tekrar edilmiştir.

Hiz. Meryem kıssasında tekrar edilen konulara vereceğimiz ilk örnek; Hiz. Meryem'in, Hiz. İsa ile müjdelmesi ve bu müjde karşısında yaşadığı şaşkınlığın ifade edildiği kısımlardır. Kur'an'da bu sahne iki yerde tekrar edilmiştir. Âli İmrân suresinin 45-47. ci ayetlerinde bu konu şöyle anlatılır: *“Melekler demişlerdi ki: Ey Meryem! Allah sana kendisinden bir Kelime'yi müjdeliyor. Adı Meryem oğlu İsa'dır. Mesîh'tir; dünyada da, ahirette de itibarlı ve Allah'ın kendisine yakın kıldıklarındandır. O, sâlihlerden olarak beşikte iken ve yetişkinlik halinde insanlara (peygamber sözleri ile) konuşacak. Meryem: Rabbim! dedi, bana bir erkek eli değmediği halde nasıl çocuğum olur?”* Meryem suresinin 19. ayetinde ise aynı konu şu şekilde zikredilir: *“Melek: Ben, yalnızca, sana tertemiz bir erkek çocuk bağışlamam için Rabbinin bir elçisiyim, dedi. Meryem: Bana bir insan eli değmediği, iffetsiz de olmadığım halde benim nasıl çocuğum olabilir? dedi.”*

Bu ayetlerde melekler ile ilgili kısımların geçtiği yerlerde bazı farklılıkların olduğu görülmektedir. Şöyle ki, Âl-i İmrân 45'te Hiz. Meryem'e bu müjdenin “melekler” tarafından verildiği ifade edilmektedir. Bu ayetin zahirinden, birden fazla meleğin bu müjdeyi Hiz. Meryem'e getirdiği anlaşılmaktadır. Oysaki Meryem 19'da bu müjdenin “melek” tarafından haber verildiği belirtilmektedir. Bu durum, yinelenen iki sure arasında bir çelişkiyi akla getirmektedir. Ancak böyle bir durum söz konusu değildir. Çünkü âlimler, buradaki ‘melekler’ den maksadın sadece Cebrail olduğunu ve bunun aynen *“O (Allah), kendi emri ile meleklerle ruhu (vahyi) gönderir”*⁷⁵⁶ ayeti gibi olduğunu söylemişlerdir. Dolayısıyla Âl-i İmrân suresinde çoğul olarak geçen ‘melekler’ ifadesinin, meleklerin birden fazla olduğuna delil oluşturmayacağı, bununla tek bir meleğin kastedildiği anlaşılmaktadır.⁷⁵⁷ Yine Âl-i İmrân 45'te melekler, Hiz. İsa'yı Hiz. Meryem'e Allah'tan bir kelime, Mesîh, dünyada da ahirette de itibarlı, Allah'a yakın kılınan, sâlihlerden, beşikte iken ve yetişkinlik halinde insanlarla konuşacak biri olarak müjdelerken, Meryem 19'da melekler sadece ondan tertemiz bir erkek çocuk olarak bahsetmişler bunun dışında başka bir özelliğinden söz etmemişlerdir.

⁷⁵⁶ en-Nahl 16/2.

⁷⁵⁷ Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 8/46.

Yukarıdaki ayetlerde Hz. Meryem'in, Cebrail'in çocuk müjdesi karşısında yaşadığı şaşkınlığın ifade edildiği kısımlarda da bazı değişiklikler söz konusudur. Şöyle ki, Âl-i İmrân suresinde Hz. Meryem şaşkınlığını: “*Rabbim! dedi, bana bir erkek eli değmediği halde nasıl çocuğum olur?*” sözleri ile dile getirirken, Meryem suresinde bu kısım Âl-i İmrân suresinden farklı olarak Hz. Meryem'in “*ıffetsiz de olmadığım halde*” sözleri ilave edilerek zikredilmiştir. Aslında Hz. Meryem'in bu sözü zaten “*bana bir erkek eli değmediği halde*” ifadesinin içinde vardır. O zaman, niçin Hz. Meryem burada ayrıca bu ifadeyi kullanmıştır? Kurtûbî, Hz. Meryem'in burada bunu söz konusu etmesini te'kid için olduğunu belirtmektedir.⁷⁵⁸ Dolayısıyla onun, ikinci olarak Meryem suresinde bu ifadeyi kullanması, kendinden ve namusundan emin olduğunu belirtmek içindir.⁷⁵⁹

Hz. Meryem kıssasında tekrarlanan bölümlerden biri de Hz. Meryem'in çocuk haberi karşısında yaşadığı şaşkınlık üzerine meleğin ona verdiği cevapların yer aldığı kısımlardır. Bu bölüm Âl-i İmrân 47'de şöyle anlatılmıştır: “*Allah şöyle buyurdu: İşte böyledir, Allah dilediğini yaratır. Bir işe hükmedince ona sadece 'Ol!' der; o da olur.*” Meryem 21'de ise bu kısım şu şekilde zikredilmiştir: “*Melek: Öyledir dedi; (zira) Rabbin buyurdu ki: Bu bana kolaydır? Çünkü biz, onu insanlara bir delil ve kendimizden bir rahmet kılacağız. Bu, hüküm ve karara bağlanmış (ezelde olup bitmiş) bir iş idi.*” Râzî, Meryem suresinde geçen bu ifadelerin, Cebrail'in “*İşte böyledir, Allah dilediğini yaratır. Bir işe hükmedince ona sadece 'Ol!' der; o da olur.*”⁷⁶⁰ ifadesi gibi olduğunu söyler. Çünkü Allah'ın, yaratmayı murad ettiği şeyi yapması imkânsız veya zor değildir. O, onu var ederken, hiçbir alet-edevâta ihtiyaç duymaz.⁷⁶¹ Dolayısıyla bu iki ayette aynı hakikat farklı bir üslûp ile tekrar edilmiştir. Meryem suresinde ayrıca Hz. İsa'nın insanlara bir delil kılınacağı ve bunun karara bağlanmış bir hüküm olduğu ifade edilmiştir. Âl-i İmrân suresinde ise bu hususlardan söz edilmez.

Sonuç olarak kıssada hem Hz. İsa'nın müjdelenmesi hem de bu müjde karşısında Hz. Meryem'in yaşadığı şaşkınlığın ifade edildiği kısımlar farklı surelerde birden fazla tekrarlanmıştır. Ancak bu konular, geçtikleri yerlerde çeşitli

⁷⁵⁸ Kurtubî, *el-Câmi ' li-ahkâmi 'l-Kur'an*, 13/43.

⁷⁵⁹ Râzî, *Mefâtihu 'l-ğayb*, 21/200-201; Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 4/85.

⁷⁶⁰ el-Âl-i İmrân 3/47.

⁷⁶¹ Râzî, *Mefâtihu 'l-ğayb*, 21/201.

üslûplarla ve bazı ilavelerle yinelenmiştir. Bu sebeple kıssada geçen ilgili kısımlarda aynen bir tekrarın olmadığı söylenebilir.

SONUÇ

Bu çalışmada muhtelif surelerde tekrar edilen Kur'an kıssalarında tekrar olgusu incelenmiş ve aşağıdaki şu sonuçlara ulaşılmıştır:

1. Herhangi bir kıssada anlatılan bir hadisede geçen bir kelimenin, kıssanın tekrar edildiği farklı surelerde bazen çeşitli şekillerde ifade edildiği olmuştur. Mesela Hz. Musa kıssasında bir mucize olarak asânın yılanı dönüşmesinde asâ, üç farklı surede üç değişik kelime ile zikredilmiştir. Ancak her surede asânın değişik bir özelliğine dikkat çekilmiştir. Bu da belağat açısından kıssaya ayrı bir çeşitlilik, güzellik ve zenginlik katmıştır.
2. Kur'an'da geçen kıssalar tetkik edildiğinde bunların Hz. Peygamber'in hayatı ile bir benzerliklerinin olduğu görülmektedir. Mesela Yûnus kıssasında Hz. Yûnus'un, halkı tarafından kabul görmemesi neticesinde kızarak toplumunu terk etmesi hadisesi, Hz. Peygamber'in halkı tarafından eziyete uğradığı bir döneme denk düşer. İşte bu kıssa, Hz. Peygamber'e anlatılarak Hz. Yûnus gibi bir tutum içerisine girmemesi, bütün bu zorluklara sabretmesi istenmiştir. Bundan dolayı Hz. Yûnus kıssası, Hz. Peygamber'in nübüvveti döneminde farklı surelerde gerekdikçe tekrarlanmıştır.
3. Tarihi süreçte uğradıkları psikolojik baskılar, boykotlar ve hakaretler karşısında Hz. Peygamber'i ve ona inanan mü'minleri teselli etmek, motivasyonlarını yükseltmek için bazı kıssalar tekrar edilmiştir.
4. Yine Kur'an'da insanları akîdevî, ahlakî ve hukukî konularda meydana gelen sapmalardan sakındırmak, buna mukabil ahlaki erdemleri geliştirmek için kıssalar ibret alınması için tekrarlanmıştır.
5. Kur'an'da tekrar edilen peygamber kıssalarının hiçbirisi, aynı surede iki defa yinelenmediği gibi farklı surelerde de bazı benzerlikler dışında baştan sona aynı üslûp ve tarzda anlatılmamıştır. Aksine kıssanın her bir pasajı, tekrar edildiği farklı surelerde ayrı bir anlamı beraberinde getirmiş; her tekrarlandığında başka bir hususu da ayrıca vurgulamıştır.

6. Kur'an'da kıssalar, Yûsuf kıssası hariç bütün bir şekilde aynı yerde zikredilmemiştir. Bazı yerlerde özet bazı yerlerde ise daha detaylı bir şekilde ve kesitler halinde sunulmuştur. Ayrıca kıssalarda tekrarlanan kısımlar her geçtiği surenin bağlamıyla ilgili olan yönüne de değinilmek suretiyle anlatılmıştır.
7. Kıssalarda bazı konular önemine binaen birden fazla tekrar edildiği gibi bazı konular sadece bir defa zikredilmiştir. Mesela Hz. Musa kıssasında onun gençlik dönemi, evliliği gibi konular bir kez anlatılmıştır. Ancak asâ ve yed-i beyzâ mucizeleri nübüvveti ispat açısından önemli olduğu için birden fazla yinelenmiştir.
8. Bazen bir kıssada anlatılan olayın müphem bırakıldığı olmuştur. Ancak bu müphem bırakılan kısım başka bir surede tekrar edilmek suretiyle tafsil edilmiş ve ilgili kısımdaki mübhemiyet giderilmiştir. Mesela Hz. Yûnus kıssasının anlatıldığı Enbiyâ suresinde “zü'n-nûn” (balık sahibi) ifadesi geçmektedir. Ayette geçen bu ifade ile kimin kastedildiği açıkça anlaşılmamaktadır. Ancak aynı kıssanın anlatıldığı Sâffât suresine bakıldığında, Enbiyâ suresinde anlatılanlara benzer ifadeler geçmekle birlikte bu surede balığın Hz. Yûnus'u yuttuğu da ifade edilmektedir. İşte Sâffât suresindeki bu açıklamalar, Enbiyâ suresinde “zü'n-nûn” sıfatı ile geçen kimsenin Hz. Yûnus olduğunu açıkça ortaya koymuş ve böylece suredeki mübhemiyeti ortadan kaldırmıştır.
9. Bütün bu anlatılanlarla birlikte farklı surelerde geçen kıssa tekrarlarında herhangi bir çelişkinin olmadığı ayrıca yinelenen kısımların birbirlerini tamamladığı ve bir bütünlük sağladıkları müşahade edilmiştir.

Sonuç olarak bu çalışmada Kur'an kıssalarında yinelenen kısımların aynen tekrar edilmediği, mutlaka kıssaya bir yenilik ve çeşitlilik kattığı görülmüştür. Ayrıca her tekrarlanan olay veya konunun geçtiği surelerde anlamsız, lüzumsuz ve usandırıcı bir şekilde tekrarlanmadığı ve birbiriyle çelişmediği sonucuna varılmıştır.

KAYNAKÇA

- Abay, Muhammed. *Kur'ân Kıssaları*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007.
- Abdûlbâkî, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1416.
- Ahmed b. Hanbel. *Müsned*. İstanbul, 1982.
- Akalın, Şükrü Halûk vd.. *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.
- Aktaş, Hasan. *Modern Türk Şiirinde Edebi Sanatlar*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2002.
- Albayrak, Halis. *Kur'an Bütünlüğü Üzerine*. İstanbul: Şule Yayınları, 2020.
- Aldemir, Halil. "Vahiy Öncesi Kur'an Kıssalarının Bilinebilirliği". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 11/3 (Haziran 2011), 195-218.
- Alptekin, Ali Berat-Kara, Çiğdem (ed.) *Halk Hikâyeleri*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Ateş, Süleyman. *Kur'an-ı Kerim'in Yüce Meâli ve Çağdaş Tefsiri*. 12 Cilt. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2014.
- Ay, Mahmut. *Kur'an Kıssalarını Sîret Bağlamında Okumak-Hz. Musa Örneği*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2019.
- Aydın, Mahmut. "Zekerıyyâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/210-211. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Bağçeci, Muhittin. "İnsanın Mahiyeti ve Ruhu". *Bilimname* 8/2 (Haziran 2005), 33-50.
- Bayraklı, Bayraktar. *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*. 21 Cilt. İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2007.
- Bayraklı, Bayraktar. *İslamda Eğitim*. İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2009.
- Bayraktar, M. Faruk. *İslam Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münasebetleri*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2020.
- Bayram, Enver-Coşkun, Hasan. "Kur'an Kıssaları Bağlamında Sosyal Değişim-Helak Münasebeti". *Tokat İlmîyat Dergisi* 8/2 (2020), 473-495.
- Bektaş, Arsev. *Kamuoyu İletişim ve Demokrasi*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2000.
- Bıykoğlu, Yakup. "Kıssa Üslûbu Bağlamında Kur'an'da Eyyûb Peygamber". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44 (Aralık 2016), 211-243.

- Bilgin, Beyza. “Ahlak Terbiyesinde Dini Hikâyeler”. *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 1 (1994), 51-74.
- Bolay, Süleyman Hayri. “Âdem”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/358-363. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi ‘u’s-sahîh*. İstanbul, 1981.
- Bursevî, İsmail Hakkı. *Rûhu’l-beyân fî tefsîri’l-Kur’ân*. çev. Ömer Çelik-Cağfer Durmuş. 23 Cilt. İstanbul: Erkam Yayınları, 2013.
- Câbirî, M. Â. *Kur’ân’a Giriş*. çev. Muhammed Çoşkun. İstanbul: Mana Yayınları, 2013.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.
- Cevad Ali, *el-Mufasssal fî târîh’l-Arab kable’l-İslâm*. 9 Cilt. Beyrut: y.y. 1978.
- Cirit, Hasan. *Halkın İslam Anlayışının Kaynakları Vaaz ve Kıssacılık*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2002.
- Çelik, Ömer. *Hakk’ın Daveti Kuran-ı Kerim Meali ve Tefsiri*. 5 Cilt. İstanbul: Erkam Yayınları, 2013.
- Çelik, Ömer-Bahar, Murat. *Kur’an Sureleri Ana Konular ve Zihin Haritaları*. İstanbul: Nida Yayıncılık, 2018.
- Çetin, Nihat M. “Ahbar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/486-489. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Çetin, Nihat M. “Arap”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 3/276-309. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Çevirici, Ayşe. *Tevfik Fikretin Şiirlerindeki Edebi Sanatlar*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Dağcı, Şamil. “Kısâs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/488-494. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Demir, Şehmus. *Mitoloji Kur’ân Kıssaları ve Tarihi Gerçeklik*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2015.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Usûlü*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2009.
- Demirci, Muhsin. *Tefsirde Metodolojik Sorunlar*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012.
- Doğan, İshak. “Nüzûl Ortamı-Sûre-Kıssa İlişkisi (Kalem Sûresi Örneği)”. *Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 2/1 (2019), 115-139.

- Doruk, Ece Karadoğan. *İletişim Bilimi*. İstanbul: Uzaktan ve Açık öğretim Fakültesi Yayınları, 2017.
- Dozy, Reinhart. *Târih-i İslamiyyet*. çev. Ahmet Cevdet. Kahire: y.y. 1908.
- Draz, M. Abdullah. *En Mühim Mesaj Kur'an*. çev. Suat Yıldırım. İzmir: Yeni Akademi Yayınları, 2006.
- Durmuş, İsmail. “Mesel”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/293-297. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Durmuş, İsmail. “Nesir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/6-8. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Durmuş, Zülfikar. “Âyetlerin Eğitsel İlkeler Yönüyle Yorumlanması”. *Kuram ve Eylem Yönüyle Din Eğitiminin Teolojik ve Felsefî Temelleri Sempozyumu* (Mayıs 2009), 278-303.
- Ebû Gudde, Abdulfettâh. *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed ve Öğretim Metodları*. çev. Enbiya Yıldırım. Ankara: Ayrıntı Basımevi, 2020.
- Ebû Ubeyde, Ma'mer b. el-Müsennâ et-Teymî. *Mecâzü'l-kur'an*. nşr. M. Fuad Sezgin. Kahire: t.y.
- Ebu Zeyd, Nasr Hamid. *İlahi Hitabın Tabiatı, Metin Anlayışımız ve Kur'an İlimleri Üzerine*. çev. Mehmet Emin Maşalı. Ankara: Kitabiyat, 2001.
- Ece, Abdurrahman. “Hadisler Bağlamında Hz. Peygamber'in Eğitim ve Öğretim Metodu”. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/10 (Haziran 2019), 291-314.
- el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye*. Medine: el-Mektebetü'l-İlmiyye, t.y.
- el-Beğavî, Ebûl-Muhammed el-Hüseyin b. Mesud b. Muhammed. *Meâlimu't-tenzil fi tefsiri'l-Kur'an*. Beyrut: y.y. 1420.
- el-Beyzâvî, Nâsırüddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed. *Envârü't-tenzil ve esrârü't-te'vîl*. çev. Şadi Eren. 4 Cilt. İstanbul: Selsebil Yayınları, 2011.
- el-Cürcânî, Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerif. *et-Ta'rîfât*. Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1985.
- el-Ferra, Ebû Zekerriyya Yahya b. Ziyad. *Meâni-l-kur'an*. 3 Cilt. Beyrut: A'lemü'l-Kütüb, 1983.
- el-İsfahânî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb. *el-Müfredât fi ġarîbi'l-Kur'an*. thk. Safvan Adnan Dâvûdî. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 2009.

- el-İmâdî', Muhammed Ebüssuûd. *İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*. 9 Cilt. Beyrut: t.s.
- el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü el-risâle, 2006.
- el-Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Te'vîlâtü'l-Kur'an*. thk. Ertuğrul Boynukalın. 18 Cilt. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2006.
- Emin, Ahmet. *Fecru'l-İslam*. çev. Ahmet Serdaroğlu. Ankara: Kılıç Kitabevi, 1976.
- en-Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Medârikü't-tenzîl ve hakâ'iku't-te'vîl*. 10 Cilt. çev. Harun Ünal. İstanbul: Ravza Yayınları, 2003.
- Erbaş, Ali. *Kur'an'da Tekrarlar ve Hikmetleri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.
- er-Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefâtîhu'l-ğayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981.
- Erten, Murat. "İbn Haldûn'un Eğitim Felsefesinde Üç Mesele Hadâret, Tekrar Kuramı ve Üç Özet Metodu". *Al-Farabi International Journal on Social Sciences* 3/3 (Eylül 2019), 106-118.
- es-Sicistânî, Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk. *es-Sünen*. İstanbul: 1981.
- eş-Şâtıbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî. *el-Muvâfakât fî Usûli's-Şerîa*. thk. Ebu Ubeyde bin Hasan Âl-i Selman. 7 Cilt. B.y: Dâr-u İbn Affân, 1997.
- et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*. 7 Cilt. Beyrut: Müessesetü er-Risale, 1994.
- et-Tehânevi, Ali b. Muhammed. *Keşşâfu istilâhâtî'l-fünûn*. Beyrut: y.y. 1998.
- et-Tirmizî, Ebû İshâ Muhammed b. İshâ. *el-Câmi'u's-sahîh*. 5 Cilt. İstanbul, 1981.
- ez-Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşaf 'an hakâ'iki ğavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl*. Beyrut: Dâru'l-Marife, 2009.
- ez-Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî. *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'an*. 4 Cilt. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1988.
- Fârâbî, Ebu Nasr Muhammed. *es-Siyasetü'l-Medeniyye*. trc. Mehmet Aydın, A. Kadir Şener, Rahmi Ayas. İstanbul: Büyüyenay, 2012.

- Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Ebû Tâhir Muhammed b. Ya'kûb. *el-Kâmûsü'l-muhît*. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2005.
- Foulquie, P. *Pedagoji Sözlüğü (Dictionnaire de la Langue Pedagogique)*. çev: Cenap Karakaya. İstanbul: Sosyal Yayınları, 1994.
- Gökkır, Bilal. “Meryem Suresi Kıssalarında Dil ve Üslûp”. *Tarihten Günümüze Kur'an ilimleri ve Tefsir Usûlü* 1 (2009), 213-226.
- Gölcük, Şerafettin. “Esâtir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/359-360. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Güler, Ramazan. “Hz. Peygamber'in (s.a) Eğitim Öğretim Modelinde Belli Başlı İlke Ve Metotlar”. *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 1/2 (Kasım 2015), 115-134.
- Gümrükçüoğlu, Süleyman. *Kur'an'da İletişim Dili*. İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2014.
- Günay, Ünver. *Din Sosyolojisi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2010.
- Gündüz, Şinasi. “Kur'an Kıssalarının Kaynağı Eski Ahit mi? Yapı, Muhteva ve Kaynak Açısından Torah Kıssaları”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/10 (Şubat 1998), 49-88.
- Güven, Şahin. “Kur'an Dilinin Özellikleri”. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (2012), 7-20.
- Hamîdullah, Muhammed. *İslam Peygamberi*. çev. Salih Tuğ. İstanbul: İrfan Yayınevi, 1980.
- Harman, Ö. Faruk. “Ahd-i Atik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/494-501. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Harman, Ö. Faruk. “Eyyûb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/16-17. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Harman, Ö. Faruk. “Hûd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/279-281. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Harman, Ö. Faruk. “İsa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/465-472. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Harman, Ö. Faruk. “Meryem”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/236-242. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Harman, Ö. Faruk. “Musa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/207-213. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Harman, Ö. Faruk. “Nûh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/224-227. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

- Harman, Ö. Faruk. "Süleyman". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/56-60. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Harman, Ö. Faruk. "Kitab-ı Mukaddes". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/ 75-76. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- İbn Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed. *Mucemu Mekâyîsi'l-Luğa*. tah. Abdusselâm Muhammed Hârûn. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979.
- İbn Haldûn. *Mukaddime*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1988.
- İbn Hişam, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2009.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-Arap*. 15 cilt. Beyrut: Dâru's-Sâdır, ts.
- İnan, Zeynep. *Bağlam Açısından Kur'an'ı Kerîm Kıssalarındaki Tekrar Olgusunun Değerlendirilmesi*. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- İrğat, Muhammet. *Tarihselcilik Düşüncesi Bakımından İbn Haldun*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
- Kanik, İsa. "Kur'an'ın Edebî Anlatım Üslubundaki Çeşitlilik". *Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi* 6/1 (Nisan 2018), 68-87.
- Kara, Mustafa. Kur'an Kıssalarını "Hikâye" Kavramıyla Tanımlamanın İmkânı". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 2/1 (Nisan 2018), 57-73.
- Karaaslan, Nergis-Meydan, Hasan. "Bir Eğitimci Olarak Hz. Peygamberim Mesel ve Şekil Kullanımı". *İslami İlimlerde Hadis ve Sünnetin Yeri* (2021), 159-178.
- Karaman, Hayrettin vd.. *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003.
- Kasapoğlu, Abdurrahman. "Kur'an'da Kıssa Terapisi -Hz. Peygamberin Kıssalardan Terapi Amaçlı Yardım Alması-". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (2004), 69-80.
- Kasapoğlu, Abdurrahman. "Kur'an'da Tağyir Olgusu -Bireysel ve Toplumsal Değişme-". *Ekev Akademi Dergisi* 10/27 (2006), 51-64.
- Kaya, Ferzinde. "Reklam ve Pazarlama Stratejileri: Bir Reklamda Olması Gerekenler". *Mecmua Uluslararası Sosyal Bilimler Enstitüsü* 5 (Temmuz 2018), 99-111.
- Kılıç, Sadık. "Tarih Felsefesi Açısından Kıssalar". *I. Kur'an Sempozyumu: Tebliğler, Müzakereler* (Nisan 1994), 87-98.

- Kılıç, Sadık. *Mitoloji Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an'ı Kerim*. İzmir: Nil Yayınları, 1993.
- Kısakürek, N. Fazıl. *Çile*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 2014.
- Kiraz, Celil. “Peygamberlerin Mesajlarındaki Birlik ve Bütünlük”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (2001), 241-258.
- Koç, Turan. *Din Dili*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2012.
- Kongar, Emre. *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2000.
- Kongar, Emre. *Toplumsal Değişme*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1972.
- Köksal, M. Âsım. *İslam Tarihi*. 8 Cilt. İstanbul: Işık Yayınları, 2008.
- Kutup, Seyyid. *Kur'an'da Edebi Tasvir*. çev. İsmail Aslan. İstanbul: Ravza Yayınları, 1999.
- Macdonald, D. B. “Hikâye”. *İslam Ansiklopedisi*. 5/478. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1970.
- Mahallî, Celâleddin-Süyûtî, Celâleddin. *Tefsîrû'l-Celâleyn*. İstanbul: el-Mektebetü'l-Mahmûdiyye, 1933.
- Marangozoğlu, İzzet. “İslam Öncesi Arap Edebiyatında Mitolojik Anlatı”. *Uluslararası Mitoloji Sempozyumu* (2019), 514-526.
- Mengüşoğlu, Takiyyettin. *İnsan Felsefesi*. İstanbul: Doğubatı Yayınları, 2015.
- Mevdûdî, Ebu'l-A'la. *Kur'an'ı Nasıl Anlayalım*. çev. Bekir Karlığa. İstanbul: İşaret Yayınları, 1991.
- Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ. *Tefhîmü'l-Kur'an*. çev. Muhammed Han Kayani vd.. 7 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, 2005.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbü'rî. *el-Câmiu's-sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.
- Mütercim Âsım Efendi, *el-Kâmûsü'l-Muhîr Tercemesi*. çev. Mustafa Koç-Eyyüp Tanrıverdi. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Necati, M.Osman. *Kur'an ve Psikoloji*. Ankara: Fecr Yayınları, 2017.
- Okumuş, Ejder. *Toplumsal Çöküş Teorileri*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2007.
- Okumuşlar, Muhittin. “Din Eğitiminde Etkin Bir Yöntem Olarak Hikâye”. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 (2006), 246.

- Özcan, Hanifi. “Maturidi’ye Göre Kur’an’da ki Kıssa ve Mesellerin Epistemolojik Amaç ve Önemi”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (1995), 103-117.
- Özçelik, İ. *Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknikler*. Ankara: y.y. 1993.
- Özek, Ali. *Arapça Edebî Metinler*. İstanbul: Özek Yayınevi, 1972.
- Özsoy, Ömer. “Çeviri Kuramı Açısından Kur’an Çevirisi Sorunu”. *Kur’an Sempozyumu II* (Kasım 1995), 253-270.
- Öztürk, Mustafa. *Kıssaların Dili*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- Öztürk, Mustafa. *Kur’an Kıssalarının Mahiyeti*. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2017.
- Öztürk, Mustafa. *Kur’an’ın Dili ve Retoriği*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2021.
- Pala, İskender. *Ansiklopedik Dîvan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 1999.
- Paret, Rudi. *Kur’an Üzerine Makaleler*. çev. Ömer Özsoy. Ankara: Bilgi Vakfı Yayınları, 1995.
- Parlak, Ali. “Esbâb-ı Nuzûl Bağlamında Hârût ve Mârût Kıssasının Mahiyet Analizi”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 55/1 (2014), 1-16.
- Roland, Barthes. *Anlatıların Yapısal Çözümlemesine Giriş*. çev. Mehmet Rifat-Sema Rifat. İstanbul: Gerçek Yayınları, 1988.
- Salehi, Akbar. “İslami Eğitim ve Öğretimde Kur’an Kıssa ve Hikâyelerinin Rolü”. çev. Mustafa Kara. *Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 4/8 (2017), 182-192.
- Saraç, M. Ali Yekta. *Eski Türk Edebiyatına Giriş: Söz Sanatları*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2019.
- Sarıçam, İbrahim. *Hız. Muhammed ve Evrensel Mesajı*. Ankara: DİB Yayınları, 2014.
- Sofuoğlu, Mehmet. *Tefsire Giriş*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Söylemez, Mehmet Mahfuz. “Kur’an-Tarih İlişkisi Üzerine”. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/7 (Aralık 2017), 13-44.
- Sülün, Murat. “Din, Sanat ve Estetik”. *Bütün Boyutlarıyla Din* (2016), 309-330.
- Sünbül, A. M. *Öğretim İlke ve Yöntemleri*. Konya: Eğitim Akademi, 2011.
- Şahan, Ramazan. “Hz. İbrahim’in Konukları Bağlamında Kur’an’da Lafzî Müteşabih”. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (Haziran 2019), 244-280.

- Şanver, Mehmet. “Dini Tebliğ ve Eğitim Açısından Kur'an'da İnsan Psikolojisi ve Özellikleri”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (2001), 137-164.
- Şen, Ayşegül. *Kur'an-ı Kerim'de Tekrarlar, Yeminler ve Mesellerin İletişim Açısından Değerlendirilmesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Şengül, İdris. “Kıssa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/498-501. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Şengül, İdris. “Kur'an'ın Mesajını Ulaştırmada Kıssaların Önemi”. *I. Kur'an Sempozyumu Tebliğler-Müzakereler* (Nisan 1994), 133-140.
- Şengül, İdris. *Kur'an Kıssalarının Tarihi Değeri*. Ankara: Otto Yayınları, 2019.
- Şimşek, M. Sait. *Kur'an Kıssalarına Giriş*. İstanbul: Kardelen Yayınları, 2013.
- Şimşek, M. Sait. *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2016.
- Taşpınar, Mehmet. *Kuramdan Uygulamaya Öğretim İlke ve Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi, 2022.
- Tatar, Burhanettin. “Kur'an'da Kıssaların Temel Anlamları Üzerine Felsefi Notlar”. *Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 6/1 (2009), 99-111.
- Telman, Nursel vd.. *İnsan İlişkilerinde İletişim*. İstanbul: Epsilon Yayınevi, 2005.
- Tonga, Necati. “Hikâyeye Terminolojik Bir Yaklaşım”. *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume* 3/1 (2008), 371-379.
- Topsümer, Füsün-Elden, Müge. *Reklamcılık Kavramlar, Kararlar, Kurumlar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.
- Tur, Salih. “Çağdaş Arap Şiirinde Tekrîr Sanatı”. *Ekev Akademi Dergisi* 33 (2007), 291-314.
- Türk Dil Kurumu Sözlüğü*. “Tekrar” (Erişim 10 Haziran 2022).
- Tütün, Sevgi. “Kur'an'da Nebe' ve Haber Kavramları”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37 (2013), 267-294.
- Uysal, Muhittin. “Bazı Hadis Kıssaları Üzerine Mülâhazalar”. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22/22 (2006), 91-116.
- Uysal, Muhittin. “Hadis Meselleri (Mahiyet, Literatür, Örnekler)”. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23/23 (2007), 73-106.
- Ümit, Mehmet. “Şuayb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/222-223. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

- Ünver, Mustafa. “Kur’ani Siyakın Metinsel Boyutları Üzerine Yeni Bir Öneri”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (1996), 239-270.
- Watt, William Montgomery. *Hız. Muhammed’in Mekkesi*. çev. Mehmet Akif Ersin. Ankara: Bilgi Vakfı Yayınları, 1995.
- Watt, William Montgomery. *İslami Hareketler ve Modernlik*. çev. Turan Koç. İstanbul: İz Yayınları, 1997.
- Yavuz, Ö. F. “Kur’ân’ın Temel Amaçlarının İfade Edilmesinde Bir Anlatım Tekniği Olarak Kıssa’nın Rolü”. *Milel-Nihal, İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 6/1 (2009), 113-136.
- Yazıcı, Hüseyin. “Hikâye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/479-485. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Yazır, Elmalılı Hamdi. *Hak Dini Kur’an Dili*. sad. Lütfullah Cebeci v.d., 10 Cilt. Ankara: Akçağ Yayınları, 2009.
- Yıldırım, Ali. *Kur’an-ı Kerîm’de Tağyir Kavramının Semantik Analizi*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Yıldırım, Suat. “Kur’an’ı Kerîm’in Muhtevası”. *Vahyin Nüzulünün 1400. Yılında Hız. Muhammed (s.a.v) -Milletlerarası İlmi Toplantı-* (2011), 289-326.
- Yıldırım, Suat. “Kur’ân-ı Kerîm’de Kıssalar”. *Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 3 (1979), 37-63.
- Zernûcî, Burhaneddin. *Talimü’l-Müteallim*. çev. Ömer Faruk Kasadar. İstanbul: Ravza Yayınları, 2021.
- Zülfikar, Hamza vd.. *Türk Ansiklopedisi*. 33 Cilt. Ankara: MEB Yayınları, 1946-1984.

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve Soyadı : Ertuğrul Aydın

Bildiği Yabancı Diller : Arapça

Aldığı Sertifikalar : Pedagojik Formasyon

Uzmanlık Alanı :

Derece	Bölüm/Program	Üniversite	Yıl
Lisans	İlahiyat	Marmara Üniversitesi	2015
Y. Lisans	Temel İslam Bilimleri	Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi	

Görevler :

Görev Unvanı	Görev Yeri	Yıl
Öğretmen	Pakize Narin Anadolu Lisesi	2022-

Eserler:

A. Uluslararası hakemli dergilerde yayımlanan makaleler:

A1.

B. Uluslararası bilimsel toplantılarda sunulan ve bildiri kitaplarında (proceedings) basılan bildiriler:

B1.

C. Yazılan ulusal/uluslararası kitaplar veya kitaplardaki bölümler:

C1. Yazılan ulusal/uluslararası kitaplar:

C1.1.

C2. Yazılan ulusal/uluslararası kitaplardaki bölümler:

C2.1.

D. Ulusal hakemli dergilerde yayımlanan makaleler:

D1.

E. Ulusal bilimsel toplantılarda sunulan ve bildiri kitaplarında basılan bildiriler:

E1.

F. Sanat ve tasarım etkinlikleri:

F1.

G. Diğer yayınlar: (Yukarıdaki maddelerde yer alan başlıklardaki kategorilere girmeyen ve belirtilmek istenen tüm eserler bu maddenin altında belirtilecektir.)